

ÚRSKURÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR

Mál nr. 3/2000
Laugardalsafréttur og
efstu jarðir í Laugardalshreppi

21. mars 2002

EFNISYFIRLIT

1. ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD	241
2. MÁLSMEÐFERÐ	241
2.1. Norðanverð Árnessýsla tekin til meðferðar	242
2.2. Lýstar kröfur og kynning	243
2.3. Afmörkun máls nr. 3/2000	243
2.4. Fyrirtökur og aðalmeðferð	244
3. KRÖFUGERÐ	244
3.1. Kröfur íslenska ríkisins	244
3.1.1. Þjóðlenda	245
3.1.2. Miðdalskot og Ketilvellir	245
3.2. Kröfur Laugardalshrepps o.fl. um frávisun, sáttatillögu o.fl.	246
3.3. Krafa þinglýstra eigenda Efra-Apavatns I og II vegna lands innan landamerkja .	246
3.4. Krafa þinglýstra eigenda Efstadals I og II vegna lands innan landamerkja	246
3.5. Krafa þinglýstra eigenda Eyvindartungu vegna lands innan landamerkja	246
3.6. Krafa þinglýstra eigenda Grafar og Lækjarhvamms vegna lands innan landamerkja	247
3.7. Krafa þinglýstra eigenda Hjálmsstaða I og II vegna lands innan landamerkja ...	247
3.8. Krafa þinglýstra eigenda Laugardalshóla og Hólabrekku vegna lands innan landamerkja	247
3.9. Krafa þinglýstra eigenda Miðdals vegna lands innan landamerkja	247
3.10. Krafa þinglýstra eigenda Snorrastaða vegna lands innan landamerkja	248
3.11. Krafa eigenda lögbýla í Laugardalshreppi vegna Laugardalsafiréttar	248
3.12. Krafa Landsvirkjunar	249
4. GÖGN OG GAGNAÖFLUN	250
4.1. Almennt	250
4.2. Rannsóknarskylda óbyggðanefndar	250
4.3. Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð voru	251
4.4. Vettvangsferð	253
4.5. Skýrslutökur	254
5. STADHÆTTIR OG GRÓÐURFAR	256
5.1. Land- og jarðfræðilegar aðstæður	256
5.2. Áætlað gróðurfar um landnám og síðari þróun þess	256
5.3. Núverandi gróðurfar	257
5.4. Náttúruminjar	257
6. SAGA JARÐA OG AFRÉTTAR	257
6.1. Landnám	258
6.2. Efra-Apavatn	258
6.3. Efstidalur	259
6.4. Eyvindartunga	260
6.5. Gröf	261

6.6.	Hjálmstaðir	263
6.7.	Laugardalshólar og Hólabrekka	264
6.8.	Laugarvatn	265
6.9.	Miðdalur, Miðdalskot og Ketilvellir	269
6.10.	Snorrastaðir	270
6.11.	Laugardalsafréttur	271
7.	SJÓNARMÍÐ ÍSLENSKA RÍKISINS	274
7.1.	Almenn atriði	274
7.2.	Efstidalur I-II	281
7.3.	Hjálmstaðir I-II	282
7.4.	Ketilvellir	282
7.5.	Laugardalshólar og Hólabrekka	284
7.6.	Laugarvatn	284
7.7.	Miðdalskot	284
7.8.	Miðdalur	285
7.9.	Snorrastaðir	285
7.10.	Laugardalsafréttur	285
8.	SJÓNARMÍÐ JARÐEIGENDA O.FL.	286
8.1.	Kröfur um sáttatillögu, frávísun o.fl.	286
8.2.	Almenn atriði varðandi eignarréttarkröfur	288
8.3.	Efra-Apavatn	292
8.4.	Efstidalur	293
8.5.	Eyvindartunga	293
8.6.	Gröf og Lækjarhvammur	293
8.7.	Hjálmstaðir I og II	293
8.8.	Laugardalshólar og Hólabrekka	293
8.9.	Miðdalur	293
8.10.	Snorrastaðir	293
8.11.	Laugardalsafréttur	294
9.	SJÓNARMÍÐ LANDSVIRKJUNAR	294
10.	ALMENNAR NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR	295
11.	NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR	296
11.1.	Kröfur um sáttatillögu, frávísun o.fl.	296
11.2.	Landnám	297
11.3.	Efra-Apavatn I-II	297
11.4.	Efstidalur I-II	298
11.5.	Eyvindartunga	302
11.6.	Gröf og Lækjarhvammur	303
11.7.	Hjálmstaðir I og II	305
11.8.	Laugardalshólar og Hólabrekka	308
11.9.	Laugarvatn	309
11.10.	Miðdalstorfa (Miðdalur, Ketilvellir og Miðdalskot)	314

11.11. Snorrastaðir	317
11.12. Laugardalsafréttur	319
12. LANDSVIRKJUN	324
12.1. Almennt	324
12.2. Kröfur byggðar á einkaréttarlegum heimildum	325
12.3. Kröfur byggðar á lagaheimildum	325
12.4. Einstök mannvirki	327
12.4.1. Hrauneyjafosslína	327
12.4.2. Sultartangalína 3	328
12.4.3. Mælistöðvar	328
13. ÚRSKURÐARORÐ	329
14. FYLGISKJÖL	331
I. Kort	
II. Skjalaskrá	
III. Aðilaskrá (einstakar jarðir)	
IV. Aðilaskrá (afréttur)	

1. ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD

Ár 2002, fimmtudaginn 21. mars, er í óbyggðanefnd, sem starfar samkvæmt lögum um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998, sbr. lög nr. 65/2000, tekið fyrir málið

nr. 3/2000, Laugardalsafréttur og efstu jarðir í Laugardalshreppi hvort og þá hvaða land teljist til þjóðlendna, hver séu mörk þjóðlendu við eignarland, hvaða hluti þjóðlendu sé nýttur sem afréttur og hver séu eignarréttindi innan þjóðlendu,

og í því kveðinn upp svohljóðandi

ÚRSKURÐUR

Úrskurð þennan kveða upp Kristján Torfason, formaður óbyggðanefndar, og nefndarmennirnir, Allan V. Magnússon og Ragnheiður Bragadóttir.

Aðilar málsins eru:

Fjármálaráðherra f.h. íslenska ríkisins vegna þjóðlendna og jarðanna Ketilvalla og Miðdalskots, samkvæmt 11. gr. laga nr. 58/1998.

(Ólafur Sigurgeirsson hrl.).

Laugardalshreppur fyrir hönd eigenda lögbýla í Laugardalshreppi vegna Laugardalsafréttar, eigendur jarðanna, Efra-Apavatns I og II, Grafar (ásamt Lækjarhvammi), Snorrastaða I og II, Eyvindartungu, Hjálmsstaða I og II, Miðdalstorfu (Miðdalur, Ketilvellir og Miðdalskot), Efstadals I og II, og Laugardalshóla (ásamt Hólabrekku).

(Sigurður Jónsson hrl.).

Landsvirkjun.

(Þórður Bogason hdl., f.h. Hreins Loftssonar hrl.).

2. MÁLSMEDFERÐ

Þann 1. júlí 1998 tóku gildi lög um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998. Lögin kveða á um að starfa skuli óbyggðanefnd sem hafi með höndum eftirfarandi hlutverk, skv. 7. gr.:

- a. Að kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda.
- b. Að skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur.
- c. Að úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna.

Af ákvæði 7. gr. leiðir að gildistaka þjóðlendulaga nr. 58/1998, og úrskurðir óbyggðanefndar, fela ekki í sér afstöðu til réttinda einstakra aðila yfir eignarlandi eða hver séu mörk milli eignarlanda og leiða ekki til neinna breytinga þar á.

Þann 2. september 1998 skipaði forsætisráðherra Kristján Torfason dómstjóra, formann óbyggðanefndar, og aðra nefndarmenn Karl Axelsson hæstaréttarlögmann, varaformann, og Allan V. Magnússon héraðsdómara. Varamenn voru skipuð Halldór Jónsson héraðsdómslögmaður, Ragnheiður Bragadóttir héraðsdómari og Þorgeir Örlygsson prófessor.

2.1. Norðanverð Árnessýsla tekin til meðferðar

Meðferð þessa máls hófst 1. mars 1999 með því að óbyggðanefnd gaf út svohljóðandi tilkynningu, sbr. 8. gr. laga nr. 58/1998:

Óbyggðanefnd, sem starfar á grundvelli laga um þjóðlendum og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998, hefur ákveðið að taka til meðferðar landsvæði sem afmarkast svo:

Austurmörk: Þjórsá.

Vesturmörk: Mörk Árnessýslu og Borgarfjarðarsýslu og vestur- og suðurmörk Þingvallalands.

Norðurmörk: Suðurmörk Hofsjökuls og Langjökuls og á milli jöklanna mörk milli afréttar Biskupstungnahrepps í Árnessýslu og Auðkúluheiðar í Húnavatnssýslu, skv. dómsátt frá 9. september 1983 fyrir aukadómþingi Árnessýslu.

Suðurmörk: Suðurmörk þeirra jarða sem liggja að hálendinu eða afréttum en þær jarðir virðast vera:

Í Þingvallahreppi: Þingvallaland, Gjábakki og Miðfell.

Í Grímsneshreppi: Kaldárhöfði, Brúarholt, Efri-Brú, Búrfell (I-III), Hæðarendi, Klausturhólar, Hallkelshólar (I-II), Björk, Þóroddsstaðir og Neðra-Apavatn.

Í Laugardalshreppi: Efra-Apavatn (I-II), Gröf, Lækjarhvammur, Eyvindartunga, Laugarvatn, Snorrastaðir (I-II), Hjálmsstaðir (I-II), Ketilvellir, Miðdalur, Miðdalskot, Laugardalshólar, Hólabrekka og Efstidalur (I-IV).

Í Biskupstungnahreppi: Miðhús, Úthlíð (I-II), Stekkholt, Hrauntún, Austurhlíð, Dalsmynni, Hlíðartún, Neðri-Dalur, Helludalur (I-II), Haukadalur (I-III), Torta, Bryggja, Laug, Brú, Kjóastaðir (I-II), Brattholt og Tunguheiði.

Í Hrunamannahreppi: Hamarsholt, Tungufell, Jaðar (I-II), Foss, Kluftar, Kaldbakur og Hrunakrókur.

Í Gnúpvjerjahreppi: Laxárdalur I-II, Skáldabúðir, Minni-Mástungur, Stóru-Mástungur (I-II), Hamarsheiði (I-II), Fossnes, Hagi, Ásólfstaðir (I-II), Skriðufell og virkjanasvæði Landsvirkjunar.

Afréttir á svæðinu eru afréttir ofangreindra hreppa auk afréttar Flóa- og Skeiðamanna.

Gerður er fyrirvari um að aðrar jarðir/landskikar en tilgreindir eru kunnir að liggja á mörkum svæðisins að sunnanverðu, svo sem land sem ráðstafað kann að hafa verið úr ofangreindum jörðum.

Óbyggðanefnd áskilur sér rétt til þess að minnka eða stækka það landsvæði sem hér er lýst. Slik breyting yrði auglýst sérstaklega.

Á þessu svæði mun óbyggðanefnd: a) kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda, b) skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur og c) úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendu.

Hér með er skorað á þá er telja til eignarréttinda yfir landi eða annarra réttinda á ofangreindu landsvæði að lýsa kröfum sínum skriflega fyrir óbyggðanefnd, Hverfisgötu 4a, 101 Reykjavík, innan þriggja mánaða frá útgáfudegi þess tölublaðs Lögbirtingablaðsins sem tilkynning þessi birtist í. Með kröfum þurfa að fylgja þær heimildir og gögn sem aðilar byggja rétt sinn á ásamt uppdrætti af mörkum þess landsvæðis/jarðar sem kröfur lúta að, allt í fjórriti.

Sérstaklega er áréttað að tilkynning þessi nær til allra þeirra aðila sem telja til réttinda á ofangreindu landsvæði, án tillits til þess hvort þeir koma fram í lýsingu á afmörkun svæðisins.

Tilkynning óbyggðanefndar var birt í Lögbirtingablaðinu 5. mars 1999. Útdráttur úr efni hennar var birtur í Morgunblaðinu og víðar. Jafnframt lét nefndin þinglýsa yfirlýsingu þessa efnis á þær fasteignir á svæðinu sem skráðar eru í þinglýsingabók sýslumannsins á Selfossi, sbr. 1. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Málið var að auki kynnt fyrir sveitarstjórnnum, sýslumannsembættum og fleiri aðilum.

Óbyggðanefnd framlengdi hinn upphaflega frest í þeim tilvikum þegar leitað var eftir slíku með rökstuddum hætti. Jafnframt vakti nefndin athygli málsaðila á augljósu misræmi eða villum í málatilbúnaði og gaf færi á lagfæringum.

2.2. Lýstar kröfur og kynning

Óbyggðanefnd bærust kröfulýsingar íslenska ríkisins um þjóðlendur í 7 hreppum og 57 aðrar kröfulýsingar sem sumar tóku til fleiri en einnar jarðar eða stærri landsvæða. Síðustu kröfulýsingar bærust 22. október 1999.

Þann 29. október gaf óbyggðanefnd út yfirlit yfir lýstar kröfur og uppdrátt sama efnis. Lögboðin kynning fór fram með því að yfirlit og uppdráttur lágu frammi á skrifstofu Sýslumannsins á Selfossi, dagana 1.-30. nóvember 1999 og að auki til loka athugasemdafrests 31. desember. Vakin var athygli á kynningunni með auglýsingum í fjölmiðlum. Jafnframt fengu hlutaðeigandi sveitarstjórnir og afréttarmálaafélag yfirlit og uppdrátt óbyggðanefndar til upplýsingar.

Engar athugasemdir bærust fyrir desemberlok en eftir þann tíma hafa aðilar gert nokkrar breytingar á kröfum sínum. Í janúar 2000 bærust kröfulýsingar fyrir jarðirnar Berghyl, Hlíð, Jötu, Laugar og Þórarinsstaði, allar í Hrunamannahreppi.

2.3. Afmörkun máls nr. 3/2000

Í janúar 2000 var aðilum tilkynnt að ákveðið hefði verið að fjalla um svæðið í eftirfarandi 7 málum, og var hreppamörkum þar fylgt í meginatriðum:

Mál nr. 1/2000, Þingvallakirkjuland og efstu jarðir í Þingvallahreppi.

Mál nr. 2/2000, Grímsnesafréttur og jarðir umhverfis Lyngdalsheiði í Grímsnes- og Grafningshreppi.

Mál nr. 3/2000, Laugardalsafréttur og efstu jarðir í Laugardalshreppi.

Mál nr. 4/2000, Biskupstungnaafréttur og efstu lönd í Biskupstungnahreppi.

Mál nr. 5/2000, Hrunamannafréttur og efstu lönd í Hrunamannahreppi.

Mál nr. 6/2000, Flóa- og Skeiðamannafréttur.

Mál nr. 7/2000, Gnúpverjafréttur, Þjórsárdalur og efstu jarðir í Gnúpverjahreppi.

Jafnframt var gerð grein fyrir því hvaða nefndarmenn færu með hvert mál. Þá fengu fyrirvarsmenn málsaðila afhent afrit kröfulýsinga og fylgigagna annarra aðila að viðkomandi máli. Óskað var eftir athugasemdum við fyrirhugaða skiptingu svæðisins í mál og hæfi einstakra nefndarmanna innan tiltekins frests. Engar athugasemdir bærust.

Mörk þess svæðis, sem hér er til meðferðar, eru samkvæmt tilkynningu óbyggðanefndar frá 1. mars 1999 að norðanverðu suðurmörk Langjökuls en að sunnanverðu suðurmörk jarðanna Efra-Apavatns (I-II), Lækjarhvamms, Eyvindartungu, Laugarvatns, Snorrastaða (I-II), Hjálmsstaða (I-II), Ketilvalla, Miðdals, Miðdalskots, Laugardalshóla (ásamt Hólabrekku) og Efstadals (I-II).

Að vestan afmarkast svæðið af afrétti Grímsnes- og Grafningshrepps en að austan við annars vegar land Úthlíðar í Biskupstungnahreppi og hins vegar Biskupstungnaafrétt.

Svo sem nánar greinir í kafla 3 er í máli þessu, nr. 3/2000, ágreiningur milli aðila um eignarréttarlega stöðu þess landsvæðis sem kallað hefur verið Laugardalsafréttur og land jarðanna sem liggja sunnan afréttarins. Íslenska ríkið gerir kröfu til þess að afrétturinn og hluti jarðanna Laugarvatns, Hjálmsstaða, Snorrastaða, Miðdals (auk Miðdalskots og Ketilvalla) og Efstadals sé þjóðlenda, að viðurkenndum rétti afréttareigaenda til venjulegra lagalegra afréttarnota og óbeinum rétti Landsvirkjunar. Á móti gera einkaaðilar og Laugardalshreppur kröfur til þess að um eignarland verði talið að ræða. Enginn ágreiningur er hins vegar með aðilum um eignarréttarlega stöðu þeirra jarða sem taldar eru upp í tilkynningu óbyggðanefndar en eiga ekki mörk að afréttinum og til umfjöllunar eru í málinu, að undanskilinni jörðinni Laugardalshólum. Ekki hafa verið lagðar fram sérstakar kröfur vegna Laugarvatns. Málsmeðferð óbyggðanefndar einskorðast þó ekki við kröfu aðila heldur ber nefndin sjálfstæða rannsóknarskyldu, sbr. 5. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998.

2.4. Fyrirtökur og aðalmeðferð

Mál nr. 3/2000 var fyrst tekið fyrir á fundi óbyggðanefndar og forsvarsmanna málsaðila þann 29. febrúar 2000. Lögð voru fram skjöl málsins ásamt skjalaskrá. Fram kom krafa Laugardalshrepps og landeigenda í Laugardalshreppi um að óbyggðanefnd legði fram sáttatillögu í málinu og var í því sambandi vísað til 15. gr. laga nr. 58/1998. Þá var íslenska ríkinu veittur fjögurra vikna frestur til að skila greinargerð. Við fyrirtöku málsins þann 28. mars 2000 var bókað um afstöðu óbyggðanefndar til fram kominnar kröfu um sáttatillögu, sjá nánar kafla 11.1. Greinargerð af hálfu íslenska ríkisins og fleiri gögn voru lögð fram við sömu fyrirtöku og eigendum jarða í Laugardalshreppi, Landsvirkjun og öðrum kröfulýsendum veittur fjögurra vikna frestur til að skila greinargerðum.

Við fyrirtöku málsins 8. maí voru lagðar fram greinargerðir eigenda lögbýla og afrétta í Laugardalshreppi og Landsvirkjunar ásamt fleiri gögnum. Á fundi 29. maí voru lögð fram gögn og bók- að um afstöðu óbyggðanefndar til frávisunarkröfu í greinargerð eigenda jarða og afrétta í Laugardalshreppi, sjá nánar í kafla 11.1. Málið var einnig tekið fyrir á fundi 21. júní. Lögð voru fram gögn og leitast við að upplýsa málið að öðru leyti.

Aðalmeðferð fór fram dagana 27.-28. júní 2000 að Hótel Eddu, Menntaskólanum að Laugarvatni, og skiptist í forflutning, vettvangsferð, skýrslutökur og málflutning. Að því loknu var málið tekið til úrskurðar. Um vettvangsferð og skýrslutökur er fjallað nánar í köflum 4.4.-4.5. og vísast þangað.

Þann 26. nóvember 2001 var málið endurupptekið, lögð fram ný gögn og málsaðilum gefinn kostur á að tjá sig um þau. Var málið síðan tekið til úrskurðar að nýju.

3. KRÖFUGERÐ¹

3.1. Kröfur íslenska ríkisins

Í máli þessu gerir íslenska ríkið annars vegar kröfu um þjóðlendu og hins vegar kröfu vegna jarðanna Ketilvalla og Miðdalskots.

3.1.1. Þjóðlenda

Af hálfu ríkisins vegna þjóðlendna er endanleg aðalkrafa að eftirfarandi lína verði viðurkennd sem þjóðlendumörk í Laugardalshreppi:

¹ Sjá einnig fylgiskjal nr. I (kort) og III-IV (aðilaskrár).

Þjóðlendulína skal dregin frá hornlínu við Grímsneshrepp við Litla Reyðarbarm og þaðan norður sjónhending upp á Reyðarbarm. Frá þeim punkti efst í Kálfstinda og fara þaðan norður í 500 metra hæðarlínu og fylgja henni með fram hálandisbrúninni að Laugarvatnsfjalli. Síðan skal fylgja brún fjallsins að Fagradalsfjalli og þaðan í 600 m hæðarlínu þar sem hún sker afréttarmörk Laugardalsafrettar fyrir ofan Jafnafell, síðan skal fylgja afréttarmörkunum í norðaustur yfir Skillandsá, þar til komið er að 500 m hæðarlínu, henni skal fylgt til suðurs þar til vegurinn upp á Miðdalsfjallið sker hann, þá skal taka beina línu frá þeim stað í 500 metra hæðarlínu í Efstadalsfjalli og fylgja henni suður fyrir fjallið og aftur norður á móts við Fremra Selgil, síðan niður eftir því 300 m hæðarlínu og fylgja henni í norður allt til Brúarár við Brúarárskörð.

Varakrafa fjármálaráðherra f.h. íslenska ríkisins vegna þjóðlendna er að viðurkennt verði að þjóðlendumörk í Laugardalshreppi séu eftirfarandi:

Frá línu, sem dregin er frá Biskupstungnahreppi um Miðfell og Litlahöfða til vesturs til skurðar við línu um topp Rauðafells og Efstadalsfjalls. Nefndar línur skerast um 0,6 km norðan toppsins á Rauðafelli. Frá skurðpunktinum er línunni fylgt suður á topp Efstadalsfjalls. Þaðan liggur 7,5 km línan skammt sunnan Gullkistu í upptök Skillandsár en þaðan um 1,7 km yfir á svonefnda Ása norðanvert við Hrossadal innst. Af Ásum um 7,6 km suður Fagradalsfjall fram á brún Laugarvatnsfjalls austur að Rauðumýrarmúla. Þaðan liggur kröfulínan 8,5 km vestur um Hrossadal og Kálfstinda.

Verði ekki orðið við þessum kröfum íslenska ríkisins er þess krafist að þjóðlendulína verði ákveðin sem allra styst til norðurs frá þessum kröfulínum.

Viðurkenndur er réttur þeirra sem nýtt hafa sér beit á afrétti Laugardalshrepps að undanfögnu til upprekstrar og annarrar þeirrar takmörkuðu notkunar, sem löggjöf segir til um á hverjum tíma að fylgi upprekstrarrétti.

Þá er af hálfu ríkisins viðurkennd lóðaréttindi til handa Landsvirkjunar en ekki beinn eignarréttur.

3.1.2. Miðdalskot og Ketilvellir

Af hálfu íslenska ríkisins er lýst kröfu um beinan eignarrétt að landi jarðanna Miðdalskots og Ketilvalla fyrir sunnan kröfulínu ríkisins en gerð er krafa til viðurkenningar á rétti þeirra til afréttarnota af landi því er liggur norðan kröfulínunnar og allt að afréttarmörkum afréttar Laugardalshrepps.

Af hálfu fjármálaráðuneytisins er á það bent að ráðuneytið hafi ekki lýst kröfum vegna jarðanna öðru vísi en með bréfi dags. 22. október 1999 en þar segi að landamerkjum sé lýst að þjóðlendulínu að svo stöddu, sbr. fyrri kröfulýsingu, dags. 18. júní 1999, um þjóðlendumörk í Laugardalshreppi. Með þessu sé nánar tiltekið átt við að lýst sé beinum eignarrétti að landi jarðanna að þjóðlendukröfulínu en að krafist sé viðurkenningar á rétti jarðarinnar til afréttarnota á landi því er liggir norðan þjóðlendukröfulínu ríkisins og allt að mörkum afréttar Laugardalshrepps. Gerð sé varakrafa um eignarland lengra norður ef þjóðlendulína verður ákvörðuð norðar.

3.2. Kröfur Laugardalshrepps o.fl. um frávisun, sáttatillögu o.fl.

Af hálfu Laugardalshrepps var þess krafist að óbyggðanefnd legði fram sáttatillögu í málinu.

Þá er þess krafist af hálfu „eigenda jarða í Laugardalshreppi“ að kröfum ríkisvaldsins verði vísað frá óbyggðanefnd.

Þá var þess krafist að málflutningur færi ekki fram fyrr en fyrir liggja umsagnir allra þeirra aðila sem að ágreiningslandinu koma, svo sem Náttúruverndarráðs, Héraðsnefndar Árnessýslu, iðnaðaráðuneytisins og allra þeirra aðila sem geta veitt upplýsingar um eða tengjast ágreiningslandinu með einhverjum hætti. Þá hafi kröfugerð ríkisins vegna annarra mála verið kærð til umboðsmanns Alþingis og er þess krafist að málflutningur fari ekki fram fyrr en umsagnir þessara aðila liggja fyrir.

Farið var fram á að framkomin frávísunarkrafa yrði flutt sérstaklega og um hana úrskurðað áður en að málflytningi fyrir óbyggðanefnd kæmi.

3.3. Krafa þinglýstra eigenda Efra-Apavatns I og II vegna lands innan landamerkja

Þess er krafist að viðurkennt verði að þinglýstir eigendur séu fullkomnir eigendur jarðanna Efra-Apavatns I og II í Laugardalshreppi. Ekki hefur fundist landamerkjabréf fyrir Efra-Apavatn en landamerki jarðarinnar eru fundin út frá landamerkjum aðliggjandi jarða sem eru Neðra-Apavatn og Gröf-Lækjarhvamur.

Úr landamerkjalyýsingu Neðra-Apavatns má ráða að mörk Efra-Apavatns gagnvart þeirri jörð séu „Úr Apármynni svo lengi sem Apaá ræður, fyrir norðan efra Smiðjuholt og úr árbotninum þar beint í Stórhól og þaðan sjónhending í Þrasaborgir.“ Úr landamerkjalyýsingu Grafar má ráða að mörkin gagnvart þeirri jörð séu „Frá minni Urredalækjar ræður Urredalækurinn út að Ýrákletti, þaðan bein stefna til vesturs í syðstu vörðuna á Grenjabrekkum, og svo áframhaldandi sjónhending vestur Lyngdalsheiði í vörðu þar sem kemur að Laugarvatnslandi“. Frá Þrasaborgum að Grenjabrekkum liggur land Apavatns að Laugarvatnslandi.

Litið er svo á að í kröfugerð felist jafnframt krafa um afnotarétt í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.4. Krafa þinglýstra eigenda Efstadals I og II vegna lands innan landamerkja

Þess er krafist að viðurkennt verði að þinglýstir eigendur séu fullkomnir eigendur jarðanna Efstadals I og II í Laugardalshreppi og að landamerki jarðanna séu þessi:

Beina sjónhendingu norður af Grásteini og upp í svonefndar Þrívörður, þaðan beina stefnu í stóran einkennilegan stein austan undir Grensás, þaðan beina stefnu norður um Vatnsheiðarvatn, í vestustu nýpuna á Rauðafelli og þaðan beina stefnu norður í Afjettarlínu, frá þeirri sömu línu ræður Brúará að austan suður að Strýtuholum beina stefnu vestur að Bleikhól, og þaðan beina sjónhendingu í fyrrnefndan Grástein.

Litið er svo á að í kröfugerð felist jafnframt krafa um afnotarétt í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.5. Krafa þinglýstra eigenda Eyvindartungu vegna lands innan landamerkja

Þess er krafist að viðurkennt verði að þinglýstur eigandi sé fullkominn eigandi jarðarinnar Eyvindartungu í Laugardalshreppi og að landamerki jarðarinnar séu þessi:

Frá Laugarvatni til vesturs eptir gömlum farveg (litlu áar) í Litluá. Þaðan eptir ánni uppí gilmynnið, sem er á millum Nónhóls og Katrínarhóls. Úr gilmynninu bein stefna í vörðuna á Kolhól, þaðan sjónhending vestur í stóran stein á Markahrygg. Þaðan eptir Markahrygg suður í Blönduhálsklofa. Úr Blönduhálsklofum ræður Djúpá alla leið austur í Laugarvatn.

Litið er svo á að í kröfugerð felist jafnframt krafa um afnotarétt í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.6. Krafa þinglýstra eigenda Grafar og Lækjarhvamms vegna lands innan landamerkja

Þess er krafist að viðurkennt verði að þinglýstir eigendur séu fullkomnir eigendur jarðanna Grafar og Lækjarhvamms í Laugardalshreppi og að landamerki jarðanna séu þessi:

Frá minni Urreðalækjar ræður Urreðalækurinn út að Ýrákletti, þaðan bein stefna til vesturs í syðstu vörðuna á Grenjabrekkum, og svo áframhaldandi sjónhending vestur Lingdalsheiði í vörðu þar sem kemur að Laugarvatnslandi, sem er hornmark, þaðan bein stefna í Blönduhálsgil í Blönduhálsklofa, sem og svo er hornmark. Svo ræður Blönduhálsgil ásamt Djúpá austur að Garðatjörn, þaðan ræður Sognlækur ásamt Djúpánum austur í Sporð, þaðan til suðvesturs ræður Grafará að áður nefndu Urreðalækjarminni.

Lítið er svo á að í kröfugerð felist jafnframt krafa um afnotarétt í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.7. Krafa þinglýstra eigenda Hjálmsstaða I og II vegna lands innan landamerkja

Þess er krafist að viðurkennt verði að þinglýstir eigendur séu fullkomnir eigendur jarðanna Hjálmsstaða I og Hjálmsstaða II í Laugardalshreppi og að landamerki jarðanna séu þessi:

Á millum Hjálmsstaða og Laugarvatns skilur sú svokallaða Hjálmsstaðaá þar sem hún rennur í Laugarvatnsvatn, þaðan frá og uppá millum Hjálmsstaða og Snorrastaða, ræður sú sama á allt til sinna upptaka við vestri Hryssendann, það stefnu austan til yfir Fagradal og sama stefna yfir Mosana í Grensásinn vestan til á Jafnafelli norður í Afrjettarlínu, að austanverðu ræður Hnúkurinn á Mjóudalabrún vestri, þaðan sjónhending um vörður niður á Hæðunum og austanverða Kringlumíri í Ritruós niður við Skillandsá, svo ræður áin niður að Miðdalsengjavaði, þaðan um göturnar vestur Rotubakkann sjónhending úr vestanverðum Hristanga í Ósfarið við Laugarvatnsvatn, svo ræður vatnið vestur að fyrnefndri Hjálmsstaðaá.

Lítið er svo á að í kröfugerð felist jafnframt krafa um afnotarétt í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.8. Krafa þinglýstra eigenda Laugardalshóla og Hólabrekku vegna lands innan landamerkja

Þess er krafist að viðurkennt verði að þinglýstur eigandi sé fullkominn eigandi jarðanna Laugardalshóla og Hólabrekku í Laugardalshreppi og að landamerki jarðanna séu þessi:

Frá Hólaá ræður Farið vestur í Farklofa, þaðan sjónhending um Markalækjarminni í vörðu á Smáholtum og vörðu á Markagarði austan við Miðdalskotstún í Gljúfursgil uppi í fjallsbrún, og sömu stefnu vestast í Prestshæð, verður þá landið oddmyndað norðan í fjallsbrúninni á mótis við Vatnsheiðarvatn. Þaðan sjónhending til suðurs um stóran stein austan undir Grensás, suður af fjalli, niður um þrívörður í Grástein og frá Grásteini sjónhending um Maurholt suður í Hólaá, svo ræður Hólaá norður og vestur að áður nefndu Fari.

Lítið er svo á að í kröfugerð felist jafnframt krafa um afnotarétt í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.9. Krafa þinglýstra eigenda Miðdals vegna lands innan landamerkja

Þess er krafist að viðurkennt verði að þinglýstur eigandi sé fullkominn eigandi jarðarinnar Miðdals í Laugardalshreppi og að viðurkennt verði að landamerki jarðarinnar séu þessi:

1. Milli Miðdals og Hjálmsstaða: Úr markagerði á Vatnsbakknum í markapúfu á Rotubakkanum,

þaðan ráða götur á Rotubakkanum austur í Skillansá, ræður svo Skillandsá uppeftir meðan lönd liggja saman.

2. Milli Kjetilvallu og Miðdals: Úr markapúfu niður á Skillandsárþakka, sjónhending á Hóla að hundapúfu á Búðarholtshalajaðri eystri enda á Vörðufjalli, ræður svo Skillandsá uppeftir svo lengi sem lönd liggja saman.
3. Milli Miðdalskots og Miðdals: Ræður Hökulækur austur eftir þar til Tóugil tekur við, og ræður það svo mörkum upp í fjallsbrúnina sjónhending um Vatnsheiði í vestra Rauðafellshorn þaðan af-rjettarlínu sjónhending vestur í Skriðutinda, og þaðan niður eftir um Mjóudalagil þar til Skillands-áruptök tekur við.

Litið er svo á að í kröfugerð felist jafnframt krafa um afnotarétt í þjóðlendu, að öllum venju-bundnum afnotum að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.10. Krafa þinglýstra eigenda Snorrastaða vegna lands innan landamerkja

Þess er krafist að viðurkennt verði að þinglýstur eigandi sé fullkominn eigandi jarðanna Snorra-staða I og Snorrastaða II í Laugardalshreppi og að landamerki jarðanna séu þessi:

Á milli jarðanna Snorrastaða og Laugarvatns byrja landamerki, niður við Hjálmsstaðaá, þar sem bera saman vörðurnar á Flúðakeldubakka og ofantil á Vestraholti, fyrir sunnan ána, þaðan sjónhending í Marka-pitt um Markavík og Markalág upp í Markagilið uppi í Fjallabrún, þaðan sama sjónhending til Afrijettar-línu, frá sömu línu að austanverðu sjónhending um Grensásinn vestantil á Jafnafelli, suður yfir Mosana og austantil yfir Fagradal í ána við vestri Hryggsendann, svo ræður áin niður að fyrstnefndum vörðum.

Litið er svo á að í kröfugerð felist jafnframt krafa um afnotarétt í þjóðlendu, að öllum venju-bundnum afnotum að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.11. Krafa eigenda lögbýla í Laugardalshreppi vegna Laugardalsafréttar

Þess er krafist að viðurkennt verði að eigendur lögbýla í Laugardalshreppi hafi beinan eignarétt að öllum Laugardalsafrétti, að öðru leyti en því sem umsamdar kvaðir á landinu greina, og að viður-kennt verði að heildarlandamerki afréttarins séu þessi:

Austurmörk afréttar Laugardalshrepps, þar sem Úthlíð í Biskupstungnahreppi á land á móti eru þessi: Úr Brúarárskörðum, sem eru endimörk í Efstadalslandi, um Hagavatn í Hagafell, þar sem það skerst fram úr Langjökli. Þá liggja afréttarmörk inn með Langjökli um vesturhorn Lambahlíðar og Hróðu-katla við Langjökul. Þaðan austanvert í Skjaldbreið um Sköflung, Langafell, Skriðuhnjúk, Skefilfjöll og Klukkuskarð. Þaðan ráða svo landamerki Grímsnesinga og heimalands Laugarvatns fram með Reyðarbarmi og Litlabarmi að vestan og úr Syðra Litlabarmshorni í Biskupsbrekku norðanvert á Lyngdalsheiði.

Þess er ekki krafist að eignarhluti hvers lögbýlis í sameiginlega landinu verði tiltekinn heldur einungis að landið sé sameign eigenda lögbýlanna.

Krafa þessi er ekki gerð fyrir hönd ríkisjarða í Laugardalshreppi en viðurkennd eru samsvarandi réttindi þeirra til afréttarins og kröfugerðin kveður á um.

Litið er svo á að í kröfugerð felist jafnframt krafa um afnotarétt í þjóðlendu, að öllum venju-bundnum afnotum að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.12. Krafa Landsvirkjunar

Með bréfi dagsettu 24. júní 1999, lýsti Landsvirkjun kröfum sínum á svæði I í heild en óbyggðanefnd hafði með auglýsingu í Lögbirtingarblaðinu 5. mars 1999 skorað á þá sem teldu til eignarréttinda yfir landi eða annarra réttinda á því landsvæði að lýsa kröfum sínum fyrir nefndinni innan tiltekins frests. Landsvirkjun lýsti kröfum sínum á svæði I í einu lagi þannig:

Landsvirkjun gerir kröfu til þess að viðurkennd verði og staðfest eftirtalin réttindi fyrirtækisins á hinu auglýsta landsvæði:

Öll vatnsréttindi (fallréttindi) í Þjórsá ofan ármóta Þjórsár og Fossár, landsréttindi sem til þarf vegna mannvirkja sem þegar eru fyrir hendi eða síðar kunna að verða reist til þess að hagnýta allt vatnsafl Þjórsár, þar með talið uppistöðulón, stíflur, vatnsvegir, miðlunarmannvirki, orkuflutningslínur, spenna- og rofavirki, vegir og vegslóðar og hvers kyns önnur mannvirki vegna starfsemi Landsvirkjunar á svæðinu.

Öll vatnsréttindi jarðarinnar Kaldárhöfða frá Þingvallavatni niður í Úlfljótuvatn, 38 ha lands ásamt réttindum sem til þarf vegna mannvirkja sem þegar eru fyrir hendi eða síðar kunna að verða reist til þess að hagnýta vatnsafl, þar með talið stíflur, vatnsvegir, miðlunarmannvirki, orkuflutningslínur, spenna- og rofavirki, vegir og vegslóðar og hvers kyns önnur mannvirki vegna starfsemi Landsvirkjunar.

Landsréttindi og réttindi sem til þarf vegna háspennulínu frá Þjórsá að austanverðu að mörkum Þingvallahrepps og Borgarfjarðarsýslu um Þingvallahrepp, Grímsneshrepp, Laugardalshrepp, Biskupstungnahrepp, Hrunamannahrepp, afrétt Flóa- og Skeiðamanna og Gnúpverjahrepp (Hrauneyjafosslínu); Búrfellslínu 1, 2 og 3A í Gnúpverjahreppi; línu frá Sigölduvirkjun yfir Þjórsá að Sandafelli í Gnúpverjahreppi að Búrfellsvirkjun (Sigöldulína 1); og línu frá Sultartangavirkjun í Gnúpverjahreppi að Búrfellsvirkjun (Sultartangalínu 2).

Önnur eignarréttindi, sem til þarf vegna orkumannvirkja, sem lýst er í kafla 3, Jörð/landsvæði og til þess að gera nauðsynlegar ráðstafanir á vatnasvæðum ofan virkjana Landsvirkjunar í Tungnaá og milli þeirra og Búrfellsvirkjunar sem nauðsynlegar þykja til að tryggja rekstur þessara virkjana á hverjum tíma.

Öll veiðiréttindi í virkjunarlónum og vatnsvegum Landsvirkjunar á landsvæði því sem auglýsing óbyggðanefndar tekur til, þ.e. í Bjarnalóni ofan Búrfellsvirkjunar, Sultartangalóni og 5. áfanga Kvíslaveitu.

Kröfugerð þessi er gerð með þeim almenna fyrirvara að Landsvirkjun áskilur sér rétt til að leiðrétta og bæta við hana síðar og leggja fram viðbótargögn eftir þörfum og ef krafist verður.

Í bréfi Landsvirkjunar, dags. 19. október 1999, sem var svar við bréfi óbyggðanefndar frá 12. s.m., eru nokkrar athugasemdir við uppkast að kröfulínukorti sem Landsvirkjun hafði fengið sent. Auk þess var gerð grein fyrir því að láðst hafði að geta 6. hluta Kvíslaveitu, sbr. heimild í 4. gr. laga 74/1990.

Óbyggðanefnd barst síðan bréf Landsvirkjunar, dags. 30. desember 1999, þar sem eftirfarandi kom fram:

a) Landsvirkjun hefur látið gera áætlanir um veitu efstu kvísla Dalsár, Miklalækjar og Kisu yfir í

fyrirhugað Norðlingaöldulón og einnig liggja fyrir áætlanir um aðra virkjunarkosti í Efri-Þjórsá en sýndir eru á korti óbyggðanefndar.

- b) Landsvirkjun á og rekur allmargar mælistöðvar á hálendinu ofan byggðar í Árnessýslu til mælinga á vatnshæð, veðri og ísingu.

Með greinargerð, dags. 3. maí 2000, var vísað í kröfugerð, dags. 24. júní 1999 ásamt síðari breytingum, og jafnframt gerðar svofelldar kröfur í máli nr. 3/2000, þjóðlendumörk í Laugardalshreppi, o.fl.:

Krafist er að staðfest verði réttindi Landsvirkjunar á eða vegna eftirtalinna landsvæða í Laugardalshreppi, hvort sem þau verða talin falla innan eða utan marka þjóðlendu, sbr. 2. mgr. 5. gr. laga nr. 58/1998:

Hrauneyjafosslína (220kV)
Fyrirhuguð Sultartangalína (400kV)
Mælistöðvar Landsvirkjunar.

Landsvirkjun krefst þess að óbyggðanefnd úrskurði um nauðsynlegan kostnað til handa fyrirtækinu vegna hagsmunagæslu fyrir nefndinni.

4. GÖGN OG GAGNAÖFLUN

4.1. Almenn

Í málinu hafa verið lögð fram skjöl nr. 1-262, sjá nánar í fylgiskjali nr. II. Gagna var ýmist aflað af málsaðilum eða óbyggðanefnd, á grundvelli rannsóknarskyldu nefndarinnar. Gerð var leit að frumgögnum sem varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi á svæðinu, farið á vettvang og jafnframt teknar skýrslur af málsaðilum. Verður nú gerð nánari grein fyrir hverju þessara atriða.

4.2. Rannsóknarskylda óbyggðanefndar

Í þjóðlendulögum er mælt fyrir um skyldu aðila til að leggja fram þær heimildir og gögn sem þeir byggja rétt sinn á, sbr. 4. mgr. 10. gr. Úrlausn óbyggðanefndar einskorðast þó ekki við þær kröfur og gögn sem aðilar leggja fram heldur ber nefndin einnig sjálfstæða rannsóknarskyldu. Í því felst að óbyggðanefnd ber að hafa frumkvæði að því að afla heimilda og gagna um eignar- og afnotaréttindi yfir því landsvæði sem til meðferðar er og framkvæma rannsóknir og athuganir um staðreyndir og lagaatriði sem þýðingu hafa fyrir niðurstöðu í einstökum málum, sbr. 5. mgr. 10. gr. þjóðll. Markmiðið er að tryggja sem best að rétt niðurstaða fái um einstök álitafni. Rannsóknarskylda óbyggðanefndar dregur hins vegar ekki úr skyldu málsaðila til að afla og leggja fram þær heimildir og gögn sem þeir byggja rétt sinn á.

Á vegum óbyggðanefndar fór fram kerfisbundin leit að frumgögnum, prentuðum sem óprentuðum sem líkur voru taldar á að varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi yfir því landsvæði sem hér er til meðferðar. Könnun frumgagna var að hluta framkvæmd af óbyggðanefnd og að hluta falin sérfræðingum Þjóðskjalasafns Íslands, samkvæmt samkomulagi og mati þessara aðila. Í því sambandi hefur óbyggðanefnd notið ráðgjafar Gunnars Friðriks Guðmundssonar sagnfræðings og starfsmanna Þjóðskjalasafns Íslands, Bjarkar Ingimundardóttur og Jóns Torfasonar. Jafnframt var haft samstarf við Héraðsskjalasafn Árnesinga, handritadeild Landsbókasafns Íslands – Háskólabókasafns og fleiri aðila. Gerð er nánari grein fyrir þessari leit í kafla 4.3. Þá aflaði óbyggðanefnd álitsgerðar Ingva Þorsteinssonar náttúrufræðings, sjá kafla 5. Loks var að auki litið til almennra

uppláttarrita og ítarefnis um svæðið, svo sem byggðar- og héraðslýsinga, árbóka o.s.frv. Nokkuð var lagt fram í málinu af ljósritum úr slíkum ritum. Gerð er grein fyrir einstökum heimildaflokkum og mati óbyggðanefndar í því sambandi í kafla 10.5.

Fyrirsvarsmönnum aðila var gerð grein fyrir því að þeir hefðu óskoraðan rétt til að fá upplýsingar um tilhögun gagnaöflunar á vegum óbyggðanefndar og afrit allra gagna. Þeir gátu jafnframt bent á gögn sem ástæða væri til að kanna.

Þau gögn, sem í leitirnar komu og óbyggðanefnd taldi að þýðingu hefðu, voru lögð fram jafnóðum við fyrirtökur í málinu og afrit afhent málsaðilum. Jafnframt voru lögð fram minnisblöð um þá þætti gagnaöflunar sem lokið var hverju sinni.

4.3. Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð voru

A. Óprentuð frumgögn:

1. Landamerkjabréf

Á Þjóðskjalasafni – Yfirfarið (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns, dags. 23.10.2001, skjal nr. 190 a). Hjá sýslumanninum á Selfossi – Yfirfarið (sbr. minnisblað óbn., dags. 10.10.2001, skjal nr. 235).

2. Jarðabréf

Á Þjóðskjalasafni – Yfirfarið (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns, dags. 23.5.2000, skjal nr. 190). Sjá að öðru leyti lið B-1 (prentuð jarðabréf).

3. Afsals- og veðmálabækur

Á Þjóðskjalasafni – Yfirfarið (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns, dags. 23.10.2001, skjal nr. 190 a). Hjá sýslumanninum á Selfossi – Yfirfarið (sbr. minnisblað óbn., dags. 8.6.2000, skjal nr. 197, sjá einnig minnisblað óbn. dags. 10.10.2001, skjal nr. 235).

4. Fasteigna- og jarðamöt

Jarðamat 1804 – Yfirfarið (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns, dags. 23.10.2001, skjöl nr. 190 a og 233).

Jarðamat 1849-1850 - Yfirfarið (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns, dags. 23.10.2000, skjal nr. 190 a). Jarðamat 1916 (1918) – Yfirfarið (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns, dags. 23.10.2001, skjal nr. 190 a og 232).

Sjá að öðru leyti lið B-2 (prentuð fasteigna- og jarðamöt).

5. Dóma- og þingabækur

Á Þjóðskjalasafni – Yfirfarið (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns Íslands, dags. 23.10.2001, skjal nr. 190 a).

Sjá að öðru leyti lið B-3 (prentaðir dómur).

6. Bréfabækur og gerðabækur sýslumanna og hreppa

Á Þjóðskjalasafni – Ekki var talin ástæða til að kanna þennan skjalaflokk sérstaklega enda engar vísbendingar um að jarðeignir hreppsþúa hafi komið til kasta þessara embættismanna (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns Íslands, dags. 23.10.2001, skjal nr. 190 a).

7. Vísitásiubækur

Á Þjóðskjalasafni – Yfirfarið eftir því sem ástæða þótti til, (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns Íslands, dags. 23.10.2000, skjal nr. 190 a).

8. Kirkjustólar

Á Þjóðskjalasafni – Yfirlit (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns Íslands, dags. 23.10.2000, skjal nr. 190 a).

9. Skjalasöfn stiftamtmanns, amtmanns og landshöfðingja

Á Þjóðskjalasafni – Ekki þótti ástæða til að kanna þennan skjalaflokk ítarlega (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns Íslands, dags. 23.10.2001, skjal nr. 190 a).
Sjá að öðru leyti lið B-6 (prentað efni úr skjalasöfnum ...).

10. Bréfabækur biskupa

Bréfabók Brynjólfs biskups Sveinssonar – Yfirlit (sbr. bréf Ögmundar Helgasonar, forstöðumanns handritadeildar Landsbókasafns, dags. 13.6.2000, skjal nr. 201).
Starfsmenn Þjóðskjalasafnsins töldu ekki þörf á að yfirfara í heild sinni þær óprentuðu bréfabækur biskupa sem þar eru varðveittar og engar sérstakar vísbendingar um að þar væri að finna efni varðandi Laugardalshrepp (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns Íslands, dags. 23.10.2001, skjal nr. 190 a).
Sjá að öðru leyti lið B-8 (prentaðar bréfabækur biskupa).

11. Klausturumboð

Á Þjóðskjalasafni – Um slík gögn er ekki að ræða á þessu svæði (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns Íslands, dags. 23.10.2001, skjal nr. 190 a).

12. Fornleifaskráning (yfirlit)

Lögð fram útprentun úr gagnagrunni Fornleifastofnunar Íslands ehf. („ÍSLEIF“) fyrir Laugardalshrepp, skjal nr. 191.

13. Örnefnaskráning

Óbyggðanefnd hefur ekki talið ástæðu til að leggja fram sérstök gögn um örnefni í þessu máli.

14. Önnur óprentuð frumgögn

Starfsmenn Þjóðskjalasafns athuguðu enn fremur kirknaskjöl Miðdals, skjöl stjórnarráðsins um sölu þjóð- og kirkjujarða og skjalasafn biskupa. Ekkert fannst sem talin var ástæða til að leggja fram í málinu (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns, dags. 23.10.2001, skjal nr. 190 a).

B. Prentuð frumgögn:**1. Jarðabréf**

Íslenskt fornbréfasafn – Yfirlit (sbr. minnisblað óbn., dags. 29.5.2000, skjal nr. 193).
Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (13. bindi) – Yfirlit (sbr. minnisblað óbn., dags. 22.10.2001, skjal nr. 217).
Jarðabréf frá 16. og 17. öld (G.F.G.) – Yfirlit (sbr. minnisblað óbn., dags. 7.6.2000, skjal nr. 195).
Sjá að öðru leyti lið A-2 (óprentuð jarðabréf).

2. Fasteigna- og jarðamöt

Jarðatal á Íslandi, J. Johnsen (1847) – Sjá skjal nr. 194.
Ný jarðabók (1861) – Sjá skjal nr. 216.
Fasteignabók 1922 – Sjá skjal nr. 213.
Fasteignabók 1932 – Sjá skjal nr. 213.

Fasteignabók 1938 – Sjá skjal nr. 213. Fasteignabók 1957 – sjá skjal nr. 213.
Sjá að öðru leyti lið A-4 (óprentuð fasteigna- og jarðamöt).

3. Dómar

Útgefnir dómar Hæstaréttar og Landsyferréttar – Yfirlarið (sbr. minnisblað óbn., dags. 29.6.2000, skjal nr. 215).

Sjá að öðru leyti lið A-5 (óprentaðar dóma- og þingabækur).

4. Fjallskilareglugerðir

Stjórnartíðindi – Yfirlarið (sbr. bréf frá Héraðsskjalasafni Árneseinga, dags. 5.6.2000, skjal nr. 202).

5. Máldagar

Íslenskt fornbréfasafn – Yfirlarið (sbr. minnisblað óbn., dags. 29.5.2000, skjal nr. 193).

6. Skjalasöfn stiftamtmanns, amtmanns og landshöfðingja

Lovsamling for Island – Yfirlarið (sbr. minnisblað óbn., dags. 20.6.2000, skjal nr. 205).

Stjórnartíðindi – Yfirlarið (sbr. minnisblað óbn., dags. 20.6.2000, skjal nr. 205).

Sjá að öðru leyti lið A-9 (óprentað efni úr skjalasöfnum ...).

7. Landnáma

Óbyggðanefnd hefur gengið úr skugga um að í málinu hefur verið lagt fram það efni Landnámu sem varðar landnám á því svæði sem um er fjallað í málinu.

8. Bréfabækur biskupa

Bréfabók Guðbrands Þorlákssonar – Yfirlarið (sbr. minnisblað óbyggðanefndar, dags. 23.1.2001, skjal nr. 212). Ekki hefur verið talin ástæða til að yfirlara aðrar útgefnar bréfabækur enda allar frá Hólabiskupum og varða ekki málefni Skálholtsbiskupsdæmis sérstaklega. Sjá að öðru leyti lið A-10 (óprentaðar bréfabækur biskupa).

9. Alþingisbækur Íslands

Yfirlarið (sbr. minnisblað óbn., dags. 29.5.2000, skjal nr. 192).

10. Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (1.-12. bindi)

Yfirlarið (sbr. minnisblað óbn., dags. 5.6.2000, skjal nr. 196).

Sjá einnig lið B-1 (13. bindi Jarðabókar ...).

11. Önnur prentuð frumgögn

Hvorki starfsmenn Þjóðskjalasafns né óbyggðanefnd töldu ástæðu til að yfirlara gögn í þessum flokki.

4.4. Vettvangsferð

Vettvangsferð hófst að loknum forflutningi þann 27. júní. Auk óbyggðanefndar, ritara nefndarinnar og lögmanna aðila, sbr. fyrri bókun, voru mættir þeir Gunnar F. Guðmundsson sagnfræðingur og Ingvi Þorsteinsson náttúrufræðingur sem tilkvaddir voru af hálfu óbyggðanefndar. Af hálfu heimamanna tóku þátt í vettvangsgöngunni Snæbjörn Sigurðsson bóndi, Efstadal II, Theódór Vilmundarson bóndi, Efstadal I, Friðgeir Stefánsson bóndi, Laugardalshólum og Páll Pálmason bóndi, Hjálmsstöðum.

Ekið var í langferðabifreið frá Laugarvatni og haldið sem leið liggur upp Miðdalsfjall. Er upp á fjallsbrúnina kom var staðnæmst við vörðu og lýstu heimamenn því sem fyrir augu bar og greindu frá nöfnum eftir því sem leitað var eftir. Var síðan haldið áfram upp að Gullkistu en er þangað var komið hafði skyggni versnað svo mjög að ákveðið var að snúa við og var farin sama leið til baka. Var þá haldið austur þjóðveginn og staðnæmst á móts við Grástein en síðan ekið inn í Miðhúsaskóg. Veittu heimamenn þar greinargóðar upplýsingar um landkosti og búskaparhætti. Var afráðið að ljúka vettvangsgöngunni þennan dag en kynna sér norðurhluta hreppsins og afréttinn í tengslum við væntanlega vettvangsgöngu í Grímsnes- og Grafningshreppi. Þann 10. ágúst var vettvangsgöngu framhaldið og ekið norður yfir Miðdalsfjall og farinn vegur F 337. Farið var sunnan við Hlöðufell og síðan suður með Skriðu og Tindaskaga. Í vettvangsgöngunni tóku þátt, auk nefndarmanna í óbyggðanefnd, starfsmenn og sérfræðingar nefndarinnar, lögmennt málsaðila og Böðvar Pálsson, fyrrverandi oddviti, sem veitti leiðsögn um svæðið en hann er gjörkunnugur á Laugardalsafrétti. Víða var numið staðar á leiðinni og glöggvudu menn sig á kennileitum.

4.5. Skýrslutökur

Fyrir nefndina komu og gáfu skýrslu Snæbjörn Sigurðsson bóndi, Efstadal II, Theódór Vilmundarson bóndi, Efstadal I, Friðgeir Stefánsson bóndi, Laugardalshólum og Páll Pálmason bóndi, Hjálmsstöðum II.

Snæbjörn Sigurðsson sagði að lengst af hefðu Efstadalsmenn notað tækifærið og smalað heima-haga jarðarinnar um leið og svokölluð austurleit kom innan af afréttinum og niður beggja vegna Rauðafells. Féð úr heimahögunum hefði verið rekið saman við safnið og það síðan rekið í gegnum land jarðarinnar í Efstadalsrétt vestan við bæinn. Þeir hefðu hins vegar sjálfir séð um að smala landið í annarri og þriðju leit og oft hefðu þeir verið að heimta fé fram að jólum. Landið tilheyrði þeim og þeir einir bæru ábyrgð á því að það væri smalað. Þarna væru heiðar inn eftir öllu og hefðu þær verið nýttar til beitar fram eftir hausti. Hann sagði að inn við Rauðfell, sem lægi efst í landinu, væri landið grasi vaxið og víða kjarri vaxið. Aðspurður kvað hann sel hafa verið á milli svokallaðra Selgilja. Hann sagði að Efstadalsjörðin hefði verið talin vel fallin til vetrarbeitar. Sum árin hefði féð nánast gengið úti allan veturinn. Aðspurður kvað hann landið ekki vera girt að öllu leyti. Jörðunum Efstadal I og II tilheyrði sameiginlegt land sem væri óskipt og væri notað til beitar. Aðspurður kvaðst hann líta svo á að allt land Efstadals, eins og það væri afmarkað á framlögðu korti, væri heimaland jarðarinnar. Hann kvaðst ekki kannast við að jörðin skiptist annars vegar í heimaland og hins vegar í útlendi. Jörðin hefði öll verið nýtt á sama hátt. Jörðin ætti veiðirétt í Brúará og væri sú veiði nýtt en lítið væri um að þeir seldu veiðileyfi í ána. Hann sagðist svolítið hafa skotið rjúpu í landi sínu og leyft öðrum að skjóta en ekki selt veiðileyfi. Þá hefðu þeir ekki verið með skipulagt eftirlit með rjúpnaveiðimönnum en hreyft athugasemdum ef menn væru að skjóta í óleyfi á jörðinni. Skógarnytjar hefðu verið áður fyrr á jörðinni og um tíma hefði Skálholtskirkja átt þar skógarítak. Aðspurður sagði hann að sett hefði verið upp rétt á Rótasandi þegar afrétturinn var girtur af um 1974. Þar hefði fé úr Biskupstungum og Laugardal verið dregið í sundur.

Theódór Vilmundarson staðfesti lýsingu Snæbjörns á smalamenskum á Efstadalsjörðinni. Hann sagði að upphaflega hefði verið eitt býli á jörðinni en síðar hefði henni verið skipt upp í tvö býli, Efstadal I og II. Hvort býli um sig ætti sín tún en smalamenskur væru sameiginlegar enda væri hluti jarðarinnar í óskiptri sameign. Fram kom að Theódór situr í hreppsnefnd og fjallskilanefnd. Hann sagði að haustleitir skiptust í vestur- og austurleit. Austurleitinn kæmi niður Efstadals-hagana og þegar fleira fé var í hreppnum hefðu heimamenn komið á móti þeim og smalað með þeim hagana heim í réttir. Við þetta tækifæri hefði töluvert af Miðdalslandinu einnig verið smalað, þ.e. Geldingahlíðar og Vatnsheiði, en þá hefði verið tekið mið af landslaginu fremur en jarðamörku-mum. Vesturleitinn kæmi hins vegar niður í Laugarvatnsréttir og á sama hátt hefðu heimamenn notað tækifærið og smalað Laugarvatnslandið með fjallmönnum. Laugarvatnslandið hefði síðan verið

smalað oftár á haustin líkt og Efstadalslandið. Hann sagði að afrétturinn væri smalaður að frumkvæði sveitarstjórnar. Hann staðfesti að mörk Efstadalsjarðarinnar og afréttarins væri lína dregin úr vestustu nípu Rauðafells í Rótasand svo sem fram kæmi á framlögðu korti. Um væri að ræða áberandi kennileiti í landslaginu. Hann sagði að engin skil væru í landslaginu þar sem kröfulína ríkisins lægi um land jarðarinnar. Línan lægi á stórum kafla í miðjum skógi vöxnum hlíðum. Þá væri greinilega ekki um sjónhendingu að ræða á milli kennileita. Aðspurður kvað hann heimamenn hafa lítillaga stundað rjúpnaveiði á jörðinni en ekki selt veiðileyfi. Þá hefðu þeir stuggað við rjúpnaskyttum sem stundað hefðu veiðar í landinu í óleyfi. Hann sagðist líta svo á að ekki þyrfti að taka það fram að öll rjúpnaveiði á landinu án leyfis væri bönnuð. Hann sagði þó að í fyrra hefði slíkt bann verið auglýst. Engar nýttjar væru af skóginum nú til dags.

Friðgeir Stefánsson kannaðist ekki við að jörðin Laugardalshólar skiptist annars vegar í heimaland og hins vegar í sérstakt beitarland. Jörðin væri öll heimaland. Hann sagði að einungis túnin væru afgirt. Féð væri því ekki rekið á fjall heldur væri það sett upp fyrir túngirðinguna en þaðan væri opin leið fyrir það hvert sem væri. Hann sagði að land jarðarinnar væri ekki smalað í tengslum við leitir á afréttinum. Nágrannar hjálpuðust hins vegar að við smalamennskur á haustin; einn daginn væri smalað hjá honum og þann næsta í Efstadal o.s.frv. Hann sagðist hins vegar ekki vilja gera mikinn greinarmun á afréttarmöslun og heimasöslun. Afrétturinn væri vissulega smalaður að boði fjallskilastjórnar en eðlilegra væri hins vegar að tala um samkomulag bændanna í sveitinni um smöslun afréttarins. Bændur í sveitinni hittust iðulega og ræddu þessi mál, bæði á formlegum fundum og í dagsins önn. Þar væri lagt á ráðin og síðan smöluðu menn afréttinn í félagi. Til dæmis hefði verið lagt til við fjallskil að smala Laugarvatnshagana líka til að koma til móts við þann ágang fjár sem jörðin varð fyrir. Engin skýr skil væru á milli heimalanda og afréttarins enda væri afrétturinn ekki girtur af. Fé rynni því fjálist úr heimahögum inn á afrétt og öfugt. Bændur væru því að smala þetta svæði í tíma og ótíma og stundum fram að áramótum. Aðspurður kvað hann bændur í sveitinni hafa byggt leitarmannaskálann við Suðurfell, líklega fyrir 1960. Hann kvaðst álíta að skálinn væri í sameign jarðareigenda í hreppnum. Aðspurður kvað hann erfitt vera að smala Miðdalslandið. Nágrannarnir hefðu því hjálpast að við smöslun þess. Hann sagði að sel hefði verið í landi Laugardalshóla en Seljadalur væru framan í fjallinu og þar væri greinileg tóft. Þá væri til Húsadalur í Miðdal og þar væri ógreinileg tóft. Aðspurður kvað hann nokkra rjúpnaveiði vera framan í Hólaþinginu og upp á því en erfitt væri að ná rjúpninni niðri í skóginum. Þá sagði hann að silungsveiði væri í Hólaá og mótekja og torfrista hefði þótt góð. Einnig hefði skógurinn verið nýttur áður fyrr. Þá sagðist hann hafa það eftir föður sínum og föðursystur að nautum hefði verið beitt á fjallinu þó að hann sæi ekki mikla nautahaga þar í dag.

Páll Pálmason sagði að hann og nágrannar hans á Ketilvöllum, í Miðdal og á Snorrastöðum hefðu smalað jarðir sínar í sameiningu. Í seinni tíð væri ekið inn fyrir Gullkistu, gengið fyrir enda Mjóudala og inn að Skriðutindum. Síðan dreifðu menn sér á línuna vestur úr og féð væri síðan rekið fram og niður að Ketilvöllum. Um væri að ræða heimasöslun þessara jarða sem bændur sammæltust um. Áður fyrr hefði svokölluð austurleit verið tvískipt og hefði fyrri leitin komið niður Mjóudali. Nú væri þetta svæði ekki smalað að frumkvæði fjallskilastjórnar. Aðspurður sagði hann að gamlar skilarettir væru við Skilvatnsá. Hann sagði að víðáttumikið landsvæði í landi Hjálmsstaða og Snorrastaða hétu Sel og í landi Hjálmsstaða væri tóft við ána. Þá væru rústir af yfirsetukofa í Fagradal. Aðspurður kvaðst hann ekki kannast við að Hjálmsstaðajörðin skiptist í heimaland og útlendi. Hann sagði að jörðin hefði öll verið nýtt á sama hátt og á þann hátt sem menn hefðu kosið hverju sinni. Hann sagði að ábúendur á Hjálmsstöðum hefðu stundað talsverða rjúpnaveiði í landi sínu en þeir hefðu ekki selt veiðileyfi þar og ekki þurft að stugga öðrum rjúpnaskyttum í burtu. Þá sagði hann að Hjálmsstaðir hefðu veiðarétt í Laugarvatni. Menn hefðu nýttjað skóginn áður fyrr og sæjust leifar eftir kolagerð á jörðinni, svo og mógrafir.

5. STADHÆTTIR OG GRÓÐURFAR¹

5.1. Land- og jarðfræðilegar aðstæður

Suðurmörk kröfufsvæðis ríkisins í Laugardalshreppi fylgja í megindráttum fjallsbrúnum sem liggja í 300-600 m hæð ofan byggðarinnar. Norðurmörkin uppi við Vestari-Hagafellsjökul eru í u.þ.b. 600-750 m hæð. Eftir hæð yfir sjávarmáli er Íslandi gjarnan skipt í þrjú gróðurbelti: Láglandisbelti að 100-150 m hæð, hlíðabelti að 300-400 m hæð og fjallbelti ofan þeirra marka. Samkvæmt þessari skiptingu er allt kröfufsvæðið í tveimur síðarnefndu beltunum og að mestu leyti í fjallbeltinu.

Syðri hluti kröfufsvæðisins er mjög fjalllendur og ná fjöll þar allt að 1000 m hæð. Fjöllin eru mynduð úr móbergi en á milli þeirra er grágrýti. Nyðri hluti svæðisins er flatlandari og er yfirborð hans að mestu leyti hraun sem runnið hafa frá gosdyngjunum Skjaldbreiði og Eldborgum eftir lok síðasta jökulskeiðs; Skjaldbreiðarhraun fyrir meira en 9000 árum og Lambahraun fyrir rúmlega 3000 árum.² Hæsti hluti þessara hrauna er í 600-700 m hæð. Upp úr hraununum stendur hæsta fjall svæðisins, móbergsstapinn Hlöðufell (1186 m) og norður af honum teygir sig Þórólfsfell. Hagafell, nyrst á svæðinu, er myndað úr grágrýti og móbergi og liggja mörk milli Laugardalsafréttar og Biskupstungnaafréttar eftir fellinu endilöngu.

Breytileiki í jarðfræði, landslagi og hæð svæðisins skapar skilyrði fyrir breytilegt og fjölbreytt gróðurfar. Hraunin á norðurhluta svæðisins eru hriplek og grunnvatnsstaða lág. Þar er jarðvegur því mjög þurr og foggjarn. Syðri hluti svæðisins er raklandari, einkum vegna grágrýtisins, og þar gætur áhrifa snjóalaga mjög í gróðurfari. Í þessari hæð er besti og sterkasti gróðurinn oft þar sem gætur hæfilegs snjóþunga sem hlífir gróðrinum fyrir köldum, þurrum vindum og umhleypingum.

5.2. Áætlað gróðurfar um landnám og síðari þróun þess

Loftslag fyrir og um landnám var hlýrra en það hefur að jafnaði verið síðan og jöklar voru þá minni en nú. Gróður hafði verið að þróast í landinu í nær 10.000 ár frá lokum síðustu ísaldar með nokkrum röskunum af völdum langtímasveiflna í veðurfari og af völdum eldgosa. Ætla má að landið hafi verið í nokkurs konar veðurfarslegu gróðurjafnvægi um landnám.

Gera má ráð fyrir því að þá hafi mikill hluti kröfufsvæðisins verið þakinn nokkuð samfelldum gróðri upp í 400-500 m hæð en þar ofan við, upp að 700-800 m hæð, hafi verið gisinn bersvæðisgróður. Líklegt er að Hagafell hafi verið sem næst algróið. Brattar skriður fjalla hafa verið lítt eða ekki grónar og einnig aurar framan við Vestari-Hagafellsjökul og nálæg svæði sem hafa legið undir áfoki frá þeim.

Ætla má að við upphaf landnáms hafi skógur og kjarr að jafnaði teygt sig upp undir 400 m hæð þar sem aðrar ástæður en hæð yfir sjó hafa ekki hamlað vexti trjágróðurs. Kröfufsvæði ríkisins liggur að langmestu leyti ofan skógarmarkanna en skógur eða kjarr mun hafa teygt sig norður fyrir Miðdalsfjall. Lyngtegundir og ýmsar hávaxnar blómjurtir hafa verið rikjandi í botngróðri skóglendisins og gróska mikil. Ofan skógarmarkanna tók við víðir, lyng og ýmsar harðgerar jurtir, í fjallbeltinu þar fyrir ofan var mosagróður, fléttur og snjóðældagróður og loks tók við bersvæðisgróður á því landi sem í daglegu tali er nefnt ógróið.

Landnámsgróðurinn var viðkvæmur vegna þess að hann hafði þróast ósnortinn af beit. Margt bendir til þess að hann hafi tekið að breytast fljótlega eftir að landnám hófst, bæði vegna kólnandi loftslags sem stóð nær óslitið til loka 19. aldar, vegna búsetunnar og vegna eldgosa. Þá hafa breytingar á vatnsstöðu uppi við jökul leyst úr læðingi mikið magn jarðefna sem borist hafa yfir gróðurlendi svæðisins og eytt gróðri.

1 Kafflar 5.1.-5.3. eru byggðir á skýrslu Ingva Þorsteinssonar, ráðgjafa óbygðanefndar á sviði náttúrufræði, sbr. skjal nr. 200.

2 Þorleifur Einarsson, 1968. *Jarðfræði*. Reykjavík, Mál og menning.

Skógurinn lét fyrst undan síga og það hafði í för með sér mikla rýrnun landgæða, bæði vegna fjölþættra nytja af honum, verndar sem hann veitti öðrum gróðri og jarðvegi og vegna frjósemi jarðvegs í skóglendum. Í kjölfar eyðingar birkiskóganna og rýrnunar annars gróðurs fylgdi mikil gróður- og jarðvegseyðing af völdum vatns og vinda sem hefur fram haldið til þessa, þó með mismunandi hraða.

5.3. Núverandi gróðurfur

Mikil rýrnun landgæða hefur af framangreindum ástæðum átt sér stað á svæðinu frá landnámi til þessa dags. Ætla má að allt að $\frac{2}{3}$ af yfirborði þess hafi verið þakið gróðri um landnám en nú er aðeins $\frac{1}{3}$ - $\frac{1}{4}$ hluti svæðisins gróinn.¹ Um er að ræða mismunandi vel gróin gróðurlendi, allt frá algrónu landi til gisins gróðurs sem að jafnaði er mun rýrari en fyrri gróður.

Austurhluti svæðisins, þ.e. Lambahraun, er gróðurlaust og Rótasandur sem er á syðsta hluta hraunsins á afréttinum er ógróið sandfokkssvæði. Landið norðan Hlöðufells eru gróðurlausar auðnir. Í Hagafelli er talsverður mosa- og snjóðældagróður. Á norðvesturhluta svæðisins, allt frá Langafelli og Langavatni vestur og suður fyrir Skriðuna, eru víðáttumikil, mjög vel gróin gróðurlendi í Skjaldbreiðarhrauni. Þar er um að ræða stinnastarmóa og kvistlendi ýmiss konar. Sunnan og suðvestan Hlöðufells eru Hlöðuvellir, fallegustu gróðurlendi svæðisins. Þar er um að ræða vallendi, stinnastarmóa og kvistlendi. Þessi gróðurlendi teygja sig suður Skagabrekkur milli Rótasands og Skriðutinda, en þau hafa verið að rýrna vegna sandágangs.

Allmikill gróður er á suðurhluta svæðisins. Hann er fjölbreytilegur niður undir fjallakolla Efstadals-, Miðdals-, Fagradals- og Laugarvatnsfjalla en þeir eru ýmist mosagrónir eða ógrónir, eins og líklegt er að einnig hafi verið áður.

Í heild er gróður kröfusvæðisins fjölbreytilegur, í samræmi við breytilega staðhætti svo sem að framan er getið. Þar er þó enginn eiginlegur votlendisgróður, mýrar eða flóar, en talsvert um hálfdeigjur eða starmóa. Ekkert skóglendi er á svæðinu.

Gróðurfarslega er hið gróna land kröfusvæðisins vel fallið til beitar, fyrst og fremst vegna þess hve þar er mikið um graslendis-, starmóa- og snjóðældagróður. Lítið er um náttúrulegar nýgræður á landi sem orðið hefur örfoka en talsvert land hefur verið grætt upp með landgræðsluáðgerðum.

Ástand jarðvegs á svæðinu er slæmt.² Orsök þess er fyrst og fremst ágangur sands frá sunnanverðum Langjökli þar sem mikið land hefur spillt á síðustu öldum. Sandurinn gengur á gróðurlendi og rýrir það. Allmikil önnur jarðvegseyðing á sér stað á svæðinu af völdum vatns og vinda.

5.4. Náttúruminjar

Innan þess svæðis sem hér er til umfjöllunar eru á náttúruminjasrá eftirfarandi svæði að meira eða minna leyti, sbr. nánari skilgreiningu þar: „Brúará og Brúarskörð“, „Skjaldbreiður“ og „Laugarvatn“. Þessi landsvæði njóta verndar samkvæmt lögum um náttúruvernd, nr. 44/1999.

6. SAGA JARÐA OG AFRÉTTAR

Hér verður í fyrstu greint frá elstu ritheimildum um landnám á því svæði sem til meðferðar er og síðan rakin í stórum dráttum saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar á þeim jörðum sem tilgreindar eru í málinu. Að lokum verður á sama hátt gerð grein fyrir sögu afréttarins frá öndverðu til þessa dags.

1 Rannsóknastofnun landbúnaðarins, 1967-1968. Gróðurkort (1:40 000).

2 Ólafur Arnalds o.fl., 1997: Jarðvegsskrif á Íslandi. Landgræðsla ríkisins og Rannsóknastofnun landbúnaðarins.

6.1. Landnám

Í Sturlubók og Hauksbók Landnámu segir um landnám í Laugardal:

Ketilbjörn hét maður ágætr í Naumudal; hann var Ketilsson ok Æsu, dóttur Hákonar jarls Grjótgarðssonar; hann átti Helgu, dóttur Þórðar skeggja. Ketilbjörn fór til Íslands, þá er landið var víða byggt með sjá. ... Ketilbjörn nam Grímsnes allt upp frá Höskuldslæg ok Laugardal allan ok alla Byskups-tungu upp til Stakksár¹ ok bjó at Mosfelli.²

Upphaf þessa kafla er einnig að finna í Haukdæla þætti í Sturlungu og talið að Styrmissbók sé sameiginleg heimild þáttarins og frásagnarinnar í Landnámabók. Í þættinum er vitnað til Teits Ísleifssonar, fóstura Ara fróða og afkomanda Ketilbjarnar í þriðja lið. Það er bæði haft til marks um að kaflinn sé frá Ara fróða kominn og að heimildin sé traust. Landnámslýsingin í Haukdælaþætti er ekki eins nákvæm og í Landnámu því að þar segir einungis að Ketilbjörn hafi numið land umhverfis sig „svo vítt sem hann vildi átt hafa“.

Einar Arnórsson og Haraldur Matthíasson eru báðir þeirrar skoðunar að landamerki Ketilbjarnar séu nokkuð glögg. Einar hefur þó sitthvað við landamerkjalyfinguna að athuga. Þau virðast t.d. ekki koma heim og saman við það sem sagt er um landnám Gríms sem Grímsnes er kennt við. Grímur er sagður hafa numið „Grímsnes allt upp til Svínavats ok bjó í Qndurðunesi fjóra vetr, en síðan at Búrfelli“.³ Miðhluti Grímsness hefur því legið í landnámi þeirra beggja, Gríms og Ketilbjarnar. Einar vekur einnig athygli á því að nafnið „Biskupstunga“ er í lýsingunni notað í eintölu þó að tungurnar séu tvær. Haraldur Matthíasson skýrir þetta á þá leið að Biskupstungur hafi upphaflega verið kallaðar Ytri tunga og Eystri tunga. Fljótlega eftir að biskupsstóll var settur í Skálholti hafi Ytri tunga dregið nafn þar af og verið nefnd Biskupstunga en Eystri tungan haldið áfram sínu nafni eins og hún geri enn þegar hún sé nefnd ein. Þannig hafi þetta verið á ritunartíma Landnámu.⁴

Einar Arnórsson segir Ketilbjörn hafa numið Tunguna ytri milli Brúarár að vestan og Tungufljóts að austan upp þar til er Almenningsá falli í það. Þaðan verði landnámsmörkin Almenningsá og Stakksá sem renni niður austanvert við bæinn Múla.⁵ Norðanvert séu fjöllin fyrir ofan Tunguna ytri og Laugardalsfjöll en þá taki við hálsarnir fyrir utan Laugarvatn og Lyngdalsheiði. Óvíst sé þó hvort og þá hversu langt Ketilbjörn helgaði sér land upp til fjalla eða vestur um Lyngdalsheiði eða til Laugarvatnsvalla undir Kálfstindum. Einar telur víst að suðurmörk landnámsins hafi verið Hvítá en Höskuldslægur ráðið vesturmörkum í byggð.⁶

Haraldur Matthíasson miðar neðri mörk landnámsins við Höskuldslæg. Upp frá drögum lækjarins hafi þau síðan legið í Þrasaborgir. Að norðvestan hafi byggðarlandið markast af fjallgarðinum sem Tungu og Laugardalur liggja að og nefnist einu nafni Útfjöllin.⁷

6.2. Efra-Apavatn

Jörðin var eign biskupsstólsins í Skálholti samkvæmt jarðabók 1597.⁸ Í jarðabókunum 1686 og 1695 var hún metin 35 hndr. en dýrleikinn er sagður óviss í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls

1 *Stakkslægjar* stendur í Þórðarbók Landnámu.

2 *Landnámabók*, 1986. Íslensk fornrit. 1. b. Jakob Benediktsson gaf út. Reykjavík. S. 384-385.

3 *Landnámabók* 1986, s. 387.

4 Haraldur Matthíasson, 1982: *Landið og landnáma*. 2. b. Reykjavík. S. 498-499.

5 Haraldur Matthíasson segir að Stakksá sé nú ekki nema lækur sem komi niður úr Hlíð Bjarnarfells (sama rit, s. 488).

6 Einar Arnórsson, 1950: *Árnesþing á landnáms- og söguöld*. Reykjavík. S. 124-125. Höskuldslægur fellur úr Lyngdalsheiði fyrir austan Klausturhóla og rennur í Hvítá austan Vaðness (Einar Arnórsson 1950, s. 125; sbr. Haraldur Matthíasson 1982 (2), s. 498).

7 Haraldur Matthíasson 1982 (2), s. 498-499.

8 *Kirkjueignir á Íslandi* 1597-1984. II. Skrár. Kirkjueignanefnd, október 1992. S. 78.

Vídalíns (1708) enda voru stólseignir ekki tíundaðar til skatts.¹ Á jörðinni var þá tvíbýli en land-skuldin, 1 hndr. og 90 álnir, greidd af allri jörðinni.

Efra-Apavatn (*Apavatn efra* eins og jörðin er nefnd í heimildum frá þessum tíma) var seld Þorsteini Bjarnasyni í Njarðvíkum, bónda í Tjarnarkoti, á stólsjarðauppboði 18. júní 1790 og þá metin 48 hndr. og 80 álnir.²

Í Jarðatali Johnsens 1847 er dýrleikinn einnig sagður 48 hndr. og 80 álnir. Þar er enn fremur haft eftir hreppstjóra að 12 hndr. og 20 álnir í jörðinni séu eign fátækra í Grímsneshreppi. Samkvæmt Nýrri jarðabók 1861 var jörðin 36,1 hndr. að dýrleika.³

Landamerkjabréf Efra-Apavatns er ekki að finna í landamerkjabók eða meðal jarðaskjala í Þjóðskjalasafni Íslands.

Á Efra-Apavatni hafði lengi verið tvíbýli en jörðinni var formlega skipt í tvær jarðir, Efra-Apavatn I og II árið 1967 og er landamerkjum hvorrar jarðar lýst í yfirlandskiptagerð 14. desember það ár. Þar kemur fram að hluti landsins, á Lyngdalsheiði, var óskiptur „svo og hlunnindi öll, svo sem vatns- og námaréttindi, veiði í ám og vötnum“.⁴ Frá árinu 1955 hefur ekki verið stundaður búskapur á Efra-Apavatni II.⁵

Heimildir benda ekki til annars en að búseta hafi verið nokkuð samfelld á Efra-Apavatni frá því að jarðarinnar er fyrst getið. Í afsals- og veðmálabókum kemur fram að eftir gerð landamerkjabréfsins hafa jarðirnar framselst með hefðbundnum hætti og verið veðsettar. Einnig liggja fyrir skiptayfirlýsingar varðandi báðar jarðirnar, Efra-Apavatn I og II.⁶

6.3. Efstidalur

Í Efstadal var bændakirkja á miðöldum en hún mun hafa lagst af á dögum Árna biskups Þorlákssonar á síðari hluta 13. aldar og eignin lögð undir biskupsstólinn í Skálholti.⁷ Efstidalur er skráður eign Skálholtsstóls í jarðabók frá 1597.⁸ Jörðin var 30 hndr. að dýrleika samkvæmt jarðabókum 1686 og 1695.⁹ Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns er jarðardýrleikinn sagður óviss því að engin tíund sé goldin af jörðinni og hafi aldrei verið í manna minni. Í Jarðabókinni er enn fremur greint frá seli sem biskupsstóllinn átti í Efstadalslandi:

Stólsselið stendur frá Skálholti þar sem menn kalla Efstadals land. Í tíð Brynjólfs biskups stóð staðarselið allnær jörðunni í hennar eigin selstöðu, og fjellu þá niður x aurar fyrir selstöðuna. Um það kvartaði bóndinn og var þá selið fært, so sem svari bæjarleið, þó í land jarðarinnar. Síðan hefur fyrir þá selstöðu enginn tollur goldist frá stólnum.¹⁰

Skógur til raftviðar var sagður eyddur en bjarglegur til kolagjörðar og eldiviðar, mest ungvíði.

1 Björn Lárusson, 1967: *The Old Icelandic Land Registers*. Lundi. S. 113. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 2. b. Kaupmannahöfn 1918-1921. S. 324-325.

2 Skjal nr. 32.

3 *Jarðatal á Íslandi, með brauðalýsingum, fólkstölu í hreppum og prestaköllum, úgripi úr búnaðartölum 1835-1845, og skýrslum um sölu þjóðjarða á landinu*. Gefið út af J. Johnsen. Kaupmannahöfn 1847. S. 70. *Ný jarðabók fyrir Ísland, samin eptir tilskipun 27. maímánaðar 1848 og allramildilegast staðfest með tilskipun 1. aprilmánaðar 1861*. Kaupmannahöfn. S. 25.

4 Sbr. skjöl nr. 188 (a-b) og 19 (kort).

5 Sbr. *Sunnlenskar byggðir*. 3. b. *Laugardalur, Grímsnes, Þingvallasveit, Grafningur, Ölfus, Hveragerði og Selvogur*. Búnaðarsamband Suðurlands 1983. S. 48. Skjal nr. 17 (c).

6 Skjöl nr. 17 (a-d), 21, 22 (a-b), 23 (a-b), 24 (a-c), nr. 223. Sbr. *Sunnlenskar byggðir* 3, 48.

7 Magnús Stefánsson, 2000: *Staðir og staðamál. Studier i islandske egenkirkelige og beneficalrettslige forhold i middelalderen*. 1. b. Bergen. S. 137.

8 *Kirkjueignir á Íslandi* 2, s. 78.

9 Björn Lárusson 1967, s. 113.

10 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 313.

Þennan skóg höfðu Grímsnesingar lengi nytjað í leyfi biskupsstólsins án þess að ábúandinn hefði nokkuð fyrir það þegið.¹

Efstidalur var ein af þeim 310 stólsjörðum sem seldar voru á uppboði undir lok 18. aldar.² Jörðin var seld Bessa Sigurðssyni í Klausturhólum 19. ágúst 1788 og var þá metin 42 hndr. og 80 álnir.³ Jörðin er einnig sögð 42 hndr. og 80 álnir í Jarðatali Johnsens frá 1847 en samkvæmt nýju jarðamati sem staðfest var 1861 var hún 38,5 hndr.

Í fasteignamati frá 1849-1850 er tekið fram um Efstadal að landrými sé mikið og gott undir bú á sumrum og að jörðin hafi mikinn og góðan skóg.⁴

Landamerkjabréf Efstadals er frá 21. maí 1887 og var því þinglýst á manntalsþingi um sumaríð og undirritað af eiganda Efstadals „og öllum eigendum og umráðamönnum kringumliggjandi jarða“ en hins vegar er það einungis undirritað af hálfu Efstadals, Miðdalsjarða og Böðmódsstaða:

Beina sjónhendingu norður af Grásteini, og upp í svonefndar Þrívörður, þaðan beina stefnu í stóran einkennilegan stein austan undir Grensás, þaðan beina stefnu norður um Vatnsheiðarvatn, í vestustu nýpuna á Rauðafelli og þaðan beina stefnu norður í Afrjettarlinu, frá þeirri sömu línu ræður Brúará að austan suður að Strýtuhólum beina stefnu vestur í Bleikhól, og þaðan beina sjónhendingu í fyrnefndan Grástein. Þessi landamerki, sem eru undirskrifuð af eigendum jarðarinnar Efstadals og öllum eigendum og umráðamönnum kringumliggjandi jarða, skulu vera óraskanleg um aldur og æfi.⁵

Í jarðamati frá byrjun 19. aldar kemur fram að þá var tvíbýli á jörðinni.⁶ Árið 1860 var, eftir bréflægum fyrirætlum sýslumannsins, skóglendi jarðarinnar skipt á milli þeirra sem bjuggu á vesturhluta hennar og austurhluta en formleg skipti jarðarinnar munu ekki hafa farið fram fyrir en 1946.⁷ Yfirlandskiptagerð vegna Efstadals fór fram 19. febrúar 1964. Þar segir í upphafi:

Af gögnum málsins er ljóst, að hvoru tveggju skipti skuli ná til þess lands, sem telst heimaland jarðanna. Í hvorugri skiptagjörðinni⁸ eru þó mörkuð skýr takmörk milli hins skipta lands, heimalandsins, og hins óskipta sameignarlands, sem nánast mun talið vera afrettarland jarðanna. Á hluta þeirra takmarka (! svo) eru gróðurmörk talin takmörk milli hins skipta heimalands og afrettarlandsins.⁹

Síðan er mörkum nánar lýst milli Efstadals I og II.

Heimildir benda ekki til annars en að búseta hafi verið nokkuð samfelld í Efstadal frá því að jarðanna beggja er fyrst getið. Í afsals- og veðmálabókum kemur fram að eftir gerð landamerkjabréfsins hefur Efstidalur framselst með hefðbundnum hætti og verið veðsettur.¹⁰

6.4. Eyvindartunga

Eyvindartunga er getið í skrá um landamerki Laugarvatns og Snorrastaða frá lokum 15. aldar að

1 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 313.

2 Sbr. *Lovsamling for Island*. 6. b. Kaupmannahöfn 1856. S. 455. Á sama tíma voru konungsjarðir um 750 í landinu (sama rit, s. 456).

3 Skjal nr. 100 (uppskrift af gögnum um sölu Skálholtsstólsjarða, lögð fram af Páli Lýðssyni). *Kirkjueignir á Íslandi* 2, s. 78. Þar er sölundagur sagður 26.1. 1791 og er þá miðað við útgáfudag sölubréfs konungs, sbr. *Jarðatal* 1847, s. 420.

4 Skjal nr. 203.

5 Skjal nr. 92.

6 Sbr. skjöl nr. 93, 233.

7 Skjal nr. 202 (q). *Sunnlenskar byggðir* 3, s. 66.

8 Hér er líklega átt við skiptagerðir 1946 og 1959.

9 Skjal nr. 187.

10 Skjöl nr. 93 (a-c), 96, 97, 224. Sbr. *Sunnlenskar byggðir* 3, s. 66-69.

talið er.¹ Jörðin var eign biskupsstólsins í Skálholti samkvæmt jarðabók 1597.² Í jarðabókinni 1686 var Eyvindartunga talin 20 hndr., en 16 hndr. og 80 álnir árið 1695.³ Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns er dýrleikinn sagður óviss, „því jörðin tíundast öngvum“, en eftir landskulddinni að dæma hefur hann verið óbreyttur frá árinu 1695.⁴ Eyvindartunga var seld séra Jóni Finnssyni á stólsjarðauppboði 19. ágúst 1788 og þá metin 26 hndr. að dýrleika.⁵ Sami dýrleiki er skráður í Jarðatali Johnsens frá 1847, en í Nýrri jarðabók frá 1861 er hún talin 17 hndr.⁶

Varðveitt er lögfesta fyrir Laugarvatni frá 1669 og er þar lýst landamerkjum jarðarinnar til mótis við Eyvindartungu (sjá kafla 6.8.).

Landamerkjabréf jarðarinnar var undirritað 22. október 1889 og samþykkt af eigendum og umráðamönnum allra nærliggjandi jarða. Bréfinu var þinglýst að Stóruborg 6. júní 1890:

1. Frá Laugarvatnsvatni, til vesturs eptir gömlum farveg (litlu áar) í Litluá, þaðan eptir ánni uppi gilmynnið, sem er á millum Nónhóls og Katrínarhóls. Úr gilmynninu bein stefna í vörðuna á Kolhól, þaðan sjónhending vestur í stóran stein á Markahrygg. Þaðan eptir Markahrygg suður í Blönduhálsklofa.
2. Úr Blönduhálsklofum ræður Djúpa alla leið austur í Laugarvatnsvatn.

Frangreind merkjalýsing þessi er samin og skrásett til samþykkis. Síðan samþykkt og undirskrifuð af eiganda jarðarinnar Eyvindartungu og eigendum og umráðamönnum allra kringum liggjandi jarða.

Skulu landamerki þessi vera óraskanleg um aldur og æfi.⁷

Undir bréf þetta rita, auk umboðsmanns eiganda Eyvindartungu, ábúendur jarðanna Úteyjar, Laugarvatns og Grafar.⁸

Eyvindartunga var gerð að ættaróðali 20. mars 1956.⁹ Heimildir benda ekki til annars en að búseta hafi verið nokkuð samfelld á Eyvindartungu frá því að jarðarinnar er fyrst getið. Í afsals- og veðmálabókum kemur fram að eftir gerð landamerkjarefsins hefur jörðin framselst með hefðbundnum hætti og verið veðsett.¹⁰

6.5. Gröf

Hér verður fyrst fjallað um jörðina Gröf og síðan Lækjarhvamm sem byggður var úr jörðinni 1936.

Gröf var í einkaeign á 17. öld, 35 hndr. að dýrleika samkvæmt jarðabókinni 1686 en ekki nema 15 hndr. 1695.¹¹ Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns er jörðin einnig sögð 15 hndr.¹² Engin skýring er gefin á þessari rýrnun jarðarinnar en þó er tekið fram að grasatekja hafi eyðst við síðasta Heklugos. Í Jarðatali Johnsens frá 1847 er jörðin talin 15 hndr. en 26,6 hndr. í Nýrri jarðabók 1861.¹³

1 *Íslenskt fornbréfasafn*. 7. b. Reykjavík 1903-1907. S. 325. Sbr. einnig *Íslenskt fornbréfasafn*. 15. b. Reykjavík 1947. S. 162.

2 *Kirkjueignir* 2, s. 78.

3 Björn Lárusson 1967, s. 113.

4 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 312-314.

5 Skjal nr. 54.

6 *Jarðatal* 1847, s. 70. *Ný jarðabók* 1861, s. 25.

7 Skjal nr. 47.

8 Árið 1966 var gerð dómsátt um landamerki milli Eyvindartungu og Laugarvatns (sbr. skjal nr. 229).

9 Skjöl nr. 48 (a), 221.

10 Skjöl nr. 48-51.

11 Björn Lárusson 1967, s. 113.

12 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 322-323.

13 *Jarðatal* 1847, s. 70. *Ný jarðabók* 1861, s. 25.

Varðveittur er vitnisburður um landamerki Úteyjar frá 27. nóvember 1568. Þar er m.a. lýst landamerkjum milli Úteyjar og Grafar:

Það medkiennist eg Jon Þordarson. að minn fader Þordur kom til Vteyar og bio þar vj ár. eg epter hann vj ar og xl. þá heyrda eg að ellster menn hófdu sagt. að þesse være landamerke j millum Vteyar og Grafar. J fyrstu frá Hölmavade og vt með áne. og vppj Eyarskygner. vt epter þuj Griotgile, sem geingur vpp að þessum Skygner. Vr Skijgner og j það griotgil. sem fyrer ofann hölenn geingur fyrer nedann Eyvindartungu. og j ána þa sem rennur j Laugarvatn. Enn sa gardur sem geingur yfer vmm þuera Tunguna. hafa menn halldid vordslugard. enn ongvann landamerckia Gard. Jtem j mille Eyanna skyllde landamerke vera. Vr Jllaös og vpp j Midvad j Hölaä. Jtem lyste eg þuj adur nefndur Jon Þordarson að suo bar til einu sinne. að eg beitta mijnu fie vmm vetrar dag vpp j þessa tungu. Bio þá Jon Tejtsson j Gröf. og fann að þessare beit miög fast. suo að eg ætlade að rjda heim j Skalholltt. og seigia til mijnum husbændum. atte þá Sigurdur hejtinn Eigelsson Gröf. og það mig huurge að fara. þuj þetta þjrfte ecke suo hátt að komast. huad eg gjorda. og. að eg för huurge. Suo og lyse eg þuj saukum minnar lijtilmensku. enn störmensku þeirra sem j hlut áttu. þá naut eg ecke þessarar tungu. enda hafde eg ongvann dugnad til henne að hallda. ...

Það medkiennunst við Magnus Olafsson og Arne Jonsson. að við heyrðum Jon Þordarson hafde suoddann lysing vmm landamercke krijngum Vtey. ord fyrir ord sem hier fyrir ofann skrifad stendur. heyrdu hier vppá hanz eiginn son Simon. og suo Gudmundur Gijslason. og j sannleik að suo er setium við ockar innsigle fyrer þetta vitnizburdarbrief. huur vinizburdur bæde var borinn og skrifadur á Torfastodum j Biskupztungum Laugardaginn næstann fyrer sunnudag j Aduentu árum epter Gudz burd 1568.¹

Í Bréfabók Brynjólfs biskups Sveinssonar er að finna lýsingu á landamerkjum Grafar og lögfestu þar sem landamerkjum er einnig lýst. Landamerkjalyisingin, sem undirrituð er 19. maí 1664, er höfð eftir Guðrúnu Jónsdóttur í Grímsnesi og sonum hennar, Narfa og Magnúsi Einarssonum. Þar segir m.a.:

Vr Hölmavadi upp efftir Midänni sem rennur midlum Grafar og Eyvindar Tungu, Vr Gardatiörn, og ä Jórdinni J þá Gardatjörn. Sidann taka Vid þrir gardar, Vr Gardatiörn og J Djupä, ä Jórdinn J Midgardinn, þvi þetta hafa halldner verid Lyrittagarða, og deila Lónd midlum Grafar og Vteyar, So tekur Við Diupä, rædur hún so upp effter öllu under Blönduháls, so rædur landamerckia lägin J Blönduhälsi og ut J Blöndu, Vr Blöndu ut J reidarbarminn þann minna, hvör mest allur hafi fylgt Gróf, og so möts Vid adrar ummleggjandi Jardir J Þrasaborger, so að beiti Vellir allir og Biskups breckur hafa þessari Jórdu til brukunar fylgt. Item medkennir hún, að hun hafdi hiedann frá Gróf J Blönduseli J þriu ár, og so hafdi J ytra selinu haft Längafi hennar, Jön heitinn Sigurðsson sem kalladur Var Refur, eignar Madur og äbúandi Grafar J þann tíma, siäst enn nu þær seltöptir skamt frá hinum, Jtem Sæmundur sonur hanns effter hann, hiellt slíkt hið sama, hafdi hann her tilvitad umm sinn alldur allann, enn vard sjótugur madur, og þetta bar og vissi dötter hans Gudrun Sæmundsdötter, möder þessarar Gudrunar Jönsdötter, og hefur so halldid madur effter mann, til þessa tíma Vr Þrasaborgum og J Molldbreckur hinar efre eda Nordare, Vr þeim Molldbreckum og J markasteininn sem stendur ofann til Við gilið edur upptökinn ä Aurridalæk, er kallast Aurrida lækjar botnar, so framm effter læknum framm J Grafar ä, ber hun að J þann Aurridalæk hafi netnæmir fiskar geingid, so rædur Grafar ä framm að är mötum þeirrar är sem Djupinn kallast, räða so diupinn merkium midlum Grafar og uteyar i Hölmavad.²

1 *Íslenskt fornbréfasafn* 15 s. 162-163.

2 Skjal nr. 201 (1).

Hinn 12. maí 1666 lögfesti Teitur Pétursson, í umboði Brynjólfs biskups Sveinssonar, jörðina Gröf, og er svo að sjá sem þar hafi í öllum meginatriðum verið stuðst viðfyrirnefnda lýsingu frá 1664:

Vr Hölma Vadi Vpp effter midänne, sem rennur J mjdle Grafar og Eivindartungu, J Gardatiörn, taka sidann Vid þrir gardar, og ä Jörðin Gróf J midgardinn. Sidann tekur vid Diupä, rædur hun so Vpp under Blönduhäls, so rædur Landamerkiu Läginn J Blönduhälsi, og ut J Blöndu. Sidann á allt flata läglendeð sem liggur J midle Reidarbarmsens og Lingdalsheidar J Vestur ätt ad kliufast J sundur J tvó hluti Jafna, ur nefndri Blöndu Vestur effter allt so Langt að réttlínis horfe Við Þrasaborgir, ä þä Laugar Vatn allt ad Nordann Enn Gróf allt ad Sunnann til helminga hvor Vmm sig mótz Vid adra af greindu läglende, so leinge sem þesse Lónd Ná samann, sem er til retrrar siönhendingar J Þrasaborger, ur Þrasaborgum, og J Mollbreckur hinar efre edur nordari, ur þeim Mollbreckum og J Markasteininn sem stendur ofann til Við Gilid edur Upptokinn a Aurridalæk er kallast Aurridalækjarbotnar, so framm effter Aurridalæk ofann J Grafar ä, so rædur Grafarä framm ad Ármötum Við þä ä sem Diupenn kallast, ræda so Diupenn merkium J midle Grafar og Uteyar J Hölma Vad.¹

Landamerkjabréf Grafar var undirritað 24. maí 1886 og „samþykkt af eigendum og umráðamönnum jarðarinnar Grafar og allra kringumliggjandi jarða“. Þar fyrir neðan standa nöfn þessara jarða: Efra-Apavatns, Laugarvatns, Úteyjar og Eyvindartungu. Landamerkjabréfinu var þinglýst sumarið 1887 og er svolátandi:

Frá minni Urredalækjar ræður Urredalækurinn út að Ýrákletti, þaðan bein stefna til vesturs í syðstu vörðuna á Grenjabrekku, og svo áframhaldandi sjónhending vestur Lingdalsheiði í vörðu þar sem kemur að Laugarvatnslandi, sem er hornmark, þaðan bein stefna í Blönduhálsgil í Blönduhálsklofa, sem og svo er hornmark. Svo ræður Blönduhálsgil ásamt Djúpa austur að Gardatjörn, þaðan ræður Sognlækur ásamt Djúpánnum austur í sporð, þaðan til suðvesturs ræður Grafarä að áðurnefndu Urredalækjarminni.

Þessi framanskráðu landamerki eru samþykkt af eigendum og umráðamönnum jarðarinnar Grafar og allra kringumliggjandi jarða, og skulu vera óraskanleg um aldur og æfi.²

Árið 1936 var býlið Lækjarhvammur byggt úr jörðinni Gröf en nafnleyfi var þinglýst 18. september 1942. Í landskiptafundargerð, dags. 3. september 1971, er tekið fram að eignarhlutföll jarðanna skuli vera 62,5% fyrir Lækjarhvamm og 37,5% fyrir Gröf. Í 6. gr. fundargerðarinnar er því lýst yfir að landskiptanefnd telji óeðlilegt samkvæmt anda jarðskiptalaganna að heiðlendi jarðanna verði tekið til skipta að sinni. Í skýringargrein er hins vegar áminnt um að þegar heiðlendi jarðanna verði skipt skuli það gert sem næst í sömu eignarhlutföllum.³

Heimildir benda ekki til annars en að búseta hafi verið nokkuð samfelld á Gröf frá því að jarðarinnar er fyrst getið. Í afsals- og veðmálabókum kemur fram að eftir gerð landamerkjabréfsins hætti hefur jörðin framselst með hefðbundnum hætti og verið veðsett.⁴

6.6. Hjálmsstaðir

Hjálmsstaða er getið í dómi sex manna um testamentisbréf og gjafir Solveigar Björnsdóttur 29. júní 1497.⁵ Jörðin var í einkaeign á 17. öld, metin 25 hndr. árið 1686 en aðeins 10 hndr. árið 1695 enda

1 Skjal nr. 201 (2).

2 Skjal nr. 35.

3 Skjal nr. 189.

4 Skjöl nr. 39, 40 og 225. Sbr. *Sunnlenskar byggðir* 3, s. 49-50.

5 *Íslenskt fornbréfasafn*. 7. b. Reykjavík 1903. S. 358.

þótt engin breyting hafi orðið á landskuld og leigukúgildum.¹ Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns er jörðin einnig talin 10 hndr.² Dýrleikinn er óbreyttur í Jarðatali Johnsens frá 1847 en samkvæmt Nýrri jarðabók 1861 voru Hjálmsstaðir 22,6 hndr. að dýrleika.³

Elsta heimild um landamerki Hjálmsstaða er frá 3. ágúst 1574. Þar segir orðrétt:

J firstu skilldi ræða að nedanverdu Bitruösminni fram við ána þadan sionhendijng j östanverda Krijnglumýri. Sijdan j vörðurnar sem giðrdar voru. tuær ä hæðunum. þä j gnijpuna ä Miödalsbrun hina vestari. og þä mann stendur við ösinn liggja öll þessi merki thil samans að Rettri sionhendijngu. Voru þessi landamerki giðrd af Lögmanninum Þörði Gudmundssini og 6 lögrettumönnnum suo heitendum...⁴

Landamerkjalyásing þessi styðst við áreið sem gerð var þennan sama dag að frumkvæði lögmannsins, Þórðar Guðmundssonar.⁵

Landamerkjabréf Hjálmsstaða var undirritað 24. maí 1887 og staðfest vegna Snorrastaða og Miðdalsjarða. Því var þinglýst þetta sama sumar:

Á millum Hjálmsstaða og Laugarvatns skilur sú svokallaða Hjálmsstaðaá þar sem hún rennur í Laugarvatnsvatn, þaðan frá og uppá millum Hjálmsstaða og Snorrastaða, ræður sú sama á allt til sinna upptaka við vestri Hryggsendann, það [svo] stefnu austan til yfir Fagradal og sama stefna yfir Mosana í Grensásinn vestan til á Jafnafelli norður í Afrjettarlínu, að austan verðu ræður Hnúkurinn á Mjóudalabrún vestri, þaðan sjónhending um vörðu niður á Hæðunum og austanverða Kringlumíri í Bitruós niður við Skillandsá, svo ræður áin niður að Miðdalsengjavaði, þaðan um göturnar vestur Rotubakkann sjónhending úr vestanverðum Hristanga í Ósfarið við Laugarvatnsvatn, svo ræður vatnið vestur að fyrnefndri Hjálmsstaðaá.

Þessi landamerki, sem eru undirskrifuð af eigendum jarðarinnar Hjálmsstaða og öllum eigendum og umráðamönnum kringumliggjandi jarða, skulu vera óraskanleg um aldur og æfi.⁶

Hjálmsstaðir voru gerðir að tvíbýlisjörð (Hjálmsstaðir I og II) árið 1943.⁷ Heimildir benda ekki til annars en að búseta hafi verið nokkuð samfelld á Hjálmsstöðum frá því að jarðarinnar er fyrst getið. Í afsals- og veðmálabókum kemur fram að eftir gerð landamerkjabréfsins hefur jörðin framsest með hefðbundnum hætti og verið veðsett.⁸

6.7. Laugardalshólar og Hólabrekka

Hér verður í fyrstu fjallað um jörðina Laugardalshóla og síðan býlisins Hólabrekku sem fyrst var byggt í landi jarðarinnar árið 1858.

Laugardalshólar voru í eigu Skálholtsstóls samkvæmt jarðabók frá 1597.⁹ Þeir voru taldir 40 hndr. jörð bæði í jarðabókinni 1686 og 1695.¹⁰ Dýrleikinn er sagður óviss í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (1708) en landskuldin var óbreytt frá fyrri jarðabókum.¹¹

1 Björn Lárusson 1967, s. 113.

2 *Jarðabók Árna og Páls 2*, s. 317-318.

3 *Jarðatal 1847*, s. 70. *Ný jarðabók 1861*, s. 24.

4 Skjal nr. 192 (*Alþingisbækur Íslands 1*, s. 251-253).

5 Skjal nr. 192.

6 Skjal nr. 68.

7 Sbr. skjal nr. 226. Í *Sunnlenskum bygðum 3*, s. 60, segir að býlin hafi orðið tvö árið 1942.

8 Sbr. skjöl nr. 72, 73, 226.

9 *Kirkjueignir á Íslandi 2*, s. 79.

10 Björn Lárusson 1967, s. 113.

11 *Jarðabók Árna og Páls 2*, s. 315.

Jörðin var seld í tvennu lagi á stólsjarðauppböðinu í lok 18. aldar. Hálf jörðin var seld ábúandanum Einari Jónssyni 19. ágúst 1788 en hinn hlutinn var seldur ábúandanum Gísla Þórðarsyni 18. júní 1790. Jörðin í heild var þá metin 55 hndr. og 40 álnir.¹ Sami dýrleiki er skráður við jörðina í Jarðatali Johnsens 1847 en í Nýrri jarðabók frá 1861 er hún metin 40,9 hndr.²

Landamerkjabréf Laugardalshóla var undirritað 21. maí 1887 og því þinglýst á manntalsþingi um sumarið:

Frá Hólaá ræður Farið vestur í Farklofa, þaðan sjónhending um Markalækjarminni í vörðu á Smáholtum og vörðu á Markagarði austan við Miðdalskotstún í Gljúfursgil uppi í fjallsbrún, og sömu stefnu vestast í Prestshæð, verður þá landið oddmyndað norðan í fjallsbrúninni á móts við Vatnsheiðarvatn. Þaðan sjónhending til suðurs um stóran stein austan undir Grensás, suður af fjalli, niður um þrívörður í Grástein og frá Grásteini sjónhending um Maurholt suður í Hólaá, svo ræður Hólaá norður og vestur að áðurnefndu Fari.

Þessi landamerki, sem eru undirskrifuð af eigendum jarðarinnar Laugardalshóla og öllum eignar og umráðamönnum kringumliggjandi jarða, skulu vera óraskanleg um aldur og æfi.³

Skýrt kemur fram að umráðamenn Miðdalsjarða og Böðmósstaða rita undir bréfið en nafn ábúanda Efstadals er þar einnig þótt ekki sé hann kenndur við jörð sína.

Hólabrekka var fyrst byggð árið 1858, fjórðungur af landi Laugardalshóla. Jörðin var í byggð til ársins 1921 en fór þá í eyði.⁴ Árið 1952 hófst búseta þar að nýju og var nafntökuleyfi fyrir Hólabrekku þinglýst 27. nóvember sama ár. Á síðari árum hefur jörðin verið nytjuð af ábúanda Laugardalshóla.⁵

Heimildir benda ekki til annars en að búseta hafi verið nokkuð samfelt á Laugardalshólum frá því að jarðarinnar er fyrst getið. Í afsals- og veðmálabókum kemur fram að eftir gerð landamerkjabréfsins hefur jörðin framselst með hefðbundnum hætti og verið veðsett.⁶

6.8. Laugarvatn

Ekki er vitað hvenær fyrst var reistur bær að Laugarvatni. Fyrst er Laugarvatns getið í Njálu en óvíst er hvort þar sé átt við vatnið sjálft eða bæ sem þar stóð hjá.⁷

Á Laugarvatni var bændakirkja helguð heilögum Blasíusi. Í máldaga, sem talinn er frá 1379, er sagt að kirkjan eigi 10 hndr. í heimalandi.⁸ Þetta er síðan endurtekið í Vilkinsmáldaga 1397 og máldaga Gísla biskups Jónssonar frá um 1570.⁹ Árið 1497, að talið er, var lýst landamerkjum milli Laugarvatns og Snorrastaða og er ljóst að á þeim tíma var jörðin orðin eign klaustursins í Viðey:

Þessi ero landa merki j mille lavgar vatz og snorastada.

vr hellinvm ofan vpp j brvnninne og sionhending ofan j rvnnin firir avstan hristanga þar sem lýr(i)tarn-er liggia vnder. og sionhending yfer j þvfvna er stendur hia divpaa. Enn mille eyvindar tvngv skilvr

1 Skjöl nr. 110 og 111.

2 *Jarðatal* 1847, s. 70. *Ný jarðabók* 1861, s. 24.

3 Skjal nr. 104.

4 *Sunnlenskar byggðir* 3, s. 65.

5 Sbr. skjöl nr. 103 og 218. *Sunnlenskar byggðir* 3, s. 65.

6 Sbr. skjöl nr. 108 og 218. *Sunnlenskar byggðir* 3, s. 64.

7 Haraldur Matthíasson, 1961: „Árnessýsla. Grímsnes og Biskupstungur.“ *Árbók Ferðafélags Íslands*. S. 53.

8 *Íslenskt fornbréfasafn*. 3. b. Kaupmannahöfn 1890. S. 343.

9 *Íslenskt fornbréfasafn*. 4. b. Kaupmannahöfn. S. 91. *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 646.

ain og nedann vnder gotvnrar firir vtann aana er ridit er vt aa vollvna. og fra hvkvmm og vt til blondv og svo yfer vnder goturnar er ridit er vr skalholli. og vt epter heidinne sem goturnar liggia. og vp j stelpv steins helli og nordvr j sanndgýgi og þadann nordvr j hrafna biorg. Af henti oddvr brandzson lavgar vatnn med þessvm tilsogdvm landamerkvmm brodur ormi jonssyne conventubrodur j videy vegna klavstvrzins j videy.

Ridv aa fir sogd landa merki gvdmvndvr magnvsson. gestvr andreosson og hafdi gestur þa verid xxiiij vetvr aa lavgar vatnni.¹

Við siðaskiptin eignaðist konungur Laugarvatn þegar hann lagði hald á allar klaustureignir í landinu en árið 1616 lét hann jörðina af hendi ásamt Bakka og Kiðafelli í Kjósarsýslu í makaskiptum fyrir Reykjavík.² Eftir það var Laugarvatn í einkaeign.

Um landamerki Laugarvatns er til vitnisburður sem saminn var í Skálholti 31. mars 1618. Vitnisburðurinn var síðan borinn fram í staðfestu afriti á manntalsþingi að Stóruborg 14. maí 1728 og í nýju afriti á manntalsþingi á sama stað 21. maí 1833. Vitnisburðurinn er á þessa leið (samkvæmt afritinu 21. maí 1833):

Það medkenni eg Magnús Brandsson að eg er barnfæddur á Laugarvatni j Middals kyrkiu sókn og ólst eg þar upp og var eg þar hjá mínum föður til þess eg hafði fimm um tvítugt og síðan hef eg hvörgi annarstadar til vista enn þar í Laugardalnum verid nema fjögur ár á Arnarbæli í Grímsnesi og nú þrjú ár í Haukadal í Biskupstúngum enn eg hefi nú sex um fertugt og um allan þann tíma sem eg hefi til vitad hefir svo verid haldit um Laugarvatns landamerki.

Í fyrstu á milli Laugarvatns og Ejvindartungu rædur litla áin (í sínum gamla farveg) allt upp fyrir Nónhólin sem kalladur er Nónhóll frá Laugarvatni og þadan í Smalaskálan sem austan til á Hnúkaheijdi og sjónhending úr þeim Smalaskála og í stóra steinin á Blönduhálsi og úr þeim steini réttisynis í Þrasaborgir sem standa hæðst sudur á heijdinni og úr þeim Þrasaborgum sjónhending í nordra Driftar endan á þeirri vestustu Driftinni. Þadan sjónhending og í Stelpusteinhellir vestur á hrauninu. Þadan upp í sandgygjenn sem er í Hrafnabiargahálsi langt frá Reidarbarminum.

J öðru lægi á millum Laugarvatns og Snorrastada. Fyrst sjónhending úr Markatánga (fyrir austan stóra Hrístanga) og í Markagilskjaptin. Úr því rædur Markagilid þängad sem Hellirsskútin er í fjallsbrúninni.

J þridia máta úr fyrnefndum Markatánga sjónhending fram í Hialmstadaá. Þar sem ein fuglstapaþúfa er Híalmstada mégin á arbackanum. Hún stendst á við Borgarstædid á Lambhagaholti. ...³

Árið 1626 báru nafngreindir menn því vitni að Oddur Einarsson hefði látið lesa upp opinberlega fyrir Magnúsi Brandssyni fyrrnefndan vitnisburð og hefði Magnús staðið við hvert orð sem þar kæmi fram.

Lögfesta fyrir Laugarvatni var lesin upp á Alþingi 1669 og er hún á þessa leið:

Eg Sæmundur Árnason í handsöluðu og vottuðu umboði Jóns Árnasonar lögfesti hér í dag hans eignarjörð Laugarvatn, liggjandi í þessari sýslu og Miðdals kirkjusókn, akra og töður, engjar og skóga, holt og haga, vötn og veiðistaði og allar landsnytjar, þær er því landi eiga að fylgja, til þessara takmarka, þar til önnur löglegri með sanni reynist: Í fyrstu millum Laugarvatns og Eyvindartungu ræður litla áin

1 *Íslenskt fornbréfasafn* 7, s. 324-325.

2 Björn Lárusson 1967, s. 127-128 (28. nmgr.).

3 Skjal nr. 190b (4).

í sínum gamla farveg allt upp yfir Nónhólinn, sem kallaður er Nónhóll frá Laugarvatni, og þaðan í Smalaskála, sem er austan til á Hnúkaheiði, og sjónhending úr þeim Smalaskála og í stóra steininn á Blönduhálsi, og úr þeim steini réttýsni á Prasaborgir, sem standa hæst suður á heiðinni, og úr þeim Prasaborgum sjónhending í norðra Driftarendann á þeirri vestustu Driftinni, þaðan sjónhending og í Stelpusteinhelli vestur á hrauninu, þaðan og upp í sandgíginn, sem er í Hrafnabjargarhálsi langt frá Reyðarbarminum. Í öðru lagi millum Laugarvatns og Snorrastaða: Fyrst sjónhending úr Markatanga fyrir austan stóra Hristanga og í Markagilskjafinn. Úr því ræður Markagilið þangað sem hellisskútinn er í fjallbrúninni. Í þriðja máta úr fyrrnefndum Markatanga sjónhending fram í Hjálmsstaðaá, þar sem ein fuglstapahrúga er Hjálmsstaðamegin á árbakkanum. Hún stentz á við borgastykkið á Lambhagaholti. Fyrirbýður Jón Árnason hverjum manni sér að nýta eður brúka, nema hans sé lof eður leyfir fyrir. Að vitni lögmanna og lögréttumanna, er orð mín heyra.¹

Laugarvatn var talið 30 hndr. jörð í jarðabókunum 1686 og 1695.² Dýrleikinn er óbreyttur í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (1708). Kirkjuhúsið var þá fyrir löngu niður fallið en munnmæli voru að þar hefði að fornu verið hálfkirkja. Eigandi jarðarinnar var sagður Oddur Sigurðsson varalögmaður eða móðir hans, Sigríður Hákonardóttir. Eins og aðrar jarðir í hreppnum átti Laugarvatn afrétt „norður og vestur á fjöll kringum Skjaldbreið“. Raftviðarskógur jarðarinnar var gereyddur en til kolgerðar og eldiviðar var hann enn nýtilegur. Tvær hjáleigur eru nefndar með jörðinni, Stekkjarbakki sem hafði legið 14 ár í eyði, og „hjáleigunefna“ sem varaði aðeins í eitt ár.³ Í Jarðatali Johnsens 1847 er dýrleiki Laugarvatns enn sagður 30 hndr. en samkvæmt Nýrri jarðabók 1861 var jörðin metin á 40,3 hndr.⁴

Landamerkjabréf Laugarvatns í Grímsnesi var undirritað 12. maí 1890 og þinglesið 6. maí sama ár að Stóruborg:

Milli Laugarvatns og Eivindartungu ræður litla áin í sínum gamla farveg þangað til að gilið, sem er norðanundir Skógarhólnum kemur í hana, úr því gilmyggi beina stefnu í vörðu á Kolhól, þaðan sjónhending rjetta í stóra steininn á Blönduhálsi; þaðan beint fram í Blönduhálsklofa, þaðan sjónhending í vörðu á Biskupsbrekku; þaðan sjónhending rjetta í Prasaborgir, sem er hæzti hnúkurinn á sunnanverðri Lingdalsheiði, þaðan sjónhending í nyrðri Driptarendan á vestustu Driptinni, þaðan sjónhending í Hamraselhelli, sem er langt vestur á hrauni, þaðan aptur beina sjónhending í Eldborgir á Hrafnabjargarhálsi, úr Eldborgum sjónhending í háan hnúk á norðan og austan verðri Hrossadalsbrún, úr nefndum hnúk aptur sjónhending fram á fjallsbrúnina, þar sem hellisskúti er efst í Markagili; síðan ræður Markagil niður að mýrinni, en úr því sjónhending niður í Hjálmsstaðaá, þar sem Fuglstapapúfa er, Hjálmsstaðamegin og stentz sú þúfa á við borgarstæðið á Lambhagaholti. Frá áður nefndri þúfu ræður Hjálmsstaðaá niður í Laugarvatn.⁵

Landamerkjabréf þetta samþykktu ýmist eigendur, ábúendur eða umráðamenn eftirtalinna jarða: Miðfells, Gjábakka, Snorrastaða, Hjálmsstaða, Eyvindartungu, Grafar, Efra-Apavatns, Kaldárhöfða, Neðra-Apavatns, Búrfells og Klausturhóla.

Nokkur munur kemur í ljós þegar borin eru saman landamerkjabréfið og lögfestan frá 1669. Við samanburð á lögfestunni og landamerkjabréfinu kemur í ljós að landamerki Laugarvatns hafa færst frá Stelpusteinhelli í Hamraselhelli. Þetta hefur gerst þegar Eiríkur Grímsson í Gjábakka keypti,

1 Skjal nr. 192 (2) (*Alþingisbækur Íslands* 7, s. 153-154).

2 Björn Lárusson 1967, s. 113.

3 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 319-320.

4 *Jarðatal* 1847, s. 70. *Ný jarðabók* 1861, s. 25.

5 Skjal nr. 16.

einhvern tíma fyrir 1890, stórt landsvæði af Magnúsi Magnússyni á Laugarvatni.¹ Þrátt fyrir eftirgrennslan hefur samningur um þessi viðskipti ekki fundist.

Árið 1917 var landspilda af Laugarvatnslandi seld Grímsneshreppi til eignar og umráða. Samkvæmt kaupsamningnum, sem undirritaður var 28. ágúst 1917, seldi Böðvar Magnússon Grímsneshreppi landspildusneið af Laugarvatnslandi „til eignar og umráða, með öllum gögnum og gæðum sem hún hefur í sér fölginn“. Landamerki landspildunnar voru þessi:

Markaþúfan á Biskupsbrekku, úr henni bein lína í Prasaborgir, þaðan sjónhending í norðurendann á Driftinni, þaðan um Hamarselshellir, Stóra Dímon, Eldborgir og þaðan sjónhending í norðasta Kálfs-tind þaðan fram með fjallgarðinum fram í syðra Litlubarmshorn og þaðan sjónhending í áðurnefnda þúfu í Biskupsbrekku.²

Í samningnum áskildi seljandi að hreppsnefnd Grímsneshrepps leyfði engum að reka sauðfé til sumargöngu í hinu selda landi heldur væri það aðallega notað fyrir afrennslisfé úr afrétti Grímsnesinga. Á móti skuldbatt hann sig til að taka engan sauðfénað af öðrum jörðum í Laugarvatnslandi sem valdið gæti átroðningi á hinu selda landi. Samningnum var þinglýst að Laugardalshólum 22. júní 1918.

Um smölun jarðarinnar Laugarvatns hefur verið nokkur ágreiningur á síðari árum. Hreppsnefnd Laugardalshrepps hefur haldið því fram að eigendur Laugarvatns eigi að sinna og bera allan kostnað af smölun jarðarinnar utan girðinga og vísar til 39. gr. laga um afréttarmálefni o.fl., nr. 6/1986, þar sem segir að hver bóndi sé skyldur að smala heimaland sitt á haustin samhliða leitum ef sveitarstjórn mæli svo fyrir. Eigendur jarðarinnar Laugarvatns hafa hins vegar verið þeirrar skoðunar að 12. gr. sömu laga ætti við um þennan hluta jarðarinnar en þar er fjallað um beitolönd einstakra jarða sem notuð eru til upprekstrar eða sem sameiginlegur bithagi með líkum hætti og afréttir.³

Vorið 1910 var reist nýbýli í Reyðarbarmi á Laugarvatnsvöllum, í helli einum sem frá fornu fari hafði verið notaður fyrir beiturfé og fjármannaskýli. Býlið var nefnt Reyðarmúli. Þar var um skeið veitingarekstur. Í maí 1919 seldi Böðvar Magnússon á Laugarvatni Símoni Simonarsyni, fyrrverandi bónda í Reyðarmúla, hluta úr eignarjörð sinni, Laugarvatni, sem var hálf nýbýlið og er merkjum þess nánar lýst í kaupsamningnum.⁴ Búskapur mun hafa lagst af í Reyðarmúla 1922. Í kaupsamningnum var tekið fram að Símon skyldi selja Böðvari aftur þennan hluta nýbýlisins ef hann vildi ekki búa þar sjálfur og þáverandi ábúandi í Reyðarmúla flytti þaðan eða óskaði ekki eftir því að kaupa býlið.⁵

Árið 1919 eignaðist Laugarvatnsskóli hálfja jörðina ásamt hálfum Reyðarmúla og árið 1949 var gerður samningur um friðun skóglendis á jörðinni.⁶ Á Laugarvatni hefur á síðari árum verið rekin fjölbreytt fræðslustarfsemi auk þess sem ferðaþjónusta er þar vaxandi atvinnugrein. Mannvirki á staðnum voru flest annaðhvort í eigu ríkisins eða sameign ríkisins annars vegar og Héraðsnefndar Árnesinga og Selfoskaupstaðar hins vegar. Nýr samningur var gerður milli þessara aðila 5. janúar 1996 um skiptingu eigna þeirra á Laugarvatni. Síðar sama ár afsöluðu sveitarfélögin (Héraðsnefnd Árnesinga og Selfoskaupstaður) til Laugardalshrepps öllum þeim réttindum sem þau áttu samkvæmt fyrrnefndum samningi og var afsalið undirritað 30. desember.⁷

1 Sbr. *Sunnlenskar byggðir* 3, s. 221.

2 Skjal nr. 231.

3 Skjöl nr. 208 og 209. Samkomulag mun hafa náðst um að fara að tilmælum hreppsnefndar, sbr. skýrslutökur 28. júní 2000 (Theodór Vilmundarson).

4 Skjal nr. 230.

5 *Sunnlenskar byggðir* 3, s. 57.

6 Skjöl nr. 214 og 246.

7 Skjöl nr. 259 og 260.

Heimildir benda ekki til annars en að búseta hafi verið nokkuð samfelld á Laugarvatni frá því að jarðarinnar er fyrst getið. Í afsals- og veðmálabókum kemur fram að eftir gerð landamerkjabréfsins hefur jörðin framselst með hefðbundnum hætti og verið veðsett.¹

6.9. Miðdalur, Miðdalskot og Ketilvellir

Samkvæmt Vilkinsmáldaga frá 1397 var í Miðdal kirkja helguð Maríu mey sem átti heimaland allt með gögnum og gæðum.² Miðdalur var því *staður*. Ekki er þar getið um aðrar eignir en kirkjumuni og búfê. Í máldaga Gísla biskups Jónssonar frá síðari hluta 16. aldar er fastagóss kirkjunnar metið á 25 hndr. Þar er jafnframt ítrekað að kirkjan eigi heimaland með gögnum og gæðum og jörðina Ketilvelli að auki.³ Þessi yfirlýsing er síðan skráð orðrétt í visitasíubók Brynjólfs biskups Sveinssonar 1644.⁴

Í jarðabókinni 1695 er Miðdalur talinn 18 hndr. að dýrleika.⁵ Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns er dýrleikinn sagður óviss og landskuldin er ekki heldur tilgreind enda bjó staðarhaldarinn sjálfur (beneficiatus) á jörðinni. Þar er þess getið að Úthlíð hafi verið annexía frá Miðdal. Miðdalshjáleiga var í landi Miðdals en komin í auðn þegar jarðabókin var gerð (1708): „Þá eina grasnautn hafði býlið, sem staðurinn aflagði, nema hvað þar fyrir utan naut þolinmæði bóndans í Laugardalshólum.“⁶ Ketilvellir voru einnig í eigu Miðdals og sérstök jörð að því er virðist fremur en hjáleiga en naut þó Hjálmsstaða með líkum hætti og Miðdalshjáleiga naut Laugardalshóla.

Miðdalskot heitir býli út úr Miðdal. Það kemur fyrir í jarðamati frá byrjun 19. aldar (1804) en áður mun býlið hafa verið hjáleiga og nefnt Maríugerði eða Austurkot.⁷

Í Jarðatali Johnsens frá 1847 er Miðdalur ekki metinn til dýrleika og ekki heldur hjáleigan Miðdalskot en í neðanmálgrein er þessi athugasemd: „Hreppstjóri telur Miðdal 32, og Miðdalskot 8 h. að dýrleika, en annarstaðar segir hvergi frá dýrleikanum, né heldur frá leigumála á Miðdal.“⁸ Um Ketilvelli er vitnað í hreppstjóra einn sem taldi jörðina 15 hndr. að dýrleika. Í Nýrri jarðabók 1861 er Miðdalur hins vegar sagður 32 hndr. að fornu mati en 26,2 hndr. eftir nýju mati. Miðdalskot var þá metið 7.9 hndr. (talið 8 hndr. áður) en Ketilvellir 11,5 hndr. (15 hndr. áður).⁹

Landamerkjabréf fyrir Miðdal ásamt Ketilvöllum og Miðdalskoti var undirritað 9. maí 1889 og staðfest af eigendum og ábúendum Miðdals og Miðdalskots, Efstadals, Laugardalshóla, Ketilvalla, Hjálmsstaða, Snorrastaða og Laugarvatns. Bréfinu var þinglýst á manntalsþingi að Stóru-Borg 23. maí sama ár:

Milli Hjálmsstaða og Miðdals eru þessi mörk: Ósfarið við Laugarvatnsvatn upp mosann í vestan verðum Hrístanga, þaðan ráða götur þær sem liggja austur Rotubakkann sjónhending í svokallað Engjavað á Skillandsá; frá Engjavaði ræður áin að Bitruós, frá Bitruós sjónhending um austanverða Kringlumýri og vörður í hæðunum upp af henni í hnúkinn á Mjóudalabrún vestri; þaðan sjónhending í hnúkinn á austanverðri Hrossadalsbrún; þaðan gagnvart afirjetti, sjónhending í vestustu nýpuna á Rauðafelli; þaðan gagnvart Efstadal, sjónhending í Vatnsheiðarvatn; úr Vatnsheiðarvatni gagnvart Laugardalshólum sjónhending í Gljúfurgil á fjallsbrúninni og liggur sú stefna um Pretshæð [svø]; úr Gljúfurgilinu á fjallsbrúninni er bein sjónhending um vörður þær, sem hlaðnar eru á Markagarði, Smáholtum og við Markalæk í Farklofana; þaðan ræður Hólaá og Laugarvatnsvatn að fyrstnefndu Ósfari.¹⁰

1 Sbr. skjal nr. 214.

2 *Íslenskt fornbréfasafn* 4, s. 38.

3 *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 647.

4 Skjal nr. 190 (1).

5 Björn Lárússon 1967, s. 113. Mat jarðarinnar 1686 er ekki skráð.

6 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 316.

7 Skjal nr. 233. Sbr. *Sunnlenskar byggðir* 3, s. 63.

8 *Jarðatal* 1847, s. 70.

9 *Ný jarðabók* 1861, s. 24.

10 Skjal nr. 79.

Árið 1928 byggði Böðvar Magnússon, hreppstjóri í Laugardalshreppi, syni sínum, Magnúsi Böðvarssyni, jörðina Miðdal. Tekið var fram að byggingarsamningur þessi öðlaðist ekki gildi fyrr en sýslumaður staðfesti hann með undirskrift sinni. Magnús settist ekki strax að á jörðinni heldur framseldi Gunnari Gunnarssyni ábúðarréttinn til fardaga 1934. Samningur þeirra í milli var handskrifaður sem viðbót við byggingarbréf hreppstjórans en honum virðist ekki hafa verið þinglýst frekar en byggingarbréfinu. Í byggingarbréfinu var landamerkjum jarðarinnar lýst á þessa leið:

1. Milli Miðdals og Hjálmstaða: Úr markagerði á Vatnsbakkanum í markapúfu á Rotubakkanum, þaðan ráða götur á Rotubakkanum austur í Skillandsá, ræður svo Skillandsá uppeftir meðan lönd liggja saman.
2. Milli Kjetilvalla og Miðdals: Úr markapúfu niður á Skillandsárakka, sjónhending á Hóla að hundapúfu á Búðarholtshalajaðri á ystri enda á Vörðufjalli, ræður svo Skillandsá uppeftir svo lengi sem lönd liggja saman.
3. Milli Miðdalskots og Miðdals: Ræður Hökulækur austur eftir þar til Tóugil tekur við, og ræður það svo mörkum uppi fjallsbrúnina sjónhending um Vatnsheiði í vestra Rauðafellshorn þaðan afrijetarlínu sjónhending vestur í Skriðutinda, og þaðan niður eftir um Mjóudalagil þar til Skillandsár upp-tök tekur við.¹

Árið 1930, 3. janúar, keypti Magnús Böðvarsson Miðdal af Kirkjujarðasjóði en Miðdalskot og Ketilvellir voru áfram eign Miðdalskirkju (Kirkjujarðasjóðs).² Magnús seldi Hinu íslenska prentarafélagi í Reykjavík jörðina með afsali, dags. 17. október 1941.³ Árið 1980 sameinuðust Bókbíndarafélag Íslands, Grafíska sveinafélagið og Hið íslenska prentarafélag í eitt félag, Félag bókagerðarmanna, og var þá Miðdalur ásamt öðrum eignum og skuldum fært yfir á hið nýja félag.⁴

Heimildir benda ekki til annars en að búseta hafi verið nokkuð samfelld í Miðdal frá því að jarðarinnar er fyrst getið. Í afsals- og veðmálabókum kemur fram að eftir gerð landamerkjabréfsins hefur jörðin framselst með hefðbundum hætti og verið veðsett.⁵

6.10. Snorrastaðir

Snorrastaðir voru í einkaeign á 17. öld, taldir 20 hndr. árið 1686 en 16 hndr. árið 1695 og einnig 1708 þegar Árni Magnússon og Páll Vídalín skráðu jarðalýsingar í Grímsneshreppi.⁶ Dýrleiki jarðarinnar er óbreyttur, 16 hndr., í Jarðatali Johnsens en þegar jörðin var metin að nýju um miðja 19. öld reyndist hún vera 22, 6 hndr. að dýrleika.⁷

Landamerkjabréf Snorrastaða var undirritað 24. maí 1887 og því þinglýst á manntalsþingi síðar um sumarið. Auk eiganda Snorrastaða skrifaði séra Stefán Stephensen undir bréfið vegna Laugarvatnseiganda:

Á milli jarðanna Snorrastaða og Laugarvatns byrja landamerki, niður við Hjálmstaðaá, þar sem bera saman vörðurnar á Flóðakeldubakka og ofantil á Vestraholti, fyrir sunnan ána, þaðan sjónhending í Markapitt um Markavík og Markalág upp í Markagilið uppi í Fjallsbrún, þaðan sama sjónhending til Afrijetarlínu, frá sömu línu að austanverðu sjónhending um Grensásinn vestantil á Jafnafelli, suður

1 Skjal nr. 81, sbr. nr. 80.

2 Sbr. skjöl nr. 82, 185, 186 og 207. *Kirkjueignir á Íslandi 2*, s. 78-79. 5 hundruð og 77 álnir úr jörðinni voru í þinglýstri einkaeign samkvæmt veðbókregistri (skjal nr. 227).

3 Skjal nr. 82.

4 Skjal nr. 86.

5 Skjal nr. 227.

6 Björn Lárusson 1967, s. 113. *Jarðabók Árna og Páls 2*, s. 318.

7 *Jarðatal* 1847, s. 70. *Ný jarðabók* 1861, s. 25.

yfir Mosana og austantil yfir Fagradal í ána við vestri Hryggsendann, svo ræður áin niður að fyrst-nefndum vörðum.

Þessi landamerki sem eru undirskrifuð af umráðamönnum jarðarinnar Snorrastaða og öllum eigöndum og umráðamönnum kringumliggjandi jarða skulu vera óraskanleg um aldur og æfi.¹

Árið 1934 var stofnað nýbýlið Skógar úr heimalandi Snorrastaða. Þar var síðan búið til ársins 1940 og að nýju frá 1953 til 1965 þegar eigendur Skóga seldu eiganda Snorrastaða þennan jarðarhluta.²

Heimildir benda ekki til annars en að búseta hafi verið nokkuð samfelld á Snorrastöðum frá því að jarðarinnar er fyrst getið. Í afsals- og veðmálabókum kemur fram að eftir gerð landamerkjabréfsins hefur jörðin framselst við erfðir, gengið kaupum og solum og verið veðsett.³

6.11. Laugardalsafréttur

Laugardalshreppur var hluti Grímsneshrepps fram á öndverða 20. öld og afréttur þeirra hinn sami. Hér verður því í fyrstu rakin saga Grímsnesafréttar til þess tíma er honum var skipt milli Grímsneshrepps og Laugardalshrepps árið 1920.

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns mun vera ein elsta heimild um afrétt Grímsnesinga. Í lýsingu Efstadals segir svo um afréttinn:

Afrjett á jörðin ásamt öllum Grímsnesingum norður og vestur á fjöll kringum Skjaldbreið, og var þá siður að reka þángað sem heitir Lambahraun. Sá afrjettur er nú aflagður fyrir nær því 40 árum; síðan ganga lömb í búfjárhögum, sem til fjalls vita, og með því jörðin á mikið land til fjalls, þiggja stundum fleiri, stundum færri, sumarhaga fyrir lömb sín af ábúandanum fyrir einhvorn góðvilja eftir því sem um semur.⁴

Hér er einnig rétt að taka upp það sem sagt er um afrétt Miðfells í Þingvallasveit:

Afrjett hefur til forna brúkuð verið í Skjaldbreiðarhrauni og meinast allur þessi hreppur eigi afrjettinn saman við Grímsnesinga, en nú yfir 40 ár hefur þángað ei rekið verið, lagðist það af vegna þess að þaðan voru slæmar heimtur, svo er nú og landið þar mjög blásið og liggur undir snjóum langt fram á sumur.⁵

Séra Halldór Jónsson á Mosfelli kemst svo að orði um afréttinn í sóknarlýsingu sinni 1840:

Í Kræklur og Lambahraun, sem eg heyri sagt, að liggja muni á landamerkjum Þingvalla og Laugardalsjarða (Laugarvatns og Miðdals), en nú í langan tíma ei brúkaðan. Mun helst grasleysi valda, og fé rennur þaðan víðs vegar, so tapast að öllu leyti, hvorsvegna nokkrir sóknarbændur hafa leigt nú um nokkurn tíma Hestfjall af Skálholtseiganda til lambauppreksturs.⁶

Kræklur eru á svæðinu milli Hlíðargjár og Hrafnabjarga en það hlýtur að vera ranghermi hjá prestinum að Lambahraun liggja á landamerkjum Þingvalla og Laugardalsjarða nema hann hafi átt við Lambahlíðar austan við Skjaldbreið. Einnig kemur til greina, þótt ólíklegra sé, að hann sé að vísa til Lambagjárhrauns sem liggur norðan Hrauntúns, upp að Ármannsfelli og austur að Víðivöllum.

1 Skjal nr. 57.

2 *Sunnlenskar byggðir* 3, s. 58. Skjöl nr. 61 og 62. Nafnleyfi var þinglýst 18. september 1942 (skjal nr. 222).

3 Skjöl nr. 58 og 222.

4 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 313.

5 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 359-360.

6 *Árnessýsla. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839-1843 og lýsing Ölfushrepps anno 1703 eftir Hálfðan Jónsson*. Svavar Sigmundsson sá um útgáfuna. Reykjavík. S. 154-155.

Séra Björn Pálsson, prestur á Þingvöllum, vikur einnig að Grímsnesingum í lýsingu sinni á afrétti sóknarmanna sinna árið 1840:

Afréttur fyrir Grafnings- og Ölvesmenn, sem rétta saman, er í fjöllum milli Grafnings og Ölves, þegar kemur vestur fyrir Hrómundartind, og það vestur á Mosfellsheiði. Fyrir norðan Sútur, Ármannsfell og Lágafell og suður af Skjaldbreið er afréttur fyrir Þingvallasókn, sem tilheyrir Þingvallaprestakalli og brúkast leigulaust. Fáeinir úr Grímsnesi reka þangað. Réttir eru haldnar þriðjudag í 21tu viku sumars í Almannagjá, kippkorn fyrir norðan Þingvelli, sóttar af sóknarmönnum. Kjósar- og Mosfells-sveitarmenn og Grímsnesingar vitja þangað einnig marka sinna.¹

Grímsnesingar virðast þannig hafa átt afrétt sameiginlegan með Þingvellingum en farið að nýta aðra búfjárhaga eins og heiðalönd Efstadals eftir því sem afrétturinn í Skjaldbreiðarhrauni rýrnaði að gæðum. Þetta má einnig sjá í lýsingu séra Páls Tómassonar á Miðdals- og Úthlíðarsóknum 1840. Hann segir þar afréttarlönd sóknarmanna vera „byggðarfjöll“ sem hann kveðst áður hafa nafngreint og „kringum liggjandi hraun“.² Hér mun séra Páll hafa átt við Efstadalsfjall, Hólaafjall, Miðdalsfjall, Snorrastaða- og Laugarvatnsfjall, Kálfstinda og Reyðarbarm.³

Að lokum skal vísað til þess sem séra Jón Bachmann greinir frá í lýsingu Klausturhóla- og Búrfellssókna. Hann segir þar enga afrétti vera „því hraunalöndin og Lyngdalsheiði eru búfjárhagar þeirra jarða, sem þar eiga lönd að“. Síðan bætir hann við: „Mjög fáir kaupa upprekstur upp í Þingvallasveitarafrétti, en þeir það gjöra, rétta fé sínu þar.“⁴

Árið 1896 eignaðist Grímsneshreppur „[allt] það afrjettarland Þingvallakirkju, þar með talið fjallið Skjaldbreiður“, sem lá austan tiltekinnar markalínu í makaskiptum fyrir jörðina Kaldárhöfða.⁵

Í maí 1905 barst stjórnarráði Íslands bréf frá sýslumanni Árnassýslu og fylgdi því erindi hreppsnefndar Grímsneshrepps um skiptingu hreppsins í tvö sveitarfélög. Stjórnarráðið féll st á þessi til-mæli með bréfi 21. nóvember sama ár og var þar tekið fram að mörkin milli hinna nýju hreppa skyldu verða „Apá, Apavatn og Hagaós, og nefnist efri hlutinn Laugardalshreppur, en syðri hlutinn haldi nafninu Grímsneshreppur“. Skipting hreppsins fór fram 1906 og var ákveðið að æ hlutar allra eigna, skulda og sveitarþyngsla skyldu falla til Grímsneshrepps en ¼ til Laugardalshrepps.⁶

Á fundi hreppsnefnda Grímsnes- og Laugardalshreppa 12. maí 1920 var að fullu komist að niðurstöðu um skiptingu afréttarins milli hreppanna:

Kálfstindar ráða inn að Skíflfjallahorni, þaðan sjónhending um Skjaldbreið í Langafell, þaðan í svartan hnjúk vestan í Langjökli inn af Jökulkróknum.⁷

Samþykkt þessi var þinglesin að Minniborg 27. júní 1922.

Nánari lýsing á afréttinum er að finna í ritinu *Sunnlenskum byggðum*:

Mörk afréttarins eru þessi: Að vestan og norðvestan eru þau um Langafell, þaðan í Sköflung, þaðan suður í Skriðuhnúk og þaðan vestan við Skriðuna í Skefilfjallahnúk. Síðan ráða Skefilfjöll meðan þau

1 *Árnassýsla* 1979, s. 182-183.

2 *Árnassýsla* 1979, s. 148.

3 Sbr. *Árnassýsla* 1979, s. 143.

4 *Árnassýsla* 1979, s. 166.

5 Í málum nr. 1/2000 og 2/2000 er nánar fjallað um þennan makaskiptasamning.

6 Skjal nr. 238.

7 Skjal nr. 236. Sbr. *Göngur og réttir*. 2. b. Bragi Sigurjónsson bjó til prentunar. Önnur prentun aukin og endurbætt. Akureyri 1984. S. 253.

endast, en síðan úr suðvesturenda þeirra suðvestur í Kálfstínda sem fyrr var lýst, ráða þeir suður í Reyðarbarm. Að norðaustan ræður bein lína úr upptökum Brúarárskarða um Eldborgir á Lambahrauni og inn í Hagavatn.¹

Svipuð lýsing er í ritinu *Göngum og réttum*:

Afréttarlönd Laugdælinga, Grímsnesinga og Þingvellinga liggja saman. Er afréttur Laugdælinga austastur og liggur að löndum Biskupstungnahrepps. Mörk eru þar á milli úr Brúarárskörðum, sem eru endamörk í Efstadalssland, um Hagavatn í Hagafell, en það skerst fram úr Langjökli. ...

Þá liggja afréttarlönd Laugdælinga inn með Langjökli um vesturhorn Lambahlíðar og Hróðurkatla, sem eru mófellsnhjúkar inn við Langjökul. Þaðan austanvert í Skjaldbreið, um Sköflung, Langafell, Skriðuhnjúk, Skefilfjöll og í Klukkuskarð. Þaðan ráða svo landamerki Grímsnesinga og heimalands Laugarvatns fram með Reyðarbarmi og Litlabarmi að vestan, og úr syðra Litlabarmshorni í Biskupsbrekku norðanvert á Lyngdalsheiði. Þar er nú hornmark. Aðalafréttarlönd Laugdælinga eru því Sköflungsháls, Hlöðufell og Skjaldbreiður, og svo hin gróðurriku heimalönd Efstadals og Laugarvatns, sem alltaf eru smöluð sem afréttir til rétta.²

Hreppstjórinn í Laugardalshreppi, Þórir Þorgeirsson, dregur upp þessi mörk í yfirlýsingu 19. maí 1979:

Austurmörk afréttar Laugardalshrepps, þar sem Úthlið í Biskupstungnahreppi á land á móti, eru þessi: Úr Brúarárskörðum, sem eru endamörk í Efstadalsslandi, um Hagavatn í Hagafell, þar sem það skerst fram úr Langjökli.

Þá liggja afréttarmörk inn með Langjökli um vesturhorn Lambahlíðar og Hróðukatla við Langjökul. Þaðan austanvert í Skjaldbreið um Sköflung, Langafell, Skriðuhnjúk, Skefilfjöll og í Klukkuskarð. Þaðan ráða svo landamerki Grímsnesinga og heimalands Laugarvatns fram með Reyðarbarmi og Litlabarmi að vestan, og úr Syðra Litlabarmshorni í Biskupsbrekku norðanvert á Lyngdalsheiði.³

Að lokum skal hér vitnað í fjallskilasamþykkt fyrir Árnassýslu austan vatna, nr. 408/1996:

Afréttur Laugardalshrepps afmarkast af Skefilfjöllum í Klakk að vestan og að austan frá Brúarárskörðum um eldborgir í Hagafell í Langjökli.⁴

Eins og áður hefur komið fram liggja afréttarlönd Laugdælinga, Grímsnesinga og Þingvellinga saman. Á afréttina var farið um líkt leyti og er smölun á Laugardalsafrétti lýst með svofelldum hætti í ritinu *Sunnlenskum byggðum*:

Laugdælir smöluðu Hagafell annað hvert ár á móti Tungnamönnum. Seinni árin hafa Tungnamenn smalað Hagafell ár hvert en Laugdælir hirt fé þeirra í Gjábakkaréttum, að undanskilinni fyrstu rétt.

Á afrétt Laugdæla er farið laugardaginn í 22. viku sumars. Fara þá 8 menn, 4 í Vesturleit og 4 í Austurleit. Fyrsta daginn er farið að Hlöðuvöllum og gist þar. Morguninn eftir er farið inn að Jökli. Þar hitt-

1 *Sunnlenskar byggðir* 3, s. 18.

2 *Göngur og réttir* 2, s. 252.

3 Skjal nr. 114.

4 Skjal nr. 202 (14).

ast fjallkóngar Grímsness og Laugdæla á Langöldu og mun það hafa verið svo lengi sem vitað er. Grímsnesingar smala fé frá Stóra-Björnsfelli, Lambahlíðum og Skjaldbreið í veginn fyrir Laugdæli við Skriðuhnúk. Laugdælir smala landið milli Eldborga og Sköflungs um Hlöðuvelli og Lambahraun. Um miðjan dag koma tveir menn úr byggð og aðstoða við smölun og sundurdrátt í Rótarrétt á Rótasandi en sú rétt var byggð fyrir nokkrum árum. Einnig koma þar tveir bændur úr Tungum og hirða sitt fé þar.

Austurleit rekur svo fêð í heimalönd Efstadals en Vesturleit gistir undir Kerlingu við Skjaldbreið. Á mánudegi er smalað hraunið vestan við Skriðuna, Langidalurinn og Klukkuskarð sem er milli Klukkutinda og Skefilfjalla. Þar eru fyrir tveir menn sem komið hafa úr byggð um morguninn og smala þeir fram Laugarvatnsfjall fram á vesturbrúnir. Fjallmenn smala svæðið milli Hrossadalsbrúnar og Kálfs-tinda fram á brúnir í Kálfsdal og eru í fyrirstöðu fyrir Heiðarsmala. Þeir eru sjö og hafa lagt úr byggð um morguninn og smalað Lyngdalsheiði norðaustanverða og Laugarvatnsvelli. Fjallmenn fara svo niður af brúninni í Fardal en Klukkuskarðsmenn, sem nú eru orðnir þrír, koma niður austar. Safnið er svo rekið í Laugarvatnsrétt og réttað morguninn eftir, þriðjudag, ásamt fé sem komið hefur úr Gjábakkarétt.

Seinni leit er smöluð með líku sniði nema hvað þá eru 8 menn í Austurleit og þeir smala fram úr Brúarárskörðum og vestan Rauðafells. Rétttað er í Efstadalsrétt sunnudaginn í 23. viku sumars. Í þriðju leit fara 6 menn á tveim bílum eftir miðjan október.¹

7. SJÓNARMÍÐ ÍSLENSKA RÍKISINS

7.1. Almenn atriði

Af hálfu íslenska ríkisins er því haldið fram að fljótlega eftir að menn komu til landsins hafi komist á hið venjulega landnámsfyrirkomulag germanskra þjóða, að nema land annars vegar til eignar og hins vegar til afnota. Heimildir eins og landnámabækur, Íslendingasögur, fornminjar og búsetusaga segi okkur nútímamönnum að í aðaldráttum hafi byggð haldist á þeim svæðum sem numin hafi verið til eignar. Á svæðum utan og ofan byggða hafi afmarkað land ýmist verið tekið afnotatöku, eins eða fleiri jarðeigenda (afréttir) eða afnot öllum fjórðungsmönnum jafnheimil (almenningar). Um afnot afrétta tveggja eða fleiri aðila og svo um afnot fjórðungsmanna að almenningum hafi fljótlega verið settar lagareglur og þær sem lögfestar hafi verið með Jónsbók 1281 hafi haldist fram á 20. öldina.

Hvorki sé talið að afréttareigandi hafi getað gefið eða selt einkaafrétt frá jörð sinni né að jarðeigandi hafi getað selt eða gefið sinn hlut í sameignarafrétti nema láta um leið af hendi jörð sína og bústofn að mestu leyti því að afréttur eða hlutdeild í sameignarafrétti hafi fylgt jörðum. Kirkjur hafi því getað eignast hlut í afrétti ef hann fylgdi heimalandi því sem þeim var gefið. Sama hafi gilt um klaustur að þessu leyti.

Ráða megi af máldögum að gögn og gæði lands hafi einungis fylgt heimajörð kirkna en ekki öðrum löndum þeirra og því aðeins að öll heimajörðin væri eign þeirra. Þessi regla, að gögn og gæði fylgi aðeins heimajörð kirkju, sé ein helsta skýringin á því að stór afréttarlandsvæði hafi smám saman tekið að safnast að kirkjujörðum en ekki öðrum jörðum. Síðan hafi þessir afréttir oft og tíðum verið innlimaðir í merkjalýsingar, bæði í máldögum og landamerkjabréfum. Þetta sé helsta skýringin á því að í flestum tilvikum séu það kirkjujarðir sem telja til mikilla landsvæða í óbyggðum.

Þá hafi sagnfræðingar sett fram aðra skýringu á afréttareign kirkjujarða sem sé sú að á grundvelli máldaga hafi kirkjujarðir ranglega eignað sér heilu afréttina þegar þeir einungis áttu tiltekna hluta í sameignarafrétti. Þetta hafi gerst með þeim hætti að kirkju hafi verið gefin jörð ásamt þeim

1 *Sunnlenskar byggðir* 3, s. 20-21. Sbr. *Göngur og réttir* 2, s. 253-254.

réttil til afréttar sem henni fylgdi. Þessi afréttareign kirkjunnar hafi svo verið skráð í máldaga og mörkum afréttarins lýst. Eftir samdrátt í búsetu, eins og t.d. hafi orðið á 15. öld vegna mannfalls af völdum svarta dauða, hafi máldagar um eign kirkju á nánar tilgreindu afréttarlandi verið lagðir fram er menn vildu taka að nýta þá að nýju en jarðeigendur hafi enga hliðstæða skriflega sönnun haft fyrir rétti sínum. Þeir hafi því farið halloka fyrir kirkjuvaldinu og greitt afréttartolla til kirkjunnar til þess að fá heimild til nýtingar. Á annan hvorn framangreindan hátt sé talið að flestir afréttir í Húnavatnssýslu og víðar hafi skilist frá jörðum og orðið kirkjueign. Löngu síðar, aðallega á 19. og 20. öld eftir að stétt sjálfseignarbænda reis upp að nýju í landinu, hafi viðkomandi sveitarfélög keypt þessa afrétti.

Lönd hafi gengið kaupum og sölum á öllum tímum Íslandssögunnar og það hafi alltaf verið viðurkennd regla að sá sem afsali landi geti ekki veitt viðsemjanda sínum betri rétt en hann sjálfur átti. Sé venjulegu afréttarlandi afsalað verði það ekki að afrétti með beinum eignarrétti í höndum viðsemjandans.

Að því viðbættu hvað skýrar línur um inntak eignarréttar að landi skipti miklu, vegna ýmissa lagaákvæða sem snerta fasteignir, megi benda á að aukin og breytt nýting á landi utan eignarlanda kalli á að ljóst sé hver sé bær til að taka ákvarðanir vegna þess. Sem dæmi um þetta megi nefna fjölda ferðamanna sem sækir heim óbyggðir og sívaxandi eftirspurn eftir því að byggja upp aðstöðu fyrir ferðamenn. Í nútímanum felist í óbyggðunum miklu meiri verðmæti en áður hafi verið þegar þau hafi einskorðast við ávexti jarðar og veiði.

Ísland skiptist nú í þjóðlendur og eignarlönd. Dómstólar hafi í nokkrum tilvikum hafnað grunn- eignarrétti einstaklinga og lögaðila að ákveðnum svæðum á landinu og gagnályktun frá þeim niðurstöðum leiði til þeirrar úrlausnar að slík svæði séu þjóðlendur. Það hafi hins vegar aldrei verið fjallað um mörk eignarlanda og þjóðlendna í dómsmálum svo öll þau mörk séu óákveðin en þess sé að vænta að þau verði öll ákveðin af óbyggðanefnd innan nokkurra ára. Þessi mörk hafi verið til í landinu frá lokum landnáms en aldrei verið skilgreind.

Við skilgreiningu þjóðlendulínu í Laugardalshreppi sé að meginsteftnu við það miðað að mörk eignarlanda í hreppnum séu þau sömu og landnámsmörk. Sunnan þjóðlendulínu sé eignarlönd sem nún hafi verið til eignar en ofan og norðan þjóðlendulínu sé landsvæði sem að einhverju leyti hafi verið tekin til afnota í öndverðu og að öllu leyti á síðari tímum. Að auki sé byggt á heimildum um fjallskil og hæðarlínur vegna líkinda á takmörkuðum sumarnotum ef hátt er farið. Landskiptagerðir hafi og þýðingu þar sem af þeim megi fá upplýsingar um mörk heimalanda og einkaafréttar jarðar því samkvæmt landskiptalögunum sé aðeins heimilt að skipta heimalandi.

Nám hafi verið sá háttur sem hafður hafi verið á frumstofnun eignarréttar að landi hérlandis og meðal annarra germanskra þjóða. Við námið og eftirfarandi aðgerðir landnámsmannsins við að brjóta land til ræktunar og gera landið að bújörð hafi stofnast honum til handa beinn eignarréttur að þessum hluta náttúrunnar. Í íslenskrum lögfræði sé þessi beini eignarréttur nefndur ýmsum nöfnum, eins og grunneignarréttur, eignarland, fullkomið eignarland, einkaeign og land undirorpið einstaklingseignarrétti. Í nýjustu lögum sé um þetta aðallega notað orðið eignarland eða landareign með sérstökum orðskýringum og sá réttur að einstaklingar geti átt hlut af náttúrunni sé nefndur séreignarréttur.

Benda megi á nokkur ákvæði í fornögum okkar sem skýri að strax í upphafi byggðar hafi verið mikill eðlismunur á jörðum og öðrum lendum. Engar nýtingarreglur hafi verið í lögum um jarðir. Eigandinn hafi ráðið hvenær og hvernig hann beitti landið, hvenær eða hvort hann sló tún eða engi. Hins vegar hafi bæði í Grágás og Jónsbók verið mörg og ítarleg ákvæði um hvernig nýta hafi mátt afrétti og almenninga. Til dæmis hafi ekki mátt slá gras í afréttum, né reisa þar sel. Hins vegar hafi mátt reisa sel í almenningum. Um báðar þessar landgerðir hafi svo verið ýmsar reglur um hvernig og á hvaða tímum hafi mátt beita þar fé.

Í kristinna laga þætti Grágásar hafi verið mismunandi reglur um líkflutningaskyldu eftir því

hvort um var að ræða jörð manns, afrétt, almenning eða háfjöll og öræfi. Í þessu tilliti hafi jörð manns verið í sérstökum flokki, öndverðum við hinar þrjár landgerðirnar.

Ákvæði Jónsbókar um lögfestur hafi sumpart verið til að skera úr um hvort land var eignarland, afréttur eða almenningur.

Í nýbýlatalilskipun 1776 hafi konungur talið sig geta ráðskast með eigendalausar eyðijarðir enda hafi þær verið flokkaðar sem almenningar í tilskipuninni. Sömuleiðis hafi konungur getað ráðskast með afrétti og almenninga en aldrei jarðeignir einstaklinga og hafi þó stjórnarskrárákvæðið um friðhelgi eignarréttar ekki verið komið til sögunnar.

Þá megi benda á gamlar matsreglur jarða og afrétta til skýringar á þeim mismun sem gerður hafi verið á þessum eignum en afréttareign hafi verið metin að hálfu á við beit í heimalandi. Einnig megi benda á lög nr. 28/1963 sem áður hafi gilt um fasteignamat og fasteignaskráningu. Þar segi að afréttarlönd, sem séu eign sveitarfélaga eða sameign fleiri jarða og notuð aðallega til upprekstrar, skuli ekki meta sérstaklega en taka skuli upprekstrarréttinn til greina við mat þeirra jarða sem hann eigi.

Í þessu sambandi megi benda á umfjöllun í síðari dómi Hæstaréttar um Landmannaafrétt. Þar segi að telja verði að handhafar ríkisvalds, sem til þess séu bærir, geti í skjóli valdheimilda sinna sett reglur um meðferð og nýtingu landsvæðis þess sem um ræði. Þetta sé niðurstaða Hæstaréttar eftir að rétturinn hafi komist að þeirri niðurstöðu að enginn ætti þrætulandið. Það væri eigandalaust með öllu. Þetta sé eitt skýrasta dómafordæmið um að afréttarland geti ekki verið eign í skilningi laga en hægt sé að eiga tiltekinn rétt til landsins. Gildi þessi regla um þau lönd sem nú kallist þjóðlendur, þá hafi ekki verið hægt að hefða rétt til slíks lands þar sem samkvæmt hefðarlögum sé einungis hægt að hefða fasteign er geti verið eign einstakra manna.

Til viðbótar við ofangreinda umfjöllun er á því byggt að greina megi í sundur eignarlönd og afréttarlönd í þjóðlendu á nýtingu þeirra. Eignarlönd séu nýtt allt árið til búrekstrar en afréttir til sumarþeirra. Um nýtingu megi oft fá talsverðar upplýsingar í skrifuðum heimildum. Allt frá Jónsbók hafi verið í gildi þau lagaákvæði að eigandi smali sitt land, en allt annað land sé smalað sameiginlega af fjallskilastjórn.

Af hálfu íslenska ríkisins er því haldið fram að afar ólíklegt sé að landnám hafi náð eins langt og Einar Arnórsson telji í bók sinni, *Árnesþing á landnáms- og söguöld*. Lýsing Landnámu gefi ekki tilefni til svo víðtækrar ályktunar og ekki sé ástæða til að ætla að landnámsmörk séu þarna á öðrum stað en annars staðar á landinu. Allar heimildir um landnám 400 manna hér á landi og búsetusaga landsins bendi ekki til annars en að aðeins þau landsvæði, sem byggð hafi fest á, hafi verið numin í öndverðu.

Af dómafordæmum Hæstaréttar verði að ráða þá reglu að sé deilt um upphaflegt nám lands verði aðeins stuðst við glöggar landfræðilegar heimildir. Verði ekki ráðið af Landnámu að land hafi verið numið sé tilhneiging til að hafna því að telja land undirorpið beinum eignarrétti. Til að skýra þetta frekar er bent á H 1960 726 (Skeljabrekka), H 1994 2227 (Geitland), H 1997 1161 og H 1997 1183 (Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiðar), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur), H 1999 111 (Gilsá) og H 1999 2006 (Sandfellshagi).

Í fyrrgreindri bók sinni fjalli Einar Arnórsson um landnám í Laugardal og Grímsnesi. Þar segi að landnámabækurnar allar þrjár greini frá því að Ketilbjörn hafi numið „Grímsnes allt upp frá Höskuldslæk ok Laugardal allan ok alla Biskupstungu upp til Stakksár (Stakkslækjar segir Þ)“.

Markalýsing þessi sé að nokkru leyti athugasemjuleg. Nafnið „Biskupstunga“, þ.e. eintala orðsins, gefi í skyn að aðeins hafi verið um eina tungu að ræða með því nafni en þær séu hins vegar tvær svo sem kunnugt sé. Landnáma greini frá því að Biskupstunguna eystri hafi numið Eyfröður gamli. Ketilbjörn hafi því einungis numið Tunguna ytri milli Brúarár að vestan og Tungufljóts að austan upp þar til er Almenningsá fellur í það. Þaðan verði landnámsmörkin Almenningsá og Stakksá sem renni niður austanvert við bæinn Múla. Suðurmörk landnámsins séu Hvítá. Norðanvert séu fjöllin

fyrir ofan Tunguna ytri og Laugardalsfjöll en þá taki við hálsarnir fyrir utan Laugarvatn og Lyngdalsheiði sem fyrst verði mörk frá hér um bil norðri til suðurs og síðan frá austri til vesturs norðanvert og ofanvert við Grímsnes. Þess beri þó að geta að óvíst sé hvort eða þá hversu langt Ketilbjörn kunni að hafa helgað sér land upp til fjalla eða vestur um Lyngdalsheiði eða til Laugarvatnsvalla undir Kálfstindum.

Vesturmörk landnámsins í byggð séu sögð Höskuldslægur sem falli úr Lyngdalsheiði fyrir austan Klausturhóla og renni síðan suður austanvert við hraunið og í Hvítá austan Vaðness. Vesturmörk þessi séu vafalaus, en þeim beri ekki saman við frásögn landnámaabóka um landnámsmörk Gríms þess, sem Grímsnes sé kennt við. Hann sé sagður hafa numið „Grímsnes allt upp til Svínavatns“. Samkvæmt þessu verði allmikill hluti Grímsnessveitar í landnámi þeirra Gríms og Ketilbjarnar beggja.

Mjög líklegt sé að sú regla hafi verið talin gilda hér á landi, a.m.k. fram að lögtöku Jónsbókar, að einstaklingum hafi í einhverjum mæli verið heimilt að setjast að í sameiginlegu landi og ryðja það til ræktunar. Í Jónsbók sé hins vegar ákvæði sem banni slíkt. Ekki sé ólíklegt að slíkrar óheimillar töku hafi gætt að einhverju leyti eftir lögtöku Jónsbókar og að hún hafi verið látin átölulaus.

Sumir þeir fræðimenn, er ritað hafi um beinan og óbeinan eignarrétt, hafi litið svo á að réttindi þessi væru óbreytanleg. Hafi stofnast til beins eignarréttar að landi, geti síðari eigandi ekki staðið uppi með óbein eignarréttindi ein, svo sem beitarrétt. Krafa um beinan eignarrétt að hálendinu norðan kröfulínu ríkisins í hreppnum hljóti að byggjast á slíkum sjónarmiðum.

Íslenska ríkið haldi fram öndverðri skoðun. Sýnt þyki að á stórum hlutum landsins hafi byggðir lagst af og líklegt sé að enginn geti sannað eignarrétt sinn að þeim. Auk þess hafi mikið af afréttarlöndum og almenningum verið sæmilega fallið til búskapar en að gildandi rétti hafi enginn haft heimild til landnáms eða eignartöku lands undir býli. Á grundvelli þess sjónarmiðs að konungur hefði í krafti einveldis síns eða eignarráða heimild til að ráðstafa slíkum eigandalausum svæðum undir býli í því skyni að auka byggð í landinu hafi nýbýlatilskipun konungs verið sett og birt árið 1776. Ekki skuli sagt til um hvort vald þetta hafi byggst á því að konungur ætti allt land sem enginn annar gat sannað eignarrétt sinn að eða hvort í konungsvaldinu hafi að minnsta kosti falist vald til að ráðstafa slíkum löndum. Hins vegar megi benda á að á einveldistíma hafi orð konungs verið lög og tilskipanir konungs haft lagagildi.

Nýlegt og glöggt dómafordæmi, H 1994 2227 (Geitland), sé til um að beinn eignarréttur geti fallið niður.

Sammerkt sé öllu því landi innan þjóðlendumarka samkvæmt kröfulýsingu fjármálaráðuneytisins að þar sé um að ræða landsvæði, sem séu annaðhvort ógróin eða vaxin heidargróðri. Um sé að ræða miklar hálendisviðáttur og háfjöll allt til jökla.

Ráða megi þá reglu af heimildum um landnám og því sem þekkt sé um nýtinguna sem fylgt hafi í kjölfarið að hálendi, fjöll og öræfi hafi ekki verið numin til eignar og því hafi dómstólar gert ríkari sönnunarkröfur um beinan eignarrétt að slíku landi en öðru landi á mörkum byggðar. Í þessu tilliti hafi Hæstiréttur litið til atriða eins og staðháttu, viðáttu og gróðurfars, sbr. H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur), H 1997 1162 og H 1997 1183 (Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiðar), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur) og H 1999 111 (Gilsá). Í þessu sambandi skipti hæðarlínur miklu máli enda í rökréttu samhengi við ofangreint. Íslenska ríkið telji að af löggjöf og dómum Hæstaréttar megi ráða að þessi atriði skipti mestu þegar ákveða skuli mörk jarða gagnvart óbyggðum. Litið sé til þessara atriða við kröfugerð í aðalkröfu. Í varakröfunni sé tekið mið af aðalkröfulínu en varakröfulínan sé dregin milli þekktra kennileita í landslagi.

Það sé þó talið skipta meginmáli að samkvæmt gildandi rétti verði landeigandi að sanna eignarheimildir sínar. Það sé því hans að sanna að raunveruleg og eðlileg nýting tiltekinnar jarðar eða önnur atriði hafi tekið til stærra svæðis en kröfulína ríkisins gefi til kynna.

Aðra reglu megi einnig leiða af dómum Hæstaréttar, þ.e. að tengsl verði að vera milli eldri og yngri landréttar. Í því sambandi sé vísað til H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1969

510 (Nýjabæjarafréttur), H 1980 1225 (Öxarfjarðarheiði I), H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari), H 1994 2227 (Geitland), H 1997 1162 og H 1997 1183 (Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiðar), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur) og H 1999 111 (Gilsá).

Til þess að greina á milli eignarlanda og þjóðlendna skipti miklu máli að átta sig á nýtingu lands. Því þurfi að skoða hvernig nýtingu þrætulands sé háttað. Allt frá lokum landnámsaldar og fram að 21. öldinni hafi þeir sem með löggjafarvald hafa farið sett ýmsar reglur um nýtingu þeirra landsvæða sem nú heiti þjóðlendur. Um nýtingu eignarlanda hafi hins vegar ekki verið settar nýtingarreglur nema þær sem teljast til grenndarréttar. Eitt meginatriði skilji á milli eignarlanda og þjóðlendna en það sé að allt frá tíma Jónsbókar hafi eigandi átt að smala eignarland sitt, en þjóðlendan, sem svo heitir nú, hafi verið smöluð sameiginlega af fjallskilastjórn.

Benda megi á fjölmarga dóma Hæstaréttar þar sem litið hafi verið til þessara atriða við úrlausn um ágreining um eignarhald að landi. Þar sé um að ræða H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur), H 1999 2006 (Sandfellshagi), H 1997 1162 og H 1997 1183 (Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiðar), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur) og H 1999 111 (Gilsá).

Í bók Braga Sigurjónssonar, Göngur og réttir, sé fjallað um leitarfyrirkomulag á afrétti Laugdæla. Af þeirri lýsingu megi glöggst sjá að allt land í Laugardalshreppi utan eiginlegra heimalanda sé óskipt beitoland hreppsþúa og að allt fjallendi og heiðar séu smöluð að frumkvæði sveitarstjórnar, svo sem gert hafi verið hvað afréttarlönd varðar allt frá lögtöku Jónsbókar. Hið sama hafi komið fram í skýrslutökum í málinu. Þetta bendi til þess að land norðan kröfulínu íslenska ríkisins sé ekki undirorpið beinum eignarrétti.

Samkvæmt kröfulýsingu fjármálaráðuneytisins liggi þjóðlendumörk í gegnum landsvæði nokkurra fjallajarða í hreppnum, eins og þeim sé lýst í þinglýstum landamerkjabréfum. Rökin á bak við kröfulýsinguna séu þau sömu og áður hafi verið reifuð. Land sunnan kröfulínu tilheyrir heimalöndum jarðanna, sem hafi verið numin í öndverðu en land ofan og norðan kröfulínu telji íslenska ríkið vera þjóðlendu, sem tekin hafi verið afnotatöku og síðan innlimuð í yfirráðasvæði jarðanna með landamerkjabréfum. Þeir hlutar jarðanna, sem liggi norðan og ofan kröfulínu, séu að áliti ríkisins ekki taldir geta verið í heilsársnotum og því sé um afrétti að ræða og þá einkaafrétti, því aðrir virðist ekki gera kröfur til þessa landsvæðis.

Hugtakið heimaland hafi ekki verið skilgreint í lögum. Þó hafi orðið heimaland strax í Jónsbók verið notað í öndverðri merkingu við úthaga, sem notaðir hafi verið til sumarbeitar. Benda megi á í þessu sambandi á Jónsbók Llb. 53 „Um afréttarfé, ef þat gengr í heimaland“. Orðið heimaland sé notað í máldögum kirkna frá fyrstu tíð og án skilgreiningar. Heimalandið hafi hins vegar verið mikilvægasta eign kirkjunnar. Aðrar fasteignir eins og útjarðir eða afréttir hafi aldrei getað myndað þann grundvöll, sem kirkjan þurfti, til að geta talist myndug og sjálfstæð í skilningi kirkjulaga. Styðji það þá skoðun að einungis heimalönd kirkna hafi verið undirorpin beinum eignarrétti en ekki afréttarlönd þeirra. Í lögum um afréttarmálefni, fjallskil o.fl. hafi verið lagaákvæði um heimalönd án skilgreiningar. Í þessu sambandi megi benda á lög 6/1986. Í 3. gr. 1. mgr. laganna segi þetta: „Í fjallskilasamþykkt, er héraðsnefnd setur, skal kveðið á um réttindi manna og skyldur að því er varðar afnot afrétta og annarra sameiginlegra sumarbeitilanda, fjallskil, smalanir heimalanda vor og haust, svo og um önnur atriði, er að framkvæmd fjallskila lúta“. Einnig sé vísað til 1. gr. landskiptalaga, nr. 46/1941. Landskiptagerðir vegi þungt um mörk heimalanda og afréttarlanda. Í bókaflokki sínum, Göngur og réttir, skilgreini Bragi Sigurjónsson heimaland jarðar, sem land öndvert við annað land, sem jörðin eigi aðgang að, t.d. á sameignararétti. Skilgreini hann hugtakið þarna mjög rúmt. Ljóst sé hins vegar að í einhverjum tilvikum hafi afréttarlönd verið innlimuð inn í landamerki jarða við gerð landamerkjabréfanna í lok 19. aldar.

Í nokkrum dómum Hæstaréttar sé vikið að hugtakinu heimaland. Í því sambandi sé vísað til H 1976 55 (Amarvatnsheiði), H 1980 1225 (Sandfellshagi, Öxarfjarðarheiði I), H 1997 1162 og H 1997 1183 (Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiðar) og H 1999 2006 (Sandfellshagi).

Um þessa dóma sé það að segja að glöggt komi fram í dómunum varðandi Kalmanstungu og Sandfellshaga í Öxarfirði að innan landamerkjalyðsingar jarðar sé tvenns konar land, heimaland, sem sé í heilsársnotum, og síðan afréttarland sem sé í sumarnotum. Í fleiri málum eins og dómi Hæstaréttar um Jökuldalsheiði hafi verið reynt að varpa ljósi á hversu mikinn hluta fjalljarðarinnar Gilsár mætti nýta á heilsársgrundvelli og hversu mikill hluti væri aðeins í sumarnotum. Skilgreiningin á hvaða hluti jarðar teljist heimaland sé því sú að heimaland sé það land innan landamerkja sem sé í heilsársnotum. Þegar svo þetta heimaland sé í aðaldráttum í samræmi við heimildir um upphaflegt nám blandist engum hugur um að beinn eignarréttur jarðeiganda ná til alls heimalandsins.

Með tilvísun í framangreint sé því haldið fram að kröfulínu um þjóðlendumörk í gegnum nokkrar fjallajarðir í Laugardalshreppi skuli taka til greina þar sem með kröfulínunni sé búið að finna út, í samræmi við tiltekna heimildir, mörk heimalands jarðarinnar við óbyggðir. Landamerkjabréf jarðanna hafi ekkert um þetta að segja enda hefði ekki þurft að stofna til þessa máls og skipa óbyggðanefnd ef landamerkjabréf væru heimild um þjóðlendumörk, jafnvel þótt þinglýst séu.

Landamerkjabréf sé ekkert annað en yfirlýsing um yferráðasvæði á sama hátt og landamæri ríkja, sveitarfélaga og stjórnásluudæma sýslumanna. Þar sem landamörk eignarlanda liggja saman sé landamerkjabréf samningur milli aðila um þessi mörk eignarjarða innbyrðis eftir að réttir eigendur eða umboðsmenn hafi ritað undir bréfið samþykki sitt við lýsingu. Í landamerkjabréfi felist á engan hátt að allt land innan merkja skuli vera óskorað eignarland. Almennar sönnunarreglur ráði að sjálfsögðu hér eins og annars staðar. Fyrst og fremst skilgreini landamerkjabréfið takmörk nýtingarréttar að landi. Á það megi benda í þessu sambandi að landamerkjabréf séu jafnt til fyrir jarðir sem afrétti sem séu innan þjóðlendu. Af ákvæðum landamerkjaganna frá 17. mars 1882 megi ráða að landamerkjabréfið sé í eðli sínu samningur milli jarðaeigenda og næðist ekki sátt um landamerkin skyldi landamerkjadómur skera úr.

Samningur eins og landamerkjabréf bindi einungis þá sem séu aðilar að samkomulaginu og íslenska ríkið eigi engan hlut að þeim samningum sem í íslenskum landamerkjabréfum felist. Sammerkt sé það öllum landamerkjabréfum fjallajarða að þau séu einhliða ákveðin inn til óbyggða og óbyggðamörkin oftast geðþóttaákvörðun jarðeiganda á líðandi stund frekar en að þau styðjist við eldri rétt. Á það megi jafnframt benda að við engan hafi verið að semja árið 1882 og það hafi ekki verið fyrr en 116 árum síðar að slíkt var mögulegt eftir að íslenska ríkinu var með lögum fenginn eignarrétturinn að þjóðlendum.

Margir dómur Hæstaréttar komi inn á landamerkjabréf og inntak þeirra. Í því sambandi megi nefna H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1969 519 (Nýjabæjarafréttur), H 1971 1137 (Reyðarvatn II), H 1979 846 (Geirland-Prestbakki), H 1996 2848 (Bláfjöll), H 1997 1162 og H 1997 1183 (Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiðar) H 1997 2410 (Neðri-Hundadalur), H 1999 111 (Gilsá) og H 1999 2006 (Sandfellshagi).

Þessir tilvitnuðu dómur séu allir því álitir íslenska ríkisins til stuðnings að landamerkjabréf sanni ekki inntak eignarréttar og sé ekki gilt um mörk milli umráðamanna landa nema þeir eigi aðild að þeim réttindum sem samið sé um. Einnig komi glöggt fram í þessum dómum að landamerkjabréf séu til fyrir lönd sem nú séu óumdeilt þjóðlendur eftir dómsniðurstöður, eins og sé um Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiði og Landmannaafrétt. Síðan komi glöggt fram í Bláfjallamálinu að hægt sé að fjalla um landamerki yferráðasvæða án þess að afstaða sé tekin til inntaks eignarréttar.

Annað atriði, sem valdi ágreiningi, sé gildi þinglýsingar landamerkjabréfs og hafi því verið haldið fram af gagnadílum íslenska ríkisins að með þinglýsingu landamerkjabréfs sé búið að gulltryggja eignarréttinn. Því sé til að svara að enginn öðlist meiri rétt en viðsemjandi geti veitt, sömuleiðis þinglýsi enginn meiri rétti en hann eigi. Þinglýsing heimildarskjals um fasteign sé lagaskylda og til að tryggja öryggi í viðskiptum og skapa eigendum réttarvernd gagnvart grandlausum viðsemjendum og lánardrottnum.

Spurning sé hvort þegjandi eða jákvæðar athafnir ýmissa umboðsmanna ríkisins geti falið í sér samþykki valdstjórnar eða ríkis vegna lands sem nær inn í þjóðlendu. Þetta geti verið í tengslum við mótmælalausa móttöku og þinglýsingu landamerkjabréfa sem haft hafi að geyma lýsingu í átt að óbyggðum eða einfaldlega afsal ríkisins á tilteknum lendum. Því sé til að svara að af Landmannaafréttardómi síðari megi ráða þá reglu að löggjafinn einn sé bær til að ráðstafa réttindum yfir landsvæði utan eignarlanda. Af því leiði að athafnir eða athafnaleysi starfsmanna stjórnáskrár geti ekki leitt af sér slík yfirráð, nema heimild í almennum lögum hafi verið fyrir hendi.

Því álitaefni hafi verið hreyft að hafi beinn eignarréttur ekki verið að öllu landi innan merkja skv. landamerkjabréfi, er það var ritað eftir landamerkjaloðin 1882, þá hafi þessi beini eignarréttur orðið til síðar fyrir hefð, vegna óslitins eignarhalds.

Talið hafi verið að hefðarréttur hafi ekki verið í okkar fornlögum, alla vega ekki í þeirri mynd sem við þekkjum hann. Lagaákvæði í bæði Grágás og Jónsbók um að almenningar skyldu vera sem að fornu hafa verið hafi verið nefnd sem óræk sönnun þess að nám landa utan byggðar hafi verið óheimilt og sömuleiðis hafi verið andstætt þessu lagaákvæði að til hefðarréttar stofnaðist til slíkra landsvæða. Í þessu sambandi megi benda á Jónsbók Lfb. 52, „Ef menn vitu eigi, hvárt eru almenningar eða afréttir“. Þar segi: „Svá skulu almenningar vera, sem at fornu hafa verit, bæði hit efra ok hit ytra“.

Fyrstu lögum um hefð séu í Norsku lögum frá 1687, V. bók 5. kap. Í 7. gr. laganna segi svo:

Enginn á að fá eignardóm að nokkurri fasteign, nema hann leiði lögfulla sönnun að heimild sinni, með erfðum, kaupum, eignaskiptum, gjöf eða 20 ára hefð, án þess að átalið hafi verið og að hann hafi þannig öðlast hana ákærulaust af öllum er kynnu að hafa haft einhverjar athugasemdir við það.

Þegar þessi lög hafi verið sett hafi lagaákvæði Jónsbókar um að almenningar skyldu vera sem að fornu hafa verið enn verið í gildi og þessi hefðarlög hafi ekki afnumið Jónsbókarákvæðið, þess sé að minnsta kosti ekki getið. Einnig sé talið að orðið fasteign beri að túlka á þann veg að merki eignarjörð með byggingum eða bara byggingu eða hús. Lögum taki því ekki til afrétta eða almenninga og því enn óheimilt að hefða slík landsvæði.

Næstu lög um hefð séu nr. 46 frá 1905. Í 1. gr. þeirra segi að hefð megi vinna á hverjum hlut, jafnt fasteign sem lausafé, er geti verið eign einstakra manna, án tillits til þess hvort hann hafi áður verið einstaks manns eign eða opinber eign. Þessi lög staðfesti enn gildandi rétt til að hefða fasteignir sem undirorpnar séu beinum eignarrétti en skv. gagnályktun sé ekki heimilt að hefða eign, sem ekki geti verið eign einstakra manna, eins og grunnréttinn að afréttum og almenningum sem nú heiti þjóðlendur. Segja megi að þessi skoðun komi fram í Landmannaafréttardóminum síðari. Þar sé því slegið föstu að afréttarlandsvæði sé einskis manns eign og af því leiði að slík landsvæði geti ekki verið eign í skilningi hefðarlaga. Í núgildandi lögum um þjóðlendur sé þessi regla lögfest í niðurlagsákvæði 3. greinar en þar segi að frá og með gildistöku laganna sé ekki unnt að öðlast eignarréttindi innan þjóðlendna fyrir nám eða hefð.

Rétt sé að vekja athygli á að skilyrði fyrir hefðarhaldi sé óslitið eignarhald sem hafi verið skýrt þannig að hefðandi hafi haft svo víðtæk ráð eignar að þau bendi til eignarréttar og jafnframt þurfi hann að hafa útilokað aðra frá því að ráða yfir eigninni. Í þessu sambandi skipti auðvitað miklu máli hvernig afnot séu og ekki síst girðingar umhverfis landareign.

Á hefð hafi verið minnst í mörgum dómum Hæstaréttar og í engu tilviki hafi hefðarréttur verið talinn hafa stofnast yfir landi sem nú gæti heitið þjóðlenda, sbr. H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1981 1581 (Landmannaafréttardómur síðari), H 1997 1162 og H 1997 1183 (Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiðar). Í þessum dómum sé ekki tekið á því hvort hægt sé að hefða grunneignarrétt afréttarlands. Sleppt sé að fjalla um það þar sem efnisskilyrði skorti.

Svo sem fyrr greini sé ljóst að Laugardalur hafi allur verið numinn svo og Grímsnes frá

Höskuldslæk. Af þessari lýsingu megi sjá að engin fjöll hafi verið numin en vafi geti verið um hve hátt til hliða nám hafi náð. Spurning sé hvort Laugardalur sé þannig bara dalbotninn og næstu hliðar eða hvort dalurinn nái upp að fjallsbrúnum. Lengra nái hann alla vega ekki.

Einar Arnórsson telji óbyggðamörk landnámsins vera fjöllin fyrir ofan Tunguna ytri og Laugardalsfjöll en þá taki við hálsarnir fyrir utan Laugarvatn og Lyngdalsheiði. Hann geti þess að óvíst sé hvort eða þá hversu langt Ketilbjörn hafi helgað sér land upp til fjalla eða vestur um Lyngdalsheiði eða til Laugarvatnsvalla undir Kálfstindum.

Af hálfu íslenska ríkisins sé talið að allan vafa um hvort land hafi verið numið í öndverðu skuli túlka landnámi í óhag, að minnsta kosti þegar um óbyggðir sé að ræða. Um þetta megi vísa til nokkuð samfelldrar dómaframkvæmdar Hæstaréttar.

Til annarra atriða en heimilda um nám beri að líta þegar fundin séu mörk eignarlanda og þjóðlendna. Af hálfu íslenska ríkisins sé talið að heimaland jarðar, þ.e. land sem sé í heilsársnotkun, skuli teljast eignarland í skilningi þjóðlendulaga. Í miðri byggð sé þetta ekki vandamál þar sem allt land sé heimaland. Vandamál in byrji við hálendisbrúnina því óviða hagi þannig til að hin eiginlegu heimalönd jarða liggi að sameignarafréttum. Stundum sé um að ræða talsverða landtöngu innan landamerkjara jarðar sem nýtt sé sem afréttur og liggi að sameignarafrétti. Í flestum þessara tilvika sé ekki um neinn mun á landkostum fjallendis jarðarinnar og afréttarins að ræða og jafnvel ekki munur á hæðarlínum. Hafi þetta land ekki verið numið í öndverðu minnki líkur á beinum eignarrétti.

Til ýmissa atriða beri að líta í slíkum óvissutilvikum. Af dómafordæmum Hæstaréttar megi glöggð ráða að þegar meta skuli hvort land sé eignarland eða afréttur sé helst litið til heimilda um fjallskil. Svo sem fyrr greini hafi landeiganda allt frá Jónsbókartíma verið skylt að smala sitt heimaland og þá í því skyni að koma höndum á afbæjarfé en ekki til að reka féð úr heimahögnum. Afréttarlönd hafi hins vegar ávallt verið smöluð að tilstuðlan sveitarstjórnar með sérstöku fyrirkomulagi sem nefnist fjallskil.

Hæstiréttur hafi sömuleiðis reynt að fá fram hvort land sé í heilsársnotkun því reglur um smölun afrétta byggist á því að reka fé af afréttunum til heimalandanna. Byggist það á því að ekki sé hægt að nota afrétti á ársgrundvelli þar sem búast megi við því að allt fé, sem þar verði eftir á haustin, lifi veturinn ekki af. Hæstiréttur hafi sömuleiðis gert strangari sönnunarkröfur til beins eignarréttar sé um að ræða landsvæði langt frá byggð og ekki síst ef þar vex einungis öræfagróður.

Kröfulýsing íslenska ríkisins byggir helst á heimildum um landnám, fjallskil og hæðarlínum vegna líkinda á takmörkuðum sumarnotum þegar ofar dregur í landslaginu. Rétt sé að leggja áherslu á að ekki sé greint frá námi Lyngdalsheiðar né nokkurra fjalla á óbyggðamörkum í hreppnum. Verði því við það að miða að þau svæði séu ekki undirorpin beinum eignarrétti vegna náms. Heimildir um fjallskil segi okkur að hin gróðurríku heimalönd Efstadals og Laugarvatns séu alltaf smöluð sem afréttir til rétta. Sama eigi við um Lyngdalsheiði norðaustanverða og Laugarvatnsvelli. Tvö mikilvæg atriði, þ.e. að landsvæði þetta var ekki numið og að það er smalað að hausti að tilhlutan sveitarstjórnar, styðji því þá niðurstöðu að telja þjóðlendumörk sunnar og nær byggð en landamerki efstu jarða og sameignarafréttarins. Framangreind tvö atriði séu helstu auðkenni lands utan eignarlanda.

Nokkrar jarðir í Laugardalshreppi hafi gengið í gegnum landskipti. Samkvæmt landskiptalögum hafi einungis verið heimilt að skipta heimalandi í heilsársnotkun en ekki afréttarlandi eða útlendi. Slíkt land sé því í óskiptri sameign og væntanlega þjóðlenda. Í ljósi þeirrar kenningar að einungis heimaland sé eignarland geti verið eðlilegt að miða þjóðlendumörk við mörk þess lands sem skipt var samkvæmt landskiptalögum mæli önnur atriði því ekki í gegn.

7.2. Efstidalur I-II

Í greinargerð íslenska ríkisins segir að á jörðinni séu tvö býli í einkaeign. Landamerkjabréf jarðarinnar frá 1887 sé samþykkt vegna Miðdalsjarða og Böðmódsstaða. Mörk jarðarinnar og afréttarins

hafi ekki verið samþykkt og eigi heldur mörk að jörðinni Úthlíð. Efstadalsjarðirnar eigi þinglýst landamerki langt inn fyrir kröfulínu íslenska ríkisins um þjóðlendu. Mörk þessi séu ósamþykkt og er vísað til umfjöllunar í kröfulýsingu um eignarhald og afmörkun. Talsverður hluti jarðanna liggja fyrir ofan þjóðlendulínu og þar með fyrir ofan landnámsmörk. Hvort sem land hafi verið numið með eldum eða kvígu sé útilokað að farið hafi verið upp fyrir hálandisbrún. Gróðurfar og hitastig í fjalllendu bendi heldur ekki til þess að landið sé í heilsársnotkun. Þá sé á það bent að ekki séu til eldri heimildir um landamerki jarðarinnar en landamerkjabréf frá ofanverðri 19. öld.

Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín 1709 sé þess getið að í Efstadal hafi kirkja verið til forna og skýri það vafalaust það fjalllendi sem fylgt hafi jörðinni. Í Jarðabókinni segi að eftir að afréttur í fjöllum kringum Skjaldbreið og Lambahraun hafi aflagst gangi lömb í búfjárhögum sem til fjalls viti og með því að jörðin eigi mikið land til fjalls þiggi stundum fleiri, stundum færri, sumarhaga fyrir lömb sín af ábúandanum fyrir einhvern góðvilja eftir því sem um semji. Að vita til fjalls hljóti að merkja annað en á fjalli og sé hér væntanlega átt við fjallsbrekkurnar inn með Efstadalsfjalli allt inn að Brúarárskörðum og Rauðafelli en kröfulína ríkisins liggja einmitt fyrir ofan þessar grónu brekkur. Talað hafi verið um búfjárhaga þar sem fráferum hafi verið haldið til haga með beitarstýringu en geldfé, lömb og annað hafi verið á fjalli. Búfjárhagar séu þannig landsvæði þar sem búfé jarðarinnar hafi haldið sig. Í þessu sambandi sé rétt að benda á það sem segi í jarðarbókinni um Laugardalshóla, þ.e. að jörðin ætti afrétt í Efstadal.

Jörðin Efstidalur sé austust á þjóðlendulínu í hreppnum og hafi farið í landskipti og síðar í yfirlandskiptagerð. Í yfirlandskiptagerðinni frá 26. febrúar 1960 sé talsverð umfjöllun um landareignina. Þar segi að af gögnum málsins sé ljóst að hvoru tveggja skipti skuli ná til þess lands sem teljist heimaland jarðanna. Í hvorugri skiptagjörðinni sé þó mörkuð skýr mörk milli hins skipta lands, þ.e. heimalandsins og hins óskipta sameignarlands, sem nánast hafi verið álitnið afréttarland jarðanna. Á hluta þeirra marka séu gróðurmörk talin vera mörk milli hins skipta heimalands og afréttarlandsins. Enda þótt gróðurtakmörk geti verið umdeilanlegt hugtak hafi við samanburð landstærða í skiptunum 1946 og 1959 verið við það stuðst að gróðurmörk væru þar sem á loftmyndum væri sjáanlegt að skógur og annar samfelldur gróður næði.

Allt annað land en það sem skipt hafi verið sé óskipt sameign beggja bæjanna. Milli skipta hluta landsins og þess óskipta hafi átt að leggja girðingu en það hafi ekki verið gert. Að öðru leyti megi um fjalllendi þessara jarða benda á fyrri umfjöllun um dómafordæmi Hæstaréttar um staðhætti, víðáttu og gróðurfar, svo og landnot og fjallskil, gildi landamerkjabréfa og skilgreiningu á heimalöndum og útlendi jarðar.

7.3. Hjálmsstaðir I-II

Um sé að ræða jörð í einkaeign. Landamerkjabréf jarðarinnar frá 1887 sé samþykkt vegna Snorra-staða og Miðdalsjarða. Mörk jarðarinnar og Laugardalsafréttar séu ósamþykkt. Þótt býlin séu tvö hafi landskipti ekki farið fram. Í Alþingisbókum Íslands sé skjal frá 3. ágúst 1574 um landamerki milli jarðanna Ketilvalla og Hjálmsstaða. Þar séu merkin sögð liggja til fjalls milli jarðanna að gnipunni á Miðdalsbrún hinni vestari. Í greinargerð íslenska ríkisins segir að samkvæmt korti virðist það vera á svipuðum stað og kröfulína ríkisins í máli þessu. Sömu merki séu sögð vera á milli jarðanna í áreið sama ár.

7.4. Ketilvellir

Ketilvellir hafi verið hjáleiga frá kirkjujörðinni Miðdal ásamt Miðdalskoti. Um landamerkjabréf sé vísað til landamerkjabréfsins fyrir Miðdal. Þar sem um hjáleigu hafi verið að ræða sé vafasamur réttur jarðarinnar til óskipts lands Miðdals. Jörðin sé eign kirkjujarðasjóðs og þar með eign íslenska ríkisins. Fjármálaráðuneytið hafi ekki lýst kröfum vegna jarðanna öðruvísi en með bréfi dags. 22. október 1999 en þar segi að landamerkjum sé lýst að þjóðlendulínu að svo stöddu, sbr. fyrri kröfu-

lýsingu, dags. 18. júní 1999, um þjóðlendumörk í Laugardalshreppi. Með þessu sé nánar tiltekið átt við að lýst sé beinum eignarrétti að landi jarðanna að þjóðlendumörkum en að krafist sé viðurkennningar á rétti jarðanna til afréttarnota á landi því er liggja norðan þjóðlendumörkum og allt að mörkum afréttar Laugardalshrepps.

Sameiginlegt landamerkjabréf sé til fyrir jarðirnar Ketilvelli, Miðdal og Miðdalskot frá árinu 1889 en samkvæmt framlögðum gögnum hafi ekki farið fram landskipti milli jarðanna. Þó hafi einhver teiknað landamerki jarðanna inn á bréfið og tilheyri þar meginhluti landsins Miðdal. Einhverjar sneidar á báðar hliðar séu taldar eign Ketilvalla og Miðdalskots. Kröfum hafi verið lýst vegna Miðdals f.h. félags bókargerðarmanna. Þar sé þess krafist að viðurkennt verði að eigandi Miðdals sé fullkominn eigandi að landi jarðarinnar í samræmi við landamerkjalyýsingu á skjölum 79 og 80. Skjal 79 sé sameiginlegt landamerkjabréf fyrir Miðdal og hjáleigurnar Ketilvelli og Miðdalskot eins og þar segi. Skjal 80 sé hins vegar ódagsett skjal undirritað af ábúanda og síðar eiganda Miðdals og Gunnari Gunnarssyni sem taki við ábúð á jörðinni í 6 ár. Hér sé um að ræða prentaða afritun af niðurlagi byggingarbréfs frá 26. maí 1928. Af hálfu eiganda Miðdals virðist gert ráð fyrir að með fyrrgreindri bókun í byggingarbréfinu séu komin á formleg landskipti milli Miðdals, Ketilvalla og Miðdalskots.

Í gögnum málsins sé eftirfarandi heimildir um umræddar þrjár jarðir að finna:

Visitasíubók Brynjólfs Sveinssonar, biskups frá 1644, Jarðabók Árna og Páls, jarðamat Árnassýslu 1849-1850, landamerkjabréf frá 23. maí 1889 fyrir kirkjujörðina Miðdal og hjáleigurnar Ketilvelli og Miðdalskot, byggingarbréf frá 26. maí 1928 fyrir Miðdal, afsal kirkjujarðasjóds til ábúandans Magnúsar Böðvarssonar vegna jarðarinnar Miðdals frá 5. janúar 1930 og afsal frá 17. október 1941 til núverandi eiganda Miðdals.

Þær ályktanir megi draga af þessum heimildum að Miðdalur hafi verið orðinn staður er Brynjólfur Sveinsson biskup vísiteraði Miðdal 1644. Þá hafi staðurinn aðeins átt heimalandið en ekkert sé minnst á heiðarland. Auk heimalandsins eigi staðurinn jörðina Ketilvelli. Sú jörð og Miðdalskot séu í öllum heimildaskjölum nefndar jarðir nema í landamerkjabréfinu 1889 þar sem þær séu nefndar hjáleigur. Svo virðist sem jarðirnar hafi verið nefndar hjáleigur í landamerkjabréfinu þar sem þær hafi verið leigðar út frá kirkjujörðinni sem hafi átt þær. Greinilegt sé að við gerð landamerkjabréfsins hafi meira landsvæði verið talið innan marka en aðeins heimalandið þar sem stórt flæmi heiðarlands hafi fylgt með. Engir aðrir en íslenska ríkið og eigandi Miðdals geri kröfu til þessa heiðarlands samkvæmt fyrirliggjandi kröfulýsingum og þannig sé ekki ágreiningur milli annarra aðila um yfirráð eða beitarrétt á þessu svæði norðan kröfulínu íslenska ríkisins.

Landamerkjabréfið frá 1889 sé eins og fyrr greinir sameiginlegt fyrir Miðdal, Ketilvelli og Miðdalskot. Bókun í byggingarbréf Miðdals 1928 um merki milli jarðanna sé ekki samþykkt af til þess bærum aðila, þ.e. kirkjujarðasjóði, þar sem aðeins ábúendur hafi ritað undir bréfið. Við sölu Miðdals 1930 til ábúandans Magnúsar Böðvarssonar hafi ekki verið tilgreint hvaða land fylgdi við sölu á heildarlandsvæðinu. Sama hafi gerst er jörðinni Miðdal hafi verið afsalað 17. október 1941 til núverandi eiganda. Þar sem kirkjujarðasjóður hafi fyrir afsalið 1930 átt allar þrjár jarðirnar hafi eign kirkjujarðasjóds minnkað sem numið hafi því landi sem selt hafi verið með Miðdal en það hafi verið óskipt land úr heimalandi. Þar sem ekki sé getið um sölu á heiðarlandi í afsalinu liggja beint við að halda því fram að það hafi ekki verið selt. Það sé því allt eign íslenska ríkisins eftir að eignir kirkjujarðasjóds hafi fallið til ríkisins árið 1997. Heimaland jarðanna sé því í óskiptri sameign og því þörf formlegra landskipta.

Fjármálaráðuneytið lýsi þannig beinum eignarrétti fyrir jarðirnar Ketilvelli og Miðdalskot að þjóðlendumörkum, sbr. bréf ráðuneytisins frá 22. október 1999, en til vara að þeirri þjóðlendumörkum sem óbyggðanefnd kunnir að úrskurða gangi hún skemur. Fyrir jarðirnar sé heiðarlandinu norðan kröfu-

línu ríkisins lýst sem afréttarlandi, allt að mörkum Laugardalsafréttar að norðan. Lýst sé rétti jarðanna til sameiginlegs afréttar hreppsins, þ.e. beitarrétti. Þannig sé ekki lýst beinum eignarrétti vegna jarðanna til lands norðan þjóðlendulínu.

7.5. Laugardalshólar og Hólabrekka

Í greinargerð segir að Laugardalshólar og Hólabrekka séu í einkaeign. Landamerkjabréf Laugardalshóla frá 1887 sé samþykkt vegna Miðdalsjarða og Böðmódsstaða. Enginn samþykki óbyggðamörkin sem gangi örlítið inn fyrir kröfulínu ríkisins á Efstadalsfjalli. Hólabrekka hafi verið byggð úr landi Laugardalshóla árið 1858 og hafi land Hólabrekku verið fjórði partur af landi Laugardalshóla. Jörðin hafi af og til verið í búskap til 1940 og sé nú aftur eign Laugardalshóla. Ekki sé til sérstakt landamerkjabréf fyrir Hólabrekku. Í Jarðabók Árna og Páls sé frá því greint að jörðin eigi afrétt ut supra á Efstadal og berjalestur á Efstadal.

7.6. Laugarvatn

Laugarvatn sé landmikil jörð en þar hafi verið kirkja, svokölluð hálfkirkja. Jörðin sé sameign skólanna á Laugarvatni. Landamerkjabréf jarðarinnar frá 1890 sé samþykkt af hálfu jarðanna Miðfells, Gjabakka, Snorrastaða, Hjálmsstaða, Eyvindartungu, Grafar, Efra-Apavatns, Kaldárhöfða, Neðra-Apavatns, Búrfells og Klausturhóla. Þetta þýði að öll merki jarðarinnar séu samþykkt. Út úr jörðinni hafi verið seld landspilda á Lyngdalsheiði og Hrafnabjargarhálsi til Grímsneshrepps með afsali dagsettu 17. nóvember 1917. Þar hljóti að vera um afréttarland að ræða. Til þess bendi gróðurfar á landinu, fjarlægð frá byggð, hæð yfir sjó og einhliða beitarnot. Í afriti af máldaga Blasíuskirkju á Laugarvatni, er Oddgeir biskup Þorsteinsson setti, segi að kirkjan eigi í heimalandi. Þetta sé greinileg sönnun fyrir að landrými Laugarvatns hafi skipst í heimaland og afrétt.

Núverandi landamerkjalýsingu megi líklega rekja til lögfestu frá 1669. Þar sé landamerkjum lýst frá mörkum Eyvindartungu að stóra steininum á Blönduhálsi og þaðan í Þrasaborgir og þaðan í nyrðra Driftarendann á vestustu Driftinni í sandgíginn á Hrafnabjargarhálsi langt frá Reyðarbarminum. Óbyggðarmörkum sé ekki frekar lýst en næst sé lýst mörkum við Snorrastaði. Merkjalyfing sé ekki í fjallinu en byrji í fjallsbrúninni. Hún byrji svo: „Fyrst sjónhending úr Markartanga fyrir austan stóra Hristanga og í Markargilskjafittinn.“ Þegar fyrrgreind lögfesta sé skoðuð sé ekkert land talið til jarðarinnar fyrir ofan fjallsbrúnir í Laugardal eins og síðar sé gert með landamerkjabréfi. Þó sé væntanlega gengið lengra með lögfestunni en fyrr var en þá hafi verið um að ræða heimaland Laugarvatns sem kirkjan eignaðist, hversu víðfeðmt sem það kunni annars að hafa verið. Hér blasi við það sama og í Þingvallamálinu. Þar hafi verið heimaland en síðar hafi verið farið að ásælast land eða gefa það. Vitað sé að menn hafi gefið kirkjum til að komast hjá greiðslu tíundar. Vegna þessa hafi kirkjur eignast miklar eignir. Það hafi einnig gerst vegna þess að heimalandi kirkju tilheyrdi allar aðrar eignir kirkjunnar. Þegar kirkja eignaðist afréttarland þá hafi það verið talið tilheyra heimajörðinni vegna fyrrgreindrar reglu. Þannig hafi þetta verið skráð í máldögum sem síðan hafi gilt milli kynslóðanna.

Ráða megi af umfjöllun um fjallskil að allt útlendi Laugarvatns inn til Lyngdalsheiðar og Laugarvatnsvalla og ofan fjallsbrúna í Laugardalsfjöllum sé smalað sem afréttur en ekki sem eignarland. Spurning sé hvort land jarðarinnar á heiðinni sé þjóðlenda þrátt fyrir öndverða kröfulýsingu ríkisins en ríkið krefjist þess að minnsta kosti að landið ofan fjallsbrúna verði talið til þjóðlendu.

7.7. Miðdalskot

Jörðin sé eign kirkjujarðasjóðs. Hún hafi verið hjáleiga frá kirkjujörðinni Miðdal ásamt Ketilvöllum. Um landamerkjabréf sé vísað til landamerkjabréfsins fyrir Miðdal en þar sem um hjáleigu hafi verið að ræða sé vafasamur réttur til óskipts lands Miðdals. Að öðru leyti sé vísað til umfjöllunar um Ketilvelli hér að framan.

7.8. Miðdalur

Sagt er að jörðin sé eign Félags bókgæðarmanna samkvæmt afsali frá 1941. Landamerkjabréf jarðarinnar, sem gildi jafnframt fyrir jarðirnar Ketilvelli og Miðdalskot, sé frá 1889. Það sé samþykkt af hálfu jarðanna Efstadals, Laugardalshóla, Hjálmsstaða, Snorrastaða og Laugarvatns. Enginn samþykki mörk jarðarinnar og afréttarins sem ná upp fyrir þjóðlendumörk. Að öðru leyti sé vísað til umfjöllunar um Ketilvelli hér að framan.

7.9. Snorrastaðir

Í greinargerð segir að jörðinni hafi verið skipt í tvö býli og séu bæði býlin í einkaeign. Landamerkjabréf jarðarinnar frá 1887 sé samþykkt einungis af hálfu jarðarinnar Laugarvatns. Þann 23. október 1986 hafi verið þinglýst jarðarskiptayfirlýsingu þar sem jörðinni hafi verið skipt upp í tvö býli. Snorrastaðir I sé bújörð en Snorrastaðir II sérstakt sumarbústaða- og útivistarland. Skiptin séu upp í fjallsbrún.

7.10. Laugardalsafréttur

Af hálfu íslenska ríkisins sé talið eðlilegt að skoða alla Lyngdalsheiðina sem eina heild þótt hún sé í þremur hreppum. Þar sem Heiðin sé öll innan landamerkja jarða eða hafi verið það sé tiltölulega láglend og ekki langt frá byggð og reyndar umlukin byggð á allar hliðar nema að norðan, sé þess ekki krafist að þjóðlendumörk ná inn á heiðina sjálfa.

Rökin að baki þjóðlenduínu umhverfis Laugardalinn byggist á upplýsingum um landnám eins og fyrr hafi verið rakið. Ljóst sé að dalurinn allur hafi verið numinn og þá upp á brúnir. Upplýsingar um fjallskil mæli þessu ekki í mót og benda megi á að öræfaland byrji neðar en þar sem kröfulína ríkisins liggir. Landskiptagerðir séu í samræmi við þetta þar sem þeirra njóti við. Að öðru leyti megi að því er varði fjalllendi jarða í hreppnum, benda á fyrri umfjöllun um dómafordæmi Hæstaréttar sem fjalli um staðhætti, víðáttu og gróðurfar, landnot og fjallskil, gildi landamerkjabréfa og skilgreiningar á heimalöndum og útlendi jarða.

Norðan þjóðlendumarka sé mikið landsvæði í hreppnum sem skiptist að mati íslenska ríkisins í nokkra einkaafrétti einstakra jarða og síðan sameignarafrétt jarða í hreppnum. Þess hafi verið krafist af hálfu þeirra sem nýtt hafi beit á afréttinum að viðurkennt verði að afréttarlönd þessi séu undirorpin beinum eignarrétti þeirra. Af hálfu íslenska ríkisins sé þessum kröfum mótmælt en viðurkenndur réttur þessara aðila til upprekstrar og annarrar takmarkaðrar notkunar sem lög kveði á um að fylgi upprekstrarrétti. Af hálfu íslenska ríkisins sé því haldið fram að land þetta skuli teljast þjóðlenda og sé vísað til sömu raka og liggir að baki kröfugerð ríkisins um lönd á þjóðlendumörkum. Eftir því sem fjær dragi byggð vegi rök þessi að sjálfsögðu þyngra.

Af hálfu íslenska ríkisins er á það bent að engar heimildir séu til um nám þess lands sem nú teljist innan landamerkjalyýsingar afréttar Laugardals. Landnáma sé mjög glögg hvað þetta varði og ljóst sé að allur afrétturinn sé utan þess lands sem numið var. Kröfulína íslenska ríkisins miðist við lýsingu á landnámi á þessu svæði svo sem fyrr greini og sé vísað til þess.

Af hálfu íslenska ríkisins er því mótmælt að jarðeigendur í hreppnum hafi öðlast beinan eignarrétt að afréttinum á grundvelli landnytja. Á það sé bent að af tilteknum nytjum megi ráða hvort landið sé undirorpið beinum eignarrétti þess sem nytjar landið eða hvort hann eigi þar einungis óbein eignarréttindi. Meginreglan sé sú að land, sem nytjað hafi verið til beitar og smalað að frumkvæði fjallskilastjórnar, sé þjóðlenda. Land, sem nytjað hafi verið til búrekstrar með byggingum og öðrum mannvirkjum, sé hins vegar eignarland. Afréttur Laugardalshrepps sé í flokki þess fyrrnefnda, þ.e. þjóðlenda. Kenningar fræðimanna um beinan eignarrétt að landi miðast við að hann stofnist fyrir mannanna verk. Á afréttinum séu hins vegar ekki önnur mannanna verk en þau sem tengist beitarafnotunum. Því geti hann ekki verið undirorpin beinum eignarrétti.

Öllum fullyrðingum afréttarhafa um margvísleg not af afréttinum sé mótmælt, í fyrsta lagi

vegna þess að engin gögn liggja fyrir um að þau hafi átt sér stað, svo sem leiga réttinda og náma, og í öðru lagi vegna þess að þá hafi verið um augljósa óheimila nýtingu að ræða. Sá sem haldi því fram að landsvæði eins og Laugardalsafreittur sé undirorpinn beinum eignarrétti verði að leggja fram ríkuleg sönnunargögn því til stuðnings.

Því sé mótmælt að jarðeigendur í Laugardalshreppi geti stutt eignartilkall sitt til afréttarins með vísan til landamerkjabréfs og þinglýsingu þess. Svo sem fyrir greini sé landamerkjabréf fyrst og fremst afmörkun yfirráðasvæðis og af hálfu íslenska ríkisins séu engar athugasemdir gerðar um mörk afréttarins. Þinglýsing sé ekki sönnun fyrir öðrum rétti en þeim sem þinglýst var og að því er afréttinn varðar sé það yfirráðaréttur yfir afréttarlandi.

Þá sé ekki hægt að fallast á þá málsástæðu gagnaðila ríkisins að ríkisvaldið hafi margsinnis viðurkennt eignarrétt jarðeigenda í Laugardalshreppi að afréttinum enda sé ekki bent á nein slík tilvik í greinargerð.

Af hálfu íslenska ríkisins er bent á að sá sem haldi því fram að tiltekið land sé eignarland beri sönnunarbyrðina fyrir því. Það land, sem ekki tekst að sanna að sé undirorpið beinum eignarrétti, sé þá þjóðlenda. Þessa reglu megi leiða af almennum reglum um sönnunarfærslu. Um þetta megi vísa til H 1981 182 (Mývatnsbotn).

Við skoðun heimilda um umráð og nýtingu og önnur atriði sem máli skipti sé alveg ljóst að afréttur Laugardalshrepps sé sams konar landsvæði og Landmannaafreittur. Um hann hafi Hæstiréttur sagt: „Ekki hafa verið leiddar sönnur að því, að hreppsfélögin sjálf hafi öðlast eignarrétt að afréttinum, hvorki fyrir nám, löggerninga, hefð né með öðrum hætti. Réttur til afréttarins virðist í öndverðu hafa orðið til á þann veg, að íbúar á landsvæði framangreindra hreppa og býla, hafi tekið afréttarlandið til sumarþeirra fyrir búþening og ef til vill annarrar takmarkaðrar notkunar.“

Með ofangreindri umfjöllun sé búið að hrekja tilkall jarðeigenda í Laugardalshreppi til þess að viðurkennt verði að afrétturinn sé undirorpinn beinum eignarrétti þeirra. Spurning sé hvort hreppurinn hafi unnið hefð á afréttarréttinum en hér að framan hafi verið færð fyrir því rök að ekki sé hægt að hefða eignarrétt á landi utan eignarlanda. Í þessu sambandi sé vísað til H 1987 1656 (Flateyjaraldalsheiði). Þar hafi kröfu um rétt til upprekstrar á grundvelli hefðar verið hafnað vegna grandsemi um rétt annarra og enn fremur vegna skorts á sönnun fyrir samfelldum notum í 40 ár. Ljóst sé af heimildum að nokkrir aðilar hafi kallað til réttar yfir umræddu þrætulandi og spurning sé hvort umráð hafi nokkru sinni verið með þeim hætti að skilyrði hefðarlaga séu uppfyllt.

8. SJÓNARMÍÐ JARÐEIGENDA O.FL.

8.1. Kröfur um sáttatillögu, frávísun o.fl.

Af hálfu Laugardalshrepps er þess krafist að óbyggðanefnd leggi fram sáttatillögu í málinu í samræmi við 15. gr. laga nr. 58/1998. Meginhlutverk óbyggðanefndar hljóti að vera að setta aðila enda geti úrskurðir hennar vart verið bindandi um eignarréttindi. Með þátttöku í málsmeðferð fyrir nefndinni sé á engan hátt verið að viðurkenna úrlausnarvald hennar að þessu leyti. Eignarréttur sem byggist á athugasemdalausum þinglýstum heimildum verði hvorki takmarkaður né tekinn af landeigendum með úrskurði óbyggðanefndar og er hvers konar ráðagerð um það mótmælt.

Í greinargerð jarðeigenda o. fl. segir að krafa þeirra um að vísa beri frá óbyggðanefnd kröfu ríkisvaldsins um að þjóðlendur nái inn í þinglýst eignarlönd byggist á því að samkvæmt 72. gr. stjórnarskrárinnar verði ekki hróflað við eignarrétti manna nema með lögum. Í þjóðlendulögunum sé ekki að finna neina heimild til eignarnáms heldur sé þvert á móti hnykk á því í lögunum að þjóðlendur séu utan eignarlanda. Óbyggðanefnd hafi því ekki lagaheimild til að úrskurða að til þjóðlendna skuli teljast land sem nú liggur innan þinglýstra landamerkja bújarða eða afrétta þar sem lögaðilar hafi þinglýst afsal fyrir eignarrétti sínum þar sem með þeim hætti væri í raun verið að

svipta viðkomandi eiganda eignarrétti sínum. Þar með væri land, sem eigandinn hefur fullkomna eignarheimild fyrir í dag, og sem viðurkennt hefur verið af yfirvöldum að hann eigi, sbr. skráningu í fasteignamat og aðrar opinberar skrár, ekki lengur fullkomin eign hans heldur væri honum gert að sækja rétt sinn fyrir dómstólum. Höfði landeigandinn ekki mál fyrir dómstólum innan 6 mánaða frá úrskurði óbyggðanefndar til viðurkenningar á eignarrétti sínum glati hann endanlega eignarrétti að umræddu landi. Landeigandanum væri gert að sækja mál fyrir dómstólum til að verja eignarrétt sinn. Á því sé byggt að málsmeðferð þessi standist ekki 6. gr. mannréttindasáttmála Evrópu um réttláta málsmeðferð fyrir dómi og því beri að vísa kröfum, sem lúta að þinglýstum eignarlöndum frá óbyggðanefnd, sbr. 3. mgr. 15. gr. laga um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998.

Í öðru lagi sé frávisunarkrafan á því byggð að óbyggðanefnd sé ekki óháður úrskurðaraðili. Það, að leggja þurfi málin undir óbyggðanefnd með þeim hætti sem ráð sé fyrir gert í lögum nr. 58/1998, sé andstætt 1. mgr. 70. gr. stjórnarskrárinnar um réttláta málsmeðferð fyrir dómi, svo og 6. gr. mannréttindasáttmála Evrópu. Mannréttindadómstóll Evrópu hafi talið ákvæði þetta eiga við um ákvarðanir stjórnvalda sem hafi áhrif á eignarrétt og atvinnuréttindi manna í víðtækri merkingu. Í 19. gr. laga nr. 58/1998 sé vissulega að finna ákvæði um heimild einstaklinga til að bera ákvörðun óbyggðanefndar undir dómstóla enda sé það gert innan mjög skamms tíma, þ.e. 6 mánaða. Engu að síður sé því haldið fram að málsmeðferðin geti ekki verið réttlát. Í fyrsta lagi benda jarðeigendur o.fl. á það hversu skammur málshöfðunarfresturinn sé. Í öðru lagi er á það bent að þegar óbyggðanefnd, sem heyri undir forsætisráðuneytið, hafi tekið ákvörðun um að tiltekin landsspilda skuli teljast þjóðlenda og sæta þannig forsjá forsætisráðuneytisins, þá verði þólandinn, þ.e. hinn raunverulegi landeigandi, að höfða dómsmál og vera þannig sóknaraðili í máli til þess að fá þessari ákvörðun stjórnvaldsins hnekk. Við því sé að búast að staða stjórnvaldsins sé þá mun sterkari þar sem sérhæfð nefnd hafi þá þegar tekið afstöðu með málstað ríkisvaldsins. Af þessum sökum beri að vísa hvers konar ágreiningi um eignarréttindi frá óbyggðanefnd og beri nefndinni sjálfri að taka afstöðu til frávisunarkröfunnar með úrskurði.

Í greinargerð jarðeigenda o. fl. eru eftirfarandi athugasemdir gerðar við lög um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998:

Kanna þurfi hvort úrskurðir óbyggðanefndar kunni að vera ógildanlegir þar sem þjóðlendulög standist hvorki stjórnarskrá né mannréttindasáttmála Evrópu. Í þessu sambandi beri að huga sérstaklega að tveimur atriðum. Í fyrsta lagi hvort löggjafanum sé heimilt að færa eignarrétt að almenningum og eigendalausum svæðum, er nú lúti fullveldisrétti Alþingis, til ríkisins, þ.e. til forsætisráðuneytisins, til þinglýstrar eignar. Telja jarðeigendur o. fl. að það gerist í raun þegar slíkt sé úrskurðað þjóðlenda og spyrja hvort slíkt „landnám“, sé heimilt nú. Minnt sé á að ákvæði Jónsbókar um að „almenningar skulu vera sem að fornu hafa verið“, sé í fullu gildi. Í Landmannaafrettarmálunum hafi verið tekist á um eignarréttindi á Landmannaafretti. Í fyrri málinu hafi verið synjað um viðurkenningu á eignarrétti sveitarfélaganna og/eða jarðanna á afréttinum. Í síðara málinu hafi kröfu ríkisins um viðurkenningu á eignarrétti þess á umræddu landi hins vegar verið hafnað. Alþingi geti tæplega breytt niðurstöðu dómstóla að þessu leyti og falið ríkisvaldinu eignarréttinn að umræddu landsvæði með lögum. Slík lagasetning kunni að brjóta í bága við 65. gr. stjórnarskrárinnar um jafnræði aðila. Standist slík lagasetning megi spyrja hvort ekki hefði verið eðlilegra að ákveða með lögum að Landmannahreppur ætti hið umdeilda landsvæði með hliðsjón af því að þeir einir hefðu nýtt landið.

Í öðru lagi er því haldið fram að það fari gegn jafnræði málsaðila og stríði gegn almennri réttlætiskennnd að forsætisráðherra skipi óbyggðanefnd, er eigi að úrskurða um eignarrétt að landi, sem fallið geti til ríkisvaldsins og lúti stjórn forsætisráðuneytisins. Enginn geti verið dómari í eigin sök. Sjónarmið um að skipan þessi stríði gegn réttlátri málsmeðferð leiði til þess að úrskurðir óbyggðanefndar kunna að verða ógildanlegir. Með þessu sé ekki verið að lýsa yfir vanhæfi nefndarmanna

heldur hvernig staðið sé að skipan í nefndina. Þeim tilmælum sé beint til óbyggðanefndar að hún taki ábendingar þessar til meðferðar og segi af sér komist hún að þeirri niðurstöðu að þjóðlendulög-in standist ekki stjórnarskrá eða að skipan nefndarinnar standist ekki hlutleysis- og jafnræðisreglur.

Þá er því haldið fram að óbyggðanefnd beri að leita umsagnar allra þeirra aðila, sem að hinu umdeilda landsvæði kunna að koma, svo sem Náttúruverndarráðs, Héraðsnefndar Árnassýslu, iðnaðarráðuneytisins og allra þeirra aðila sem veitt geti upplýsingar um eða tengist hinu umdeilda með einhverjum hætti.

Kröfugerð ríkisvaldsins hafi verið kærð til umboðsmanns Alþingis vegna meints brots á meðal-hófsreglu, rannsóknarreglu og andmælareglu stjórnisýslulaga.

Loks er því haldið fram að óbyggðanefnd geti ekki tekið einstök svæði til úrlausnar fyrr en fyrir liggja kröfugerð til alls landsins svo gæta megi jafnræðis við úrlausn málanna. Með öðru móti verði ekki nægilega rannsakað hvernig eignarhaldi sé almennt háttáð á landi sambærilegu því, sem hér er til umfjöllunar.

8.2. Almenn atriði varðandi eignarréttarkröfur

Að því er varði hið eiginlega afréttarland, þ.e. það land, sem Laugardalshreppur „hefur ekki eignast sem lögpersóna með kaupum“, kveða jarðeigendur o. fl. á því byggt að það hafi verið numið í önd-verðu og sé í óskiptri sameign eigenda þeirra lögbýla í hreppnum, sem upprekstrar- og nýtingarrétt eigi á afréttinum. Afrétturinn hafi verið nýttur til fulls allt frá landnámsöld eftir því sem mögulegt var hverju sinni af eigendum jarða í hreppnum en hreppsfélagið hafi farið með málefni afréttarins fyrir hönd jarðeigenda, allt frá stofnun hreppsfélagsins.

Að því er varði jarðirnar Snorrastaði I og II, Hjálmstaði I og II, Miðdal, Laugardalshóla, Hólabrekku og Efstadal I-IV er á því byggt að allt land fyrrgreindra jarða innan þinglýstra landamerkjja þeirra sé undirorpið beinum eignarrétti eigenda þeirra. Af hálfu ríkisins hafi engar kröfur hins vegar verið gerðar til heimalands jarðanna Efra-Apavatns I og II, Grafar, Lækjarhvatns og Eyvindartungu en kröfur eigenda þeirra um að viðurkennt verði að allt land jarðanna innan þinglýstra landamerkjja sé fullkomin eign þeirra eru ítrekaðar.

Af hálfu jarðeigenda o. fl. er byggt á landamerkjalyýsingu afréttarlandsins og þeirra jarða sem í hlut eigi. Enn fremur að ríkisvaldið hafi margsinnis viðurkennt þannig að bindandi sé að umrætt land, innan landamerkjja, sé undirorpið beinum eignarrétti og því verði ekki hnekkkt nú, mörg hundruð árum síðar.

Við setningu landamerkjialaga, nr. 5/1882 og síðar nr. 41/1919, hafi ætlun löggjafans verið sú að framkvæmdarvaldið hefði frumkvæði að því að gengið yrði frá landamerkjum jarða, þau skráð og að leyst yrði úr ágreiningi um þau, væri hann fyrir hendi. Þannig sé í 6. gr. laganna frá 1919 lögð ákveðin eftirlitsskylda á embættismenn þannig að við gildistöku þeirra laga hafi valdsmönnum, hverjum í sínu umdæmi, borið að rannsaka hvort landamerkjum hefði verið þinglýst. Allt til ársins 1981 hafi verið gert ráð fyrir að sérstakur dómstóll, landamerkjadómstóll, skæri úr ágreiningi um landamerki. Löggjafarvaldið hafi með þessu viljað tryggja að landamerki væru sem skýrust og að um þau þyrfti ekki að deila. Með landamerkjälögnum hafi átt að koma góðri skipan á þessi mál í eitt skipti fyrir öll og hafi fyrirmælum laganna verið fylgt og landamerkjalyýsingar gerðar fyrir nær allar jarðir. Landamerkjälögin frá 1882 hafi ekki kveðið á um það hvaða land eða hver landgæði fylgdu jörðum eða öðrum fasteignum enda hafi ekki verið um það deilt. Alkunna hafi verið að eignarlöndum fylgdi fullkominn eignarréttur og að afréttarlönd væru í sameign eigenda þeirra jarða sem afrétturinn tilheyrði.

Afréttir hafi á þessum tíma verið taldir undirorpnir fullkomnum eignarrétti sem einungis takmarkaðist af eignarrétti annarra landeigenda. Um þetta hafi ekki verið deilt enda hafi þetta sameiginlega land fyrst og fremst verið nýtt til beitar fyrir sauðfé og hesta.

Í 1. gr. landamerkjialaganna sé mælt fyrir um að landeigendur eða fyrirsvarsmenn jarða þar sem

eigi séu af völdum náttúrunnar glögg landamerki skuli setja slík merki, svo sem með girðingum, skurðum eða vötnum með hæfilegu millibili enda hafi eigi áður verið sett greinileg merki sem löglega sé við haldið. Framangreind regla eigi m.a. við um merki milli jarða og afrétta eða annarra óbyggðra lendna ef sá, sem land á að afrétti eða lendu krefst þess. Landamerkjalyásingar þær, sem gerðar hafi verið í kjölfar landamerkjaganna 1882, hafi víða verið byggðar á eldri heimildum svo sem lögfestum, máldögum og eldri landamerkjabréfum. Þessum lýsingum hafi síðan verið gefið aukið vægi með þinglýsingum og eftirlitsskyldu valdsmanna sem leitt hafi til þess að um sé að ræða fullkomnar heimildir um landamerkin og þannig eignarrétt þinglýstra eigenda. Landamerki þessi og þetta fyrirkomulag beri að virða. Af hálfu jarðeigenda og fleiri sé talið að ekki sé hægt að raska landamerkjum með því að setja meira en öld síðar lög, sem kveði á um eignarrétt ríkisvaldsins að stórum landsspildum, sem í meira en 100 ár hafi verið taldar innan þinglýstra landamerkja jarða eða eftir atvikum í sameign tiltekins fjölda jarða. Ríkisvaldið geti ekki slegið eign sinni á land sem sé undirorpið fullkomnum eignarrétti og hafi verið það í yfir 100 ár. Hér hljóti venjuréttur og hefðarsjónarmið að veða þungt. Þá hafi jarðir gengið kaupum og sölum og heimildarskjölum vegna þeirra verið þinglýst athugasemdalaust í gegnum tíðina. Minnt sé á að það sé meðal annars talið felast í áreiðanleika þinglýsingarbóka að þær greini frá tilvist allra réttinda yfir eignum þannig að þriðji maður geti treyst því að þau réttindi, sem þinglýsingabækur greini ekki frá, gildi ekki og slík réttindi þurfi hann ekki að virða. Þá sé það leitt af reglum þinglýsingalaga að eldri rétthafi, sem ekki afli réttindum sínum verndar með þinglýsingu, geti átt það á hættu að grandlaus yngri rétthafi samkvæmt samningi og skuldheimtumenn eiganda geti rýmt burt rétti hans. Með landamerkjalögunum hafi sú skylda verið lögð á sýslumenn, umboðsmenn ríkisvaldsins að sjá til þess að landamerkjalyásing væri gerð fyrir allar jarðir og þeim síðan þinglýst. Á því sé byggt að þar sem þinglýsingardómarar og frá 1992, þinglýsingarstjórar, hafi ekki gert athugasemdir við heimildaskjöl þau, sem jarðeigendur byggja eignartilkall sitt á, þess efnis að hluti landsins sé ekki fullkomin eign afsalsgjafa, komist krafa íslenska ríkisins um viðurkenningu á beinum eignarrétti þess að hluta þessara jarða ekki að nú.

Hefð megi rekja allt til Rómarréttar og sé hún vissulega skyld námi þannig að segja megi að hefð hafi tekið við þegar eiginlegu landnámi var lokið. Lengi hafi verið óvissa um hvort hefðarréttur gilti hér á landi. Í erindisbréfi til biskupa frá 1. júlí 1746 hafi verið kveðið á um að á 100 árum mætti hefða eignir og réttindi sem verið hefðu kirkjueign. Víða megi sjá þess stað að út frá því hafi verið gengið að hefðarreglur Norsku eða Dönsku laga (1683 og 1687) giltu hér á landi. Einnig sé vikið að hefðarreglum í nokkrum tilskipunum, sbr. konungsbréf frá 18. apríl 1761, nýbýlatilskipunina frá 1776 og tilskipun frá 17. apríl 1833 er varði óðalsrétt á Íslandi. Landsyfirréttur hafi í dómi frá 5. maí 1830 gengið ótvírætt út frá því að hefðarreglur Norsku laga giltu á Íslandi þó að rétturinn hafi síðar, eða í dómi frá 19. desember 1887, hafnað hefðarreglum. Hefð hafi síðan fyrst og fremst haft gildi sem eignarheimild eftir gildistöku laga nr. 46/1905. Ákvæði 1. gr. hefðarlaga sé ætlað að taka af öll tvímæli um að hefð verði unnin á verðmæti enda þótt það hafi verið opinber eign. Að þessu leyti sé greininni ekki ætlað að takmarka svið hefðar heldur þvert á móti að rýmka það. Samkvæmt þessu megi halda því fram að úr því að hefðarlög heimili eignarhefð á landi, sem sé í opinberri eigu, þeim mun fremur hljóti að vera unnt að hefða land sem ekki sé eignarrétti undirorpið. Í fyrri Landmannaafréttardóminum sé beinlínis gert ráð fyrir því að eignarhefð verði unnin á landi sem sé afréttareign. Sama megi lesa út úr 3. gr. þjóðlendulaga i.f. Gaukur Jörundsson telji að eignarhefð verði unnin á landi, hvort heldur um sé að ræða afrétt eða almenning ef skilyrðum hefðar sé á annað borð fullnægt. Hann telji þó að gera verði strangari kröfur um not ef um eigendalaust landsvæði sé að tefla. Því sé hins vegar ekki haldið fram að afréttarsvæði það, er nú tilheyri Laugardalshreppi, hafi verið eigendalaust land heldur sé ljóst að landið hafi verið numið og nýtt sameiginlega af jarðeigendum í Laugardalshreppi. Sjónarmiðin um hefð séu til staðfestingar náminu, þ.e. til þess að festa í sessi eignarrétt jarðeigenda í hreppnum. Gaukur Jörundsson telji jafnframt að slaka beri

á kröfum til eignarhalds eftir því sem verðmætið og allar aðstæður gefi minna tilefni til víðtækra umráða og fjölbreyttra nota. Í dómi Hæstaréttar frá 20. janúar 1939 hafi verið fallist á eignarhefð engjalands enda þótt hefðandi virðist hafa haft lítil sem engin önnur not af landinu en til slægna.

Engu breyti um eignarhaldið hvort hefðandi lands er einn aðili eða margir sameigendur. Það, að landið hafi frá upphafi nánast einungis verið nýtt til beitar og þótt þeir sem það nýttu hafi nýtt það sameiginlega og að um afréttarmálefni og fjallskil hafi gilt almenn lög þá breyti það ekki því að þessir sameigendur hafi nýtt landið eins og kostur var í fullan hefðartíma og meira en það og jafnframt meinað öðrum not þess. Ríkisvaldið hafi ekki nýtt afréttarland Laugardalshrepps með nokkrum hætti. Þrátt fyrir að sveitarfélögin hafi snemma haft afskipti af nýtingu afrétta með skipulagningu smölunar og eyðingu refa geti slík stjórnsýsluleg afskipti ein sér ekki haft í för með sér yfirfærslu eignarréttarins frá jarðeigendum til sveitarfélagsins eða ríkisvaldsins. Venjuréttur og hefð falli hér saman og eigi að leiða til þess að afrétturinn tilheyri jörðunum í hreppnum sem nýtt hafi landið öldum saman.

Miklu síðar hafi því verið haldið fram að jarðeigendur ættu einungis beitarrétt á afréttinum og sé þar um útúrnsúning að ræða enda þjóni það hagsmunum valdhafa að beinn eignarréttur að landsvæði þessu tilheyri ríkisvaldinu. Þessa pólitísku niðurstöðu, sem menn telja almannahagsmunum hagfelldari, sé síðan reynt að búa í skrautbúning þess lagaumhverfis sem við lifum í nú. Af hálfu jarðeigenda og fleiri er því haldið fram að virða beri þá skipan sem gilt hafi um aldir og staðfest hafi verið m.a. með landamerkjalogunum frá 1882 og að eignarréttindi verði ekki færð í hendur ríkisvaldsins með almennum lögum.

Þrátt fyrir að Hæstiréttur hafi talið að ríkisvaldið geti farið með ákveðin umráð lands í skjóli valdheimilda sinna sé ekki þar með sagt að löggjafinn geti framselt vald þetta til stjórnvalda og jafnframt falið stjórnvöldum að skera úr um það hvaða land skuli vera undirorpið eignarrétti ríkisvaldsins og hvað skuli skilið eftir handa raunverulegum eigendum landsins. Hér sé fyrst og fremst um pólitískar deilur að ræða sem færðar hafi verið að nokkru leyti í lögfræðilegan búning. Minni deilurnar á margan hátt á þær deilur sem í byrjun síðustu aldar hafi verið um eignarrétt að vatni og vatnsföllum.

Í þessu máli sé aðstaðan um margt með líkum hætti og þegar fossamálið var til umfjöllunar í byrjun 20. aldar. Ríkisvaldið leitist við að slá eign sinni á land sem sé háð eignarrétti einstaklinga. Eðlilegra hefði verið að skorið hefði verið úr ágreiningi þessum fyrir hlutlausum dómstóli í stað stjórnsýslunefndar og að sönnunarbyrðin um eignarrétt ríkisins að hálandi landsins utan þinglýstra landamerkja jarða hefði hvílt á ríkisvaldinu. Komist óbyggðanefnd að þeirri niðurstöðu að land sem einstaklingur eða lögaðili telur sig eiga skuli vera þjóðlenda sé slík niðurstaða andstæð stjórnarskrá.

Löggjafarviljinn hafi ekki staðið til þess að land, sem nú sé innan þinglýstra landamerkja bújarða, verði talið til þjóðlendna, sbr. umræður og ályktanir um málið á alþingi. Þá er vísað til meðalhófsreglu stjórnsýslulaga því til stuðnings að ekki skuli telja meira land til þjóðlendu en sem brýna nauðsyn beri til og sátt sé um að teljast skuli þjóðlenda.

Af hálfu jarðeigenda o. fl. er á því byggt að landsvæði það, sem um er deilt í máli þessu, hafi allt verið numið í öndverðu. Vísað er til rits Haraldar Matthíassonar, Landið og Landnáma. Bændur í Laugardalshreppi hafi öðlast beitarrétt á afréttinum með samkomulagi við eigendur og fyrir venju. Snemma hafi orðið til reglur um nýtingu beitar á umræddu sameignarlandi og hafi sveitarfélögin fljótlega tekið við skipulagningu á fjallskilum. Engu skipti í hvers eigu landið sé, sem smala þurfi, sbr. 4. gr. núgildandi laga um afréttarmálefni og fjallskil nr. 6/1986, sbr. 52. gr. sömu laga. Samkvæmt nýbýlatilskipuninni 1776 hafi konungur sett lög um heimild til stofnunar nýbýla á eigendalausum svæðum og hafi því í raun allt land utan eignarlanda talist í eigu ríkisins. Engin nýbýli hafi hins vegar verið stofnuð á afrétti þeim, sem nú tilheyri Laugardalshreppi, á grundvelli nýbýlatilskipunarinnar. Það styðji jafnframt þá fullyrðingu að landið sé undirorpið fullkomnum eignarrétti að við stólsjarðauppboðin 1794 hafi lönd verið seld samkvæmt konungsúrskurði sem fullkomin

eignarlönd samkvæmt uppkölluðum landamerkjum. Þannig beri ríkið sönnunarbyrðina fyrir því að landamerki hafi verið önnur fyrir gildistöku landamerkjaganna 1882.

Mótmælt sé þeirri túlkun, sem fram komi í greinargerð ríkisins, um að greina megi í sundur eignarlönd og afréttarlönd eftir nýtingu þeirra. Í fyrsta lagi sé viðurkennt af fræðimönnum að afréttarland geti verið fullkomið eignarland ef ljóst sé að það hafi í öndverðu eða síðar orðið undirorpið fullkomnum eignarrétti. Mjög stór hluti lands á Suðurlandsundirlendi sé ekki í heilsársnotum af skiljanlegum ástæðum. Yfir vetrartímamann sé landið gegnfrosið og engin skepna fari um það. Vetrar-beit sé nú víðast aflögð með nútímalandbúnaðarháttum.

Hæstiréttur hafi aldrei fallist á að bújörð skiptist í heimaland sem undirorpið sé beinum eignarrétti og afréttarland þar sem jarðareigandi eigi einungis beitarrétt og ef til vill önnur takmörkuð eignarréttindi. Þá hafi ríkisvaldið aldrei fengið dæmdan eignarrétt að landi innan þinglýstra landamerkja jarðar. Í þessu sambandi er af hálfu jarðeigenda o. fl. vísað til eftirfarandi dómsúrlausna: Lyfr. VII 223 (Bleiksmýrardalur), Lyfr. V 327 (Hellistungur), H 1955 108 (Landmannaafréttur I), H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur), H 1971 1137 (Reyðarvatn), H 1975 55 (Amarvatnsheiði), H 1981 1584 (Landmannaafréttur II), H 1987 1656 (Flateyjardalur), H 1997 1162 (Auðkúluheiði), H 1997 1183 Eyvindarstaðaheiði og aukadómping Árnæssýslu 23. febrúar 1980 (Tunguheiði). Af dómum þessum megi sjá að gerðar séu strangari kröfur til sönnunar á eignarrétti að afréttum hafi þeir verið í eigu kirkna eða annarra opinberra aðila. Sé hins vegar um að ræða skýr landamerki venjulegra bújarða hnígi öll rök að því að um fullkomið eignarland sé að ræða.

Nú á dögum hafi orðið ákveðið gengisfall á hugtakinu eignarréttur. Áður fyrr hafi hugtakið að sjálfsgöðu átt við fullkominn eignarrétt en í seinni tíð verði að hnýta orðinu „fullkominn“ fyrir framan hugtakið til þess að það skiljist hvað við sé átt.

Að því er varði staðhæfingar í greinargerð ríkisins um aðgreiningu lands í heimalönd og afrétti telji jarðeigendur að innan jarðanna sé ekki um afrétti að ræða í þeirri merkingu sem heimamenn leggja í orðið afréttur. Sumar jarðir, svo sem Þingvallajörðin, hafi hins vegar mjög víðfeðm heimalönd. Slíkt land, sem í eðli sínu geti flokkast sem afréttarland í víðustu merkingu þess orðs, sé hins vegar að mati jarðeigenda eignarland enda viðurkennt af fræðimönnum að slíkt land geti verið undirorpið beinum eignarrétti. Á slíku landi séu t.d. ekki gerð fullkomin fjallskil af hálfu fjallskilastjórnar enda að hluta til um einkaland jarða að ræða sem jarðeigendur smali sjálfir. Þá benda jarðeigendur á að á vorin sleppi menn fé sínu í heimalönd og smali síðan til rúnings. Einnig sé ám sleppt í heimalönd á haustin eftir að lömb hafi verið tekin undan. Á afréttinn reki menn hins vegar fé í byrjun sumars og óheimilt sé að fara með fé í afrétt til haustbeitar.

Sérstaklega sé mótmælt tilgátum um að samvinna við smölun heimalanda bendi til þess að um einhvers konar sameignarland sé að ræða. Fram hafi komið í skýrslutökum að smölun afréttar og heimalanda hafi verið með ýmsum hætti í gegnum tíðina. Jafnframt hafi komið fram að mikil samvinna hafi ætíð verið um smölun heimalanda enda séu jarðir misvel afgirtar. Ekki þyki sanngjarnt að eigandi víðáttumikillar jarðar, sem liggja að afrétti, þurfi bæði að þola ágang fjár annarra á jörðinni og annast síðan einn um smölun fjárins að hausti. Hafi því samvinna komist á um smölun nokkurra jarða í hreppnum. Það tákni þó alls ekki að um einhvers konar sameignarland sé að ræða.

Af hálfu jarðeigenda o. fl. er tilgátum þeim, sem fram komi um landnám Íslands í greinargerð ríkisins, mótmælt. Ekkert bendi til þess að lönd hafi verið numin með þeim hætti sem greint sé frá í greinargerð ríkisins heldur sé mun líklegra að stórvötnin hafi ráðið þar sem þeirra naut við. Þannig hafi fræðimenn talið að mjög víða hafi land verið numið allt til jökla, enda sé Landnáma alls ekki óljós að því er þetta varði. Gróðurfar nú veiti enga vísbendingu um þetta enda sé það nú með allt öðrum hætti en við landnám. Af hálfu jarðeigenda o. fl. er talið að taka verði Landnámu með fyrirvara sem réttarheimild. Er á það bent að lýsingar Landnámu hafi verið taldar benda til þess að um beinan eignarrétt að landi væri að ræða, s.s. í H 1960 726 (Skeljabrekka) og H 1994 2228

(Geitland). Lýsing Landnámu á landnámi í Laugardal sé alls ekki óljósari en lýsing hennar á landnámi Geitlands. Ljóst sé að land hreppsins hafi allt verið numið.

Pá er af hálfu jarðeigenda o. fl. bent á að í H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur), H 1999 111 (Gilsá) og H 1999 2006 (Sandfellshagi) hafi vafinn verið metinn sökunaut í hag. Viðkomandi skotveiðimenn hafi verið sýknaðir, m.a. vegna vafa um hvar þeir voru staddir, vafa um landamerki og fleira á grundvelli sönnunarreglna opinbers réttarfars. Í engu þessara mála hafi verið tekist á um eignarrétt að landi. Í málsmeðferðinni fyrir óbyggðanefnd beri hins vegar að túlka vafann um hvort land hafi verið numið í öndverðu eða að hve miklu leyti land hafi verið nýtt landeiganda í hag hafi hann athugasemdalaus þinglýsta eignarheimild í hendi. Ríkið beri því sönnunarbyrðina fyrir því að umþrætt land hafi ekki verið numið í öndverðu og sé því eigendalaust. Fullkomið eignarland sé að sjálfsögðu mun verðmætara en beitarréttur eða annar takmarkaður eignarréttur að landi. Pá er því mótmælt að með hinum svokölluðu skotveiðidómum hafi Hæstiréttur slegið á fast að eignarlönd manna gætu aldrei náð upp fyrir gróðurmörk eða ákveðna hæðarlínu. Kröfulína ríkisins í máli þessu sé ekki studd neinum skynsamlegum rökum og taki hún til dæmis ekki mið af gróðurfari eða gróðurbeltum. Bent er á þá skoðun gróðursérfræðinga að landið hafi allt verið gróið við landnám en að gróður á viðkvæmustu stöðunum hafi síðar hopað vegna kólnandi veðurs og búsetu manna. Það og margt fleira bendi til þess að landið hafi verið numið lengra inn til landsins en byggðin nái í dag.

Pá er af hálfu jarðeigenda o. fl. mótmælt þeim skilningi talsmanns ríkisins að H 1975 55 (Arnarvatnsheiði) geti ekki haft fordæmisgildi í máli þessu. Til grundvallar niðurstöðunni hafi legið lögfasta eiganda Kalmanstungu frá 1879 og séu fræðimenn á þeirri skoðun að ekki verði annað ráðið af niðurstöðu Hæstaréttar en að landið, sem um hafi verið deilt, sé fullkomið eignarland.

Af hálfu jarðeigenda o. fl. er bent á að menn hafi mun viðtækari not af heimalöndum jarða en afréttarlandi en þar skipti mestu máli að eigendur jarða geti bannað öðrum not heimalanda þó viðfeðm séu.

Í þjóðlendulögunum sé eignarland skilgreint sem „landsvæði sem háð er einkaeignarrétti þannig að eigandinn fer með öll venjuleg eignarráð þess“. Af hálfu jarðeigenda o. fl. er því haldið fram að allt land, sem þeir hafi þinglýsta eignarheimild fyrir, sé eignarland. Innan þinglýstra landamerkjara fari landeigendur einir með öll venjuleg eignarráð, bæði raunveruleg og réttarleg yfirráð.

Af hálfu jarðeigenda o. fl. er því haldið fram að alls staðar í Árnæssýslu sé land innan þinglýstra landamerkjara undirorpið beinum eignarrétti. Í fyrsta lagi hefði enginn tilgangur verið með setningu landamerkjara frá 1882 hefðu þau ekki átt að veita eigandanum beinan eignarrétt að því landi sem landamerki jarðar hans náðu til. Ekkert bendi til þess í lögskýringargögnum að ráð hafi verið fyrir því gert að innan þinglýstra landamerkjara geti annars vegar verið land, sem jarðareigandinn eigi aðeins afnotarétt að og hins vegar land sem undirorpið sé fullkomnum eignarrétti. Svo virðist sem með lögnum 1882 hafi verið reynt að koma skikki á þessi mál, þ.e. hvar mörk eignarlanda og afrétta liggja. Löggjafinn hafi skipað málum með lögum án þess að raska eignarrétti. Teljist afrétturinn eigendalaus sé rangt að halda því fram að enginn hafi farið með hið „eigendalaus“ svæði. Upprekstrarfélög eða sveitarfélög hafi farið með yfirráðin á afréttinum fyrir hönd eigenda jarða í hreppnum sem átt hafi afréttinn í óskiptri sameign.

Tilgangurinn með lögum um þjóðlendir hafi fyrst og fremst verið sá að gera ríkisvaldið að þinglýstum eiganda þeirra landsvæða sem enginn hafi skjöl fyrir að hann eigi en svo hátti til um hluta afrétta og jökla á hálendi Íslands. Landamerkjalyýsingar ráði þar mjög miklu.

8.3. Efra-Apavatn

Eignarheimild eigenda Efra-Apavatns I byggist á afsali frá 13. apríl 1950 og skiptayfirlýsingu frá 1. júní 1996. Eignarheimildir eigenda Efra-Apavatns II byggist á skiptayfirlýsingu frá 18. apríl 1971 og 12. ágúst 1989 og á búsetuleyfi frá 19. desember 1995. Einnig sé vísað til þinglýstrar landamerkjalyýsingar Neðra-Apavatns frá 2. júní 1890 og jarðarinnar Grafar frá 24. maí 1886.

Samkvæmt ofangreindum heimildum eigi jarðeigandi jörðina með öllum gögnum og gæðum að

undanskildu landi sem selt hafi verið frá jörðinni. Á því sé byggt að sá sem hafi í hendi þinglýsta eignarheimild fasteignar sé talinn fullkominn eigandi hennar þar til annað sannist, sbr. H 1961 629.

8.4. Efstidalur

Eignarheimildir jarðeigenda byggist á afsöllum frá 1. maí 1948 og 19. apríl 1991. Einnig sé vísað til þinglýstrar landamerkjalyýsingar jarðarinnar frá 21. maí 1887.

Samkvæmt ofangreindum heimildum eigi jarðeigendur jörðina með öllum gögnum og gæðum að undanskildu landi sem selt hafi verið frá jörðinni. Á því sé byggt að sá sem hafi í hendi þinglýsta eignarheimild fasteignar sé talinn fullkominn eigandi hennar þar til annað sannist, sbr. H 1961 629.

8.5. Eyvindartunga

Eignarheimild jarðeiganda byggist á afsali frá 1. mars 1981. Einnig sé vísað til landamerkjalyýsingar jarðarinnar frá 21. maí 1887.

Samkvæmt ofangreindum heimildum eigi jarðeigandi jörðina með öllum gögnum og gæðum að undanskildu landi sem selt hafi verið frá jörðinni. Á því sé byggt að sá sem hafi í hendi þinglýsta eignarheimild fasteignar sé talinn fullkominn eigandi hennar þar til annað sannist, sbr. H 1961 629.

8.6. Gröf og Lækjarhvammur

Eignarheimild jarðeigenda byggist á afsöllum frá 16. maí 1942 og búsetuleyfi frá 24. mars 1992. Einnig sé vísað til þinglýstrar landamerkjalyýsingar jarðarinnar frá 24. maí 1887.

Samkvæmt ofangreindum heimildum eigi jarðeigandi jörðina með öllum gögnum og gæðum að undanskildu landi sem selt hafi verið frá jörðinni. Á því sé byggt að sá sem hafi í hendi þinglýsta eignarheimild fasteignar sé talinn fullkominn eigandi hennar þar til annað sannist, sbr. H 1961 629.

8.7. Hjálmsstaðir I og II

Eignarheimildir jarðeigenda byggist á afsöllum frá 16. maí 1942 og búsetuleyfi frá 24. mars 1992. Einnig sé vísað til þinglýstrar landamerkjalyýsingar jarðarinnar frá 24. maí 1887.

Samkvæmt ofangreindum heimildum eigi jarðeigandi jörðina með öllum gögnum og gæðum að undanskildu landi sem selt hafi verið frá jörðinni. Á því sé byggt að sá sem hafi í hendi þinglýsta eignarheimild fasteignar sé talinn fullkominn eigandi hennar þar til annað sannist, sbr. H 1961 629.

8.8. Laugardalshólar og Hólabrekka

Eignarheimild jarðeiganda byggist á afsali frá 1. mars 1981. Einnig sé vísað til þinglýstrar landamerkjalyýsingar jarðarinnar frá 21. maí 1887.

Samkvæmt ofangreindum heimildum eigi jarðeigandi jörðina með öllum gögnum og gæðum að undanskildu landi sem selt hafi verið frá jörðinni. Á því sé byggt að sá sem hafi í hendi þinglýsta eignarheimild fasteignar sé talinn fullkominn eigandi hennar þar til annað sannist, sbr. H 1961 629.

8.9. Miðdalur

Eignarheimild jarðeiganda byggist á afsali frá 17. október 1941. Einnig er vísað til þinglýstrar landamerkjalyýsingar jarðarinnar frá 9. maí 1889. Þá sé og byggt á landamerkjalyýsingu frá 1939.

Samkvæmt ofangreindum heimildum eigi jarðeigandi jörðina með öllum gögnum og gæðum að undanskildu landi sem selt hafi verið frá jörðinni. Á því sé byggt að sá sem hafi í hendi þinglýsta eignarheimild fasteignar sé talinn fullkominn eigandi hennar þar til annað sannist, sbr. H 1961 629.

8.10. Snorrastaðir

Eignarheimild jarðeiganda byggist á afsöllum frá 28. júní 1965 og 1. júlí sama ár. Einnig sé vísað til þinglýstrar landamerkjalyýsingar jarðarinnar frá 24. maí 1887.

Samkvæmt ofangreindum heimildum eigi jarðeigandi jörðina með öllum gögnum og gæðum að undanskildu landi sem selt hafi verið frá jörðinni. Á því sé byggt að sá sem hafi í hendi þinglýsta eignarheimild fasteignar sé talinn fullkominn eigandi hennar þar til annað sannist, sbr. H 1961 629.

8.11. Laugardalsafréttur

Af hálfu jarðeigenda o. fl. er á því byggt að hið eiginlega afréttarland, þ.e. það land, sem Laugardalshreppur „hefur ekki eignast sem lögpersóna með kaupum“, sé eign eigenda þeirra lögbyla í Laugardalshreppi sem upprekstrar- og nýtingarrétt eigi á afréttinum. Eigendur þessara lögbyla hafi veitt hreppnum umboð til að lýsa kröfum fyrir þeirra hönd. Af hálfu jarðeigenda o. fl. er á því byggt að landsvæði þetta hafi verið numið í öndverðu og það síðan fylgt jörðunum. Landið sé því í óskiptri sameign eigenda þeirra lögbyla í Laugardalshreppi sem upprekstrarrétt eigi á afréttinn á grundvelli náms í öndverðu og síðar venju. Afrétturinn hafi verið nytjaður af eigendum jarða í Grímsneshreppi og síðar Laugardalshreppi allt frá landsnámsöld en hreppsfélagið hafi farið með málefni hans fyrir hönd jarðeigenda allt frá stofnun þess. Það sé til marks um það að afrétturinn tilheyri jörðunum að þegar Grímsneshreppi hafi verið skipt upp í Grímsnes- og Laugardalshrepp hafi verið samið um það hvaða hluti afréttarlandsins skyldi tilheyra jörðum hvorrar sveitar um sig. Afrétturinn hafi verið nýttur til fulls eftir því sem mögulegt var hverju sinni. Til dæmis hafi landið verið nýtt til beitar, grastekju, veiða, skógarhöggs, kolagerðar og námutöku en einnig hafi hluti landsins verið leigður aðilum í ferðaþjónustu. Hreppsfélagið hafi farið með eignarráð afréttarlandsins fyrir hönd jarðeigenda í hreppnum og veitt leyfi til að reisa þar mannvirki, svo og til hvers konar annarrar starfsemi sem þar hafi farið fram. Orðið afréttur hafi um langan aldur verið notað yfir þetta sameignarland en sú orðanotkun dragi á engan hátt úr eignarrétti jarðanna að landsvæðinu.

Jarðeigendur o. fl. kveða efnislegar kröfur sínar hvað varði afréttarlandið byggjast á landamerkjalyðingu afréttarins, svo og því að landið hafi verið numið í öndverðu og það nytjað af eigendum jarða í hreppnum allt frá landnámsöld. Með vísan til framangreinds sé afrétturinn fullkomin eign eigenda jarða í Laugardalshreppi sem upprekstrarrétt eigi á afréttinn með öllum gögnum og gæðum. Enn fremur sé á því byggt að ríkisvaldið hafi með framgöngu sinni og tómlæti margsinnis viðurkennt þannig að bindandi sé að umrætt land, innan landamerkja, sé undirorpið beinum eignarrétti og því verði ekki hnekkt nú, mörg hundruð árum síðar.

9. SJÓNARMÍÐ LANDSVIRKJUNAR

Af hálfu Landsvirkjunar er atvikum máls lýst svo að fyrirtækið reki á hinu tilgreinda landsvæði, svæði nr. 1, stærstu orkuver fyrirtækisins og mannvirki sem þeim tengist, svo sem stíflur, uppistöðulón, vatnsvegi, háspennulínur, spennavirki svo og ýmis önnur mannvirki sem tengist starfsemi þess.

Tilgangur Landsvirkjunar sé meðal annars að vinna, flytja og selja í heildsölu raforku til almenningsrafveitna, svo og til iðjufyrirtækja samkvæmt sérstökum samningum, að svo miklu leyti sem almenningsrafveitur hafa ekki milligöngu um slíka raforkusölu. Tilgangur fyrirtækisins sé enn fremur að byggja og reka raforkuver og meginstofnlínakerfi landsins, svo og að annast áætlanagerð um ný raforkuver og stofnlínur á orkusvæði Landsvirkjunar, sbr. 2. grein laga nr. 42/1983, um Landsvirkjun, með síðari breytingum. Þá sé það einnig tilgangur Landsvirkjunar að vinna að því í samvinnu við rafveitur á orkusvæði sínu að raforka komi í stað annarra orkugjafa eftir því sem hagkvæmt sé talið og beri fyrirtækinu einnig að hafa með viðunandi öryggi tiltæka nægilega raforku til þess að anna þörfum viðskiptavina sinna á hverjum tíma.

Inn á afrétti Laugardalshrepps liggja 220 kV háspennulína frá Hrauneyjafossvirkjun, Hrauneyjafosslína. Um sé að ræða aðalorkuveitu frá virkjuninni. Línan liggja frá mörkum við Biskupstungna-

hrepp norðan Þórólfsfells og Hlöðufells í vestur að hreppsmörkum við Grímsneshrepp. Með fram henni liggja svonefndur „línuvegur“. Lagaheimild fyrir byggingu línunnar sé í lögum nr. 37/1971 og 1. og 6. mgr. 2. gr. laga nr. 60/1981, um raforkuver, með síðari breytingum. Iðnaðarráðherra hafi veitt leyfi fyrir Hrauneyjafosslínu 30. desember 1976. Heimildar til byggingar línunnar hafi verið aflað hjá viðkomandi sveitarfélögum á árunum 1978-1979 í samræmi við 5. gr. skipulagslaga, nr. 31/1968, og gengið frá samningum við Laugardalshrepp á árinu 1979 um bætur fyrir línubygginguna, sbr. yfirlýsingu frá 22. júní 1979 frá Þóri Þorgeirssyni, oddvita hreppsins, og bréf hreppsnefndar Laugardalshrepps frá 29. janúar 1979.

Landsvirkjun kveðst leggja áherslu á að fyrirtækið sé eigandi framangreindrar orkuveitu og þeirra réttinda á afréttinum sem þurfi til reksturs hennar og viðhalds en þar með sé talinn óheftur umferðarréttur og réttur til að halda við vegi með fram línunni. Nauðsynlegt sé að þessi réttindi verði viðurkennd af óbyggðanefnd, sbr. 2. mgr. 5. gr. þjóðlendulaga, nr. 58/1998. Það feli í sér að ekki sé heimilt að ákvarða endurgjald skv. 4. mgr. 3. gr. þjóðlendulaga fyrir nýtingu réttindanna.

Þá kveður Landsvirkjun byggingu 400 kV háspennulínu frá Sultartangavirkjun að aðveitustöð Landsvirkjunar við Brennimeil í Hvalfirði fyrirhugaða. Á því landsvæði, sem hér um ræði, muni línan liggja samhliða Hrauneyjafosslínu, sem sé 220 kV. Almenna lagaheimild fyrir byggingu línunnar sé að finna í lögum um Landsvirkjun, nr. 42/1983. Hrauneyjafosslínan sinni orkufrekum iðnaði á Grundartanga í Hvalfirði. Sé þar um að ræða járnblendiverksmiðjuna og álbræðslu Norðuráls. Upphafleg stærð álversins miðist við 60 þúsund tonna ársframleiðslu en umhverfismat og samningar geri ráð fyrir að unnt verði að stækka álverið í tveimur áföngum þannig að ársframleiðslan miðist við 180 þúsund tonn. Verði álver Norðuráls stækkað þannig að það geti framleitt 180 þúsund tonn á ári og ef bætt verði við fjórða ofni í verksmiðju íslenska járnblendisins sé ljóst að leggja þurfi framangreinda Sultartangalínu 2, þ.e. frá Sultartangavirkjun að aðveitustöð á Brennimeil í Hvalfirði til að sinna aukinni orkuþörf fyrirtækjanna. Svo sem að framan greinir muni hún liggja samhliða Hrauneyjafosslínu og krefjast sambærilegra réttinda, m.a. til umferðar og viðhalds. Kveðst Landsvirkjun halda til haga í máli þessu rétti sínum til byggingar 440 kV Sultartangalínu samhliða Hrauneyjafosslínu.

Landsvirkjun tekur fram að fyrirtækið mótmæli öllum kröfum um að ríki, sveitarfélög og aðrir lögaðilar eða einstaklingar eigi beinan eignarrétt að afréttarlandi nema þeim sem kröfuna hefur uppi takist að sanna fullkominn eignarrétt, sbr. H 1981 1584 (Landmannaafréttur), H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði),¹ að öðrum kosti teljist afréttarland vera þjóðlenda, sbr. 1. og 2. gr. laga nr. 58/1998. Í 2. mgr. 5. gr. sömu laga sé kveðið á um að þeir sem geti sannað að þeir eigi réttindi innan þjóðlendu skuli halda þeim rétti í samræmi við ákvæði laga þar um. Þessa grein beri að skilja sem svo að ekki sé unnt að ákvarða endurgjald vegna beinna eða óbeinna eignarréttinda innan marka þjóðlendu sem fengin séu fyrir gildistöku laganna. Með öðrum orðum sé óheimilt að krefja um endurgjald fyrir nýtingu réttinda sem urðu til fyrir 1. júlí 1998, sbr. 4. mgr. 3. gr. þjóðlendulaga. Af hálfu Landsvirkjunar er áréttað að hvort sem það landsvæði, sem til umfjöllunar sé í máli þessu, verði talið þjóðlenda eða eignarland standi óhögguð þau réttindi sem fyrirtækið hafi fengið með lögum og samningum og sönnur hafi verið færðar á.

Að lokum kveðst Landsvirkjun eiga og reka allmargar mælistöðvar á hálendinu ofan byggðar í Árnessýslu til mælinga á vatnshæð, veðri og ísingu. Sé þess krafist að landsréttindi og umferðarréttindi, sem þurfi til reksturs þeirra, verði viðurkennd.

10. ALMENNAR NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR

Sjá úrskurð vegna máls nr. 1/2000, bls. 55.

¹ Hrd. 1981:1584 (Landmannaafréttur) og Hrd. 1997:1162 og 1183 (Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiðadómar).

11. NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR

Hér verður gerð grein fyrir þeim sérstöku forsendum sem úrskurður óbyggðanefndar í máli þessu byggist á. Í upphafi verður tekin afstaða til krafna málsaðila um frávisun og fleira vegna málsmeðferðar óbyggðanefndar. Því næst verður fjallað um landnám á því svæði sem hér er til meðferðar og loks gerð grein fyrir niðurstöðum óbyggðanefndar um eignarréttarlega stöðu einstakra landsvæða. Í kafla 12 er umfjöllun og niðurstaða um kröfur Landsvirkjunar á svæðinu.

11.1. Kröfur um sáttatillögu, frávisun o.fl.

Við fyrirtöku málsins 1. mars 2000 var þess krafist af hálfu Laugardalshrepps að óbyggðanefnd legði fram sáttatillögu í málinu og var í því sambandi vísað til 15. gr. laga nr. 58/1998. Eftirfarandi ákvörðun óbyggðanefndar var af þessu tilefni færð til bókar við fyrirtöku 28. mars:

Ákvæði 15. gr. laga nr. 58/1998 er svohljóðandi: „Óbyggðanefnd leitar satta með aðilum nema telja verði að sáttatillögu verði árangurslaus.“ Ákvæðið kveður ekki á um skyldu óbyggðanefndar til að leggja fram sáttatillögu. Í því felst að nefndin skuli sjálf meta hvort og með hvaða hætti leitað skuli satta. Við það mat hefur óbyggðanefnd í huga að málsaðilar hafa ekki forræði á hvers konar ágreinngi fyrir nefndinni. Þá ber þess að geta að gagnaöflun stendur nú yfir í umræddum málum.

Það er mat óbyggðanefndar að forsendur til að leita satta séu ekki fyrir hendi að svo komnu máli. Ofangreindri kröfu er því hér með hafnað.

Í greinargerð jarðaeigenda og fleiri er þess krafist að kröfum ríkisvaldsins er lúta að þinglýstum eignarlöndum verði vísað frá óbyggðanefnd, sbr. 3. mgr. 15. gr. laga nr. 58/1998. Er í fyrsta lagi vísað til þess að samkvæmt 72. gr. stjórnarskrár verði ekki hróflað við eignarrétti manna nema með lögum en heimild til slíks sé ekki að finna í lögum nr. 58/1998. Í öðru lagi er frávisunarkrafan rökstudd með því að málsmeðferðin fyrir nefndinni og í heild stríði gegn 1. mgr. 70. gr. stjórnarskrár og 6. gr. mannréttindasáttmála Evrópu. Er á það bent að óbyggðanefnd sé ekki óháður úrskurðaraðili og að í lögnum sé gert ráð fyrir mjög skömmum málshöfðunarfresti þess, sem ekki vill una úrskurði nefndarinnar.

Í greinargerðinni eru jafnframt gerðar sérstakar athugasemdir við lög nr. 58/1998 um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta. Á það er bent að úrskurðir óbyggðanefndar kunní að vera ógildanlegir þar sem lög nr. 58/1998 standist hvorki stjórnarskrá né mannréttindasáttmála Evrópu. Sú skipan laganna að ráðstafa eignarrétti að öllum landsvæðum utan eignarlanda til íslenska ríkisins en ekki til viðkomandi sveitarfélags kunní að brjóta í bága við 65. gr. stjórnarskrár um jafnræði aðila. Þá stríði það gegn jafnræði aðila að forsætisráðherra, sem samkvæmt lögnum eigi að fara með málefni þjóðlendna, skuli skipa óbyggðanefnd sem úrskurða eigi um mörk eignarlanda og þjóðlendna.

Í greinargerðinni er þeim tilmælum beint til óbyggðanefndar að hún taki ábendingar þessar til meðferðar og segi af sér komist hún að þeirri niðurstöðu að þjóðlendulög standist ekki stjórnarskrá eða að skipan nefndarinnar standist ekki hlutleysis- og jafnræðisreglur.

Þá er því haldið fram að óbyggðanefnd beri að leita umsagnar ýmissa aðila og þess krafist að málflutningur fari ekki fram fyrr en umboðsmaður Alþingis hafi látið í ljós álit sitt á atriðum sem til hans hafi verið beint með kvörtun af hálfu jarðeigenda og fleiri. Þar sé því haldið fram að kröfugerð íslenska ríkisins brjóti gegn meðalhófs-, rannsóknar- og andmælareglu stjórnsýslulaga.

Af hálfu jarðeigenda og fleiri var farið fram á að framkomin frávisunarkrafa yrði flutt sérstaklega og um hana úrskurðað áður en að fyrirhuguðum málflutningi fyrir óbyggðanefnd kæmi.

Af þessu tilefni var eftirfarandi ákvörðun kynnt málsaðilum þann 30. maí 2000:

Með hliðsjón af aðdraganda málsins og þá einkum skilgreiningar og auglýsingar nefndarinnar á því svæði sem nú er til meðferðar, eru ekki forsendur til að fjalla sérstaklega um kröfu um frávisun á ákveðnum þáttum kröfugerðar íslenska ríkisins. Úrlausn um þau atriði tengist og fellur saman við efnismeðferð málsins, enda á ákvæði 2. mgr. 15. gr. laga nr. 58/1998 ekki við í þessu sambandi, sbr. áðurnefndan aðdraganda að málsmeðferð á svæðinu og verksvið nefndarinnar almennt.

Þá vill óbyggðanefnd benda á, að óbyggðanefnd er stjórnáslunefnd og hlutverk hennar er skýrt afmarkað í 7. gr. laga um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998. Það er ekki á verksviði óbyggðanefndar að meta stjórnskipulegt gildi laga, enda hefur það verið talin grundvallarregla í íslenskum rétti að slíkt sé ekki á verksviði annarra en dómstóla, sbr. 2. gr. 1. nr. 33/1944, sbr. einnig 60. gr. sömu laga.

Óbyggðanefnd telur að skylda til að leita álits þeirra aðila sem lögmaðurinn tilgreinir verði hvorki leidd af 4. mgr. 10. gr. né 3. mgr. 13. gr. laga nr. 58/1998, sbr. einnig 10. gr. stjórnáslulaga, nr. 37/1993.

Engin lagaheimild er fyrir hendi til þess að fresta máli uns úrlausn umboðsmanns Alþingis liggur fyrir.

11.2. Landnám

Í Landnámu er þess getið að Ketilbjörn Ketilsson hafi numið „Grímsnes allt upp frá Höskuldslæk ok Laugardal allan ok alla Byskupstungu upp til Stakksár ok bjó at Mosfelli“. Enda þótt í frásögn þessari sé fátt um kennileiti hafa fræðimenn talið sig geta lýst nokkurn veginn umfangi landnáms í Laugardalshreppi. Einar Arnórsson taldi víst að suðurmörk landnámsins hefðu verið Hvítá en Höskuldslækur ráðið vesturmörkum í byggð. Að norðanverðu væru fjöllin fyrir ofan Tunguna ytri og Laugardalsfjöll en þá tækju við hálsarnir fyrir utan Laugarvatn og Lyngdalsheiði. Óvist væri þó hvort og þá hversu langt Ketilbjörn hefði helgað sér land upp til fjalla eða vestur um Lyngdalsheiði eða til Laugarvatnsvalla undir Kálfstindum.

Haraldur Matthíasson gerði ráð fyrir að neðri mörk landnámsins væru við Höskuldslæk og frá drögum hans hefðu þau síðan legið í Prasaborgir. Að norðvestan hefði byggðarlandið markast af fjallgarðinum sem Tungur og Laugardalur lægju að og nefndust einu nafni Útfjöll. Þessi afmörkun landnámsins virðist þó fremur taka mið af staðháttum en ótvíræðri frásögn Landnámabókar.

Að mati óbyggðanefndar virðist mega álykta af frásögn Landnámu að Lyngdalsheiði hafi verið í landnámi Ketilbjarnar. Að öðru leyti er lýsing landnámsins hér ekki með þeirri nákvæmni að unnt sé að komast að ótvíræðri niðurstöðu um stærð þess og á það einkum við mörkin til norðurs.

11.3. Efra-Apavatn I-II

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að þjóðlendulínan liggja norðan þess lands sem samkvæmt landamerkjalyýsingum aðliggjandi jarða, þ.e. Neðra-Apavatns, Grafar, Úteyjar og Laugarvatns, telst innan landamerkja Efra-Apavatns og taki ekki til lands innan þeirra. Enginn ágreiningur er því með fjármálaráðherra f.h. ríkisins og Jóni Sölva Helgasyni o.fl., þinglýstum eigendum Efra-Apavatns I, og Ágústi Karli Guðmundssyni o.fl., þinglýstum eigendum Efra-Apavatns II, um eignarréttarlega stöðu þessa lands. Kröfum íslenska ríkisins í Laugardalshreppi er nánar lýst í kafla 3.1.1. og kröfum þinglýstra eigenda Efra-Apavatns I-II í kafla 3.3.

Efra-Apavatn I og II eru á meðal þeirra jarða sem taldar eru upp í tilkynningu óbyggðanefndar, dags. 1. mars 1999, þegar norðurhluti Árnessýslu var tekinn til meðferðar. Ástæða er því til að gera sérstaka grein fyrir athugun óbyggðanefndar á jörðunum, sbr. rannsóknarreglu 5. mgr. 10. gr. Þjóðlendulaga, nr. 58/1998.

Elsta heimild um Efra-Apavatn er í jarðabók frá 1597 og er jörðin þá eign Skálholtskirkju. Efra-Apavatns er einnig getið í jarðabókum 1686, 1695 og 1708. Jörðin er seld undan Skálholtskirkju á stólsjarðauppböðinu 18. júní 1790 og kemst þá í einka eign. Hennar er jafnframt getið í jarðabókum 1847 og 1861. Í þessum heimildum er ekkert fjallað um landamerki Efra-Apavatns.

Landamerkjabréf fyrir jörðina liggur ekki fyrir í málinu. Slíkt bréf er hvorki að finna í landamerkjabók Árnessýslu hjá sýslumanninum á Selfossi né á Þjóðskjalasafni Íslands. Óvíst er hvort það hefur nokkurn tímann verið gert. Mörk Efra-Apavatns verða því helst ráðin af landamerkjabréfum aðliggjandi jarða, þ.e. Neðra-Apavatns, dags. 2. júní 1890 og þingl. 6. júní 1890, Laugarvatns, dags. 12. maí 1890 og þingl. 6. júní 1890, Grafar, dags. 24. maí 1886 og þingl. sumarið 1887 og Úteyjar, dags. 6. maí 1884 og þingl. 6. júní 1885. Er þá ekki tekið tillit til breytinga sem orðið hafa á aðliggjandi jörðum eftir gerð landamerkjabréfanna.

Núverandi þinglýstir eigendur vísa til landamerkjabréfa Neðra-Apavatns, Laugarvatns og Grafar og krefjast þess að viðurkennt verði að mörk jarðarinnar séu svo sem hér segir:

Gagnvart Neðra-Apavatni: Úr Apármynni svo lengi sem Apaá ræður, fyrir norðan efra Smiðjuholt og úr árbotninum þar beint í Stórhól og þaðan sjónhending í Prasaborgir ...

Gagnvart Gröf/Lækjarhvammi: Frá minni Urreðalækjar ræður Urreðalækurinn út að Ýrákletti, þaðan bein stefna til vesturs í syðstu vörðuna á Grenjabrekkum, og svo áframhaldandi sjónhending vestur Lingdalsheiði í vörðu þar sem kemur að Laugarvatnslandi, sem er hornmark ...

Gagnvart Laugarvatni þá segir að frá Prasaborgum að Grenjabrekkum liggja land Efra-Apavatns að Laugarvatnslandi.

Bréfin þrjú eru öll árituð um samþykki vegna Efra-Apavatns. Samkvæmt landamerkjabréfi Úteyjar eru merkin milli jarðanna frá Apavatni eftir Djúpinu þar til land Grafar/Lækjarhvamms tekur við. Landamerkjabréf Úteyjar er haldið þeim ágalla að það er einungis áritað um samþykki vegna Eyvindartungu en þess er þó getið að það hafi verið borið undir ábúendur kringumliggjandi jarða. Þá liggja austurmörk Efra-Apavatns að Apavatni og valda því ekki vafa. Jörðinni hefur síðar verið skipt upp í Efra-Apavatn I og II.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig Efra-Apavatns er getið í heimildum allt frá 16. öld. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hafi verið að ræða, sbr. umfjöllun í kafla 10.4.2. Jafnframt eru líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms í Laugardal. Þá benda fyrirbyggjandi gögn til þess að landamerkjum Efra-Apavatns sé rétt lýst í landamerkjabréfum Neðra-Apavatns, Laugarvatns, Grafar og Úteyjar. Ekki eru heimildir um annað en að jörðin hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma enda þótt Efra-Apavatn II hafi farið í eyði um miðja 20. öld.

Svo sem að framan greinir tekur þjóðlendukrafa íslenska ríkisins ekki til jarðanna Efra-Apavatns I og II. Jafnframt benda þau gögn málsins, sem hér hafa verið reifuð, ekki til annars en að þar sé um eignarland að ræða, sbr. einnig umfjöllun í kafla 10.6., án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Efra-Apavatns I og II svo sem það er afmarkað í framangreindum landamerkjabréfum aðliggjandi jarða teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

11.4. Efstidalur I-II

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að þjóðlendulínan liggja yfir land sem samkvæmt landamerkjalyðingu frá 21. maí 1887 telst innan landamerkja Efstadals. Kröfum íslenska ríkisins er nánar

lýst í kafla 3.1.1. og kröfum Vilmundar Indriðasonar, þinglýsts eiganda jarðarinnar Efstadals I, og Snæbjörns Sigurðssonar o. fl. þinglýstra eigenda jarðarinnar Efstadals II, í kafla 3.4.

Af hálfu íslenska ríkisins er á það bent að mörk Efstadals að Laugardalsafrétti og jörðinni Úthlíð séu ósamþykkt. Þá er því haldið fram að af frásögn Landnámu, nýtingarmöguleikum, staðháttum, víðáttu og gróðurfari megi ráða að land norðan kröfulínu íslenska ríkisins hafi ekki verið numið í öndverðu og sé því ekki undirorpið beinum eignarrétti. Frásögn Jarðabókar Árna Magnússonar og Páls Víðalín um að Laugardalshólar eigi afrétt í Efstadal bendi til hins sama. Við gerð landamerkjabréfa hafi merki jarða, sem land eigi að afrétti, verið dregin einhliða langt inn í óbyggðir og þannig hafi ónumin landsvæði verið innlimuð í yfirráðasvæði jarðanna. Þá er bent á niðurstöðu yfirlandskiptagerðar frá 1964 en af henni megi ráða að land jarðarinnar skiptist í heimaland og útlendi.

Af hálfu þinglýstra eigenda Efstadals I og II er á því byggt að allt land jarðanna innan þinglýstra landamerkja sé undirorpið beinum eignarrétti þeirra. Þá er því haldið fram með vísan til tilgangs landamerkjalaganna, eftirlitsskyldu sýslumanna með framkvæmd þeirra, þinglýsingar landamerkjabréfanna og þess að enginn ágreiningur hafi verið um efni þeirra að landamerkjabréfin séu fullkomnar heimildir um landamerki jarða og eignarrétt þinglýstra eigenda þeirra. Sá sem dragi í efa gildi fyrirbyggjandi þinglýstra eignarheimilda beri sönnunarbyrðina fyrir staðhæfingum sínum. Einnig er vísað til venjuréttar, hefðar og landnáms.

Í Efstadal var bændakirkja á miðöldum en hún mun hafa lagst af á dögum Árna biskups Þorlákssonar á síðari hluta 13. aldar og eignin lögð undir biskupsstólinn í Skálholti. Næsta heimild um Efstadal er í jarðabók 1597 og er jörðin þá skráð eign Skálholtskirkju. Efstadals er einnig getið í jarðabókum 1686, 1695 og 1708. Jörðin er seld undan Skálholtskirkju á stólsjarðauppboðinu 19. ágúst 1788 og kemst þá í einkaeigu. Hennar er jafnframt getið í jarðabókum 1847 og 1861. Í þessum heimildum er ekkert fjallað um landamerki Efstadals.

Fyrstu lýsinguna á landamerkjum jarðarinnar er að finna í landamerkjabréfi Efstadals, dags. 21. maí 1887. Þar lýsir umboðsmaður eiganda jarðarinnar landamerkjum hennar þannig:

Beina sjónhendingu norður af Grásteini, og upp í svonefndar Þrívörður, þaðan beina stefnu í stóran einkennilegan stein austan undir Grensás, þaðan beina stefnu norður um Vatnsheiðarvatn, í vestustu nýpuna á Rauðafelli og þaðan beina stefnu norður í Afrjettarlínu, frá þeirri sömu línu ræður Brúará að austan suður að Strýtuholum beina stefnu vestur í Bleikhól, og þaðan beina sjónhendingu í fyrrnefndan Grástein.

Landamerkjabréf þetta er þinglesið „sumarið 1887“ og innfært í landamerkjabók sýslumanns. Jörðinni hefur síðar verið skipt upp í Efstadal I og II. Einnig hafa nýbýlin Efstadalur III og IV verið stofnuð í landi jarðarinnar Efstadals I en þeim hefur ekki verið formlega skipt út úr jörðinni.

Að Efstadal liggja Böðmódsstaðir, Laugardalshólar, Miðdalur ásamt hjáleigunum Ketilvöllum og Miðdalskoti og Laugardalsafréttur. Enn fremur Úthlíð, Miðhús, Brekka, Efri-Reykir og Syðri-Reykir sem liggja austan Brúarár og tilheyra því Biskupstungnahreppi. Er þá ekki tekið tillit til breytinga sem orðið hafa á aðliggjandi jörðum eftir gerð landamerkjabréfsins. Landamerkjabréf Efstadals er einungis áritað um samþykki umráðamanna Miðdalsjarða og Böðmódsstaða. Þá er landamerkjabréf Laugardalshóla, dags. 21. maí 1887 og þingl. „sumarið 1887“, áritað um samþykki eigenda og ábúenda Efstadals.

Lýsingu á landamerkjum Efstadals er þannig ekki að finna í eldri heimildum en landamerkjabréfi frá 1887. Þá er bréfið haldið þeim ágalla að það hefur hvorki hlotið formlega staðfestingu fyrrsvarsmanna Laugardalsafréttar né jarða austan Brúarár, þ.e. Úthlíðar, Miðhúsa, Brekku, Syðri-Reykja og Efri-Reykja. Við mat á þýðingu landamerkjalýsingar Efstadals er því nauðsynlegt að kanna hvort efni hennar fær samrýmst gögnum um merki þeirra landsvæða sem áritun skortir fyrir.

Austan við Efstadal liggur jörðin Syðri-Reykir í Biskupstungum. Í landamerkjabréfi Syðri-Reykja, dags. 11. desember 1889 og þingl. 4. júní 1890, er mörkum jarðarinnar að vestanverðu lýst svo:

... og þaðan bein lína í vörðu hlaðna á Böðmósstaðahól; Að vestur og útnorður jaðri ræður merkjum áin Brúará. ...

Landamerkjabréfum Efstadals og Syðri-Reykja ber þannig saman um að mörk séu í Brúará. Austan við Efstadal liggur jörðin Efri-Reykir í Biskupstungum. Í landamerkjabréfi Efri-Reykja, dags. 26. október 1883, er mörkum jarðarinnar að vestanverðu lýst svo:

... þaðan beina stefnu í Ytri-Vallármynni við Brúará svo ræður Brúará þangað sem Fullsæll fellur í hana, svo ræður hann móti Syðri Reykjum að Sandlæk ...

Landamerkjabréfum Efstadals og Efri-Reykja ber þannig saman um að mörk séu í Brúará. Austan við Efstadal liggur jörðin Brekka í Biskupstungum. Í landamerkjabréfi Brekku, dags. 23. október 1883, er mörkum jarðarinnar að vestanverðu lýst svo:

... þaðan beina stefnu í Blesá og í Hrútána við upptök Seljamýrarinnar svo ræður þar til hún fellur í Brúará fram í efra Vallármynni þaðan beint í hólma á Syðri Vallá fyrir ofan fremsta vaðið, þaðan beina stefnu í tóft sem stendur fyrir framan Fullsæl ...

Landamerkjabréfum Efstadals og Brekku ber þannig saman um að mörk séu í Brúará. Austan við Efstadal liggur jörðin Miðhús í Biskupstungum. Í landamerkjabréfi Miðhúsa, dags. 22. október 1883, er landamerkjum jarðarinnar lýst svo:

Frá vörðu sem stendur á Andarlæksbakka í Markarima, í þúfu á Ásnum við veginn þaðan að Lambhagalæk síðan ræður lækurinn að upptökum hans við jarðbrúna þar sem þjóðvegurinn er, þaðan í syðsta Gamla Hólinn svo í Blesá og Hrútána við upptök Seljamýrar.

Þessi mörk aðskilja Miðhúsa og Brekkuland en á milli Úthlíðar og Miðhúsa úr vörðu sem er á Alsholtsgata þaðan beina leið Djáknaklett þaðan í vörðu á Fögrubrekku svo sjónhending framan til í Holtamannahóla í Kálfána á móts við Arnarhól.

Landamerkjabréf Miðhúsa lýsir ekki mörkum að vestanverðu en landamerki Miðhúsa gagnvart Brekku og Úthlíð eru sögð vera í Hrútá og Kálfá sem báðar falla í Brúará. Ljóst þykir því að mörk jarðarinnar að vestanverðu séu í Brúará. Landamerkjabréfum Efstadals og Miðhúsa ber því saman um að mörkin séu í Brúará.

Austan við Efstadal liggur jörðin Úthlíð í Biskupstungum. Í landamerkjabréfi Úthlíðar, dags. 14. maí 1885 og þingl. 8. júní sama ár, er mörkum jarðarinnar að vestanverðu lýst svo:

Að vestan milli Miðhúsa og Úthlíðar, frá Djáknasteini sjónhending í Fögrubrekku miðja fyrir norðan Hrúthagasel úti Kálfá stefnu í Arnarhól sem ræður fram í Brúará, Brúará ræður að upptökum vestur á miðjan Rótasand, þaðan sjónhending norður í Hagavatn...

Í máli nr. 4/2000, Biskupstungnaafréttur og efstu lönd í Biskupstungnahreppi, er komist að þeirri niðurstöðu að fullt samræmi sé með landamerkjabréfi Úthlíðar og eldri heimildum um landamerki jarðarinnar frá 1646, 1800 og 1829.

Landamerkjabréfum Efstadals og Úthlíðar ber þannig saman um að mörkin séu í Brúará. Á kröfulínukorti á skjali nr. 95 og sérkorti óbyggðanefndar á skjali nr. 249 eru norðurmörk Efstadals hins vegar dregin frá vestustu nípunni á Rauðafelli beina stefnu í punkt 3004, Rótasand, og þaðan í punkt 4082, upptök Brúarár við Rótasand. Mörk Úthlíðar að vestan og norðanverðu eru hins vegar dregin úr punkti 4082, upptök Brúarár við Rótasand og þaðan beina stefnu í Hagavatn.

Norðan við Efstadal liggur Laugardalsafreittur. Fram kemur í kafla 11.12 að heimildir um mörk afréttarins séu fátæklegar og einungis frá síðustu áratugum. Þar sé ekki fjallað sérstaklega um mörk afréttarins og jarða í Laugardal. Heimildum þessum beri þó saman um að austurmörk afréttarins séu frá Brúarárskörðum um Eldborgir og í Hagavatn eða Hagafell. Í ritinu, Göngur og réttir, og yfirlýsingu hreppstjórans í Laugardalshreppi frá 19. maí 1979 kemur og fram að Brúarárskörð séu „endamörk í Efstadalsland“.

Til þess verður að líta að í framangreindum heimildum er um afar grófa lýsingu á mörkum afréttarins að ræða. Þá ber og að hafa í huga að hvorki landamerkjabréf Efstadals né Úthlíðar lýsa mörkum í Brúarárskörð sem þó eru áberandi kennileiti á þessum stað.

Svo sem fyrir greinir gerir landamerkjabréf Úthlíðar ráð fyrir að Brúará ráði mörkum frá Kálfá að upptökum Brúarár „vestur á miðjan Rótasand“. Þessi lýsing kemur heim og saman við landamerkjabréf Efstadals þar sem fram kemur að mörk jarðarinnar að afrétti séu frá vestustu nípunni á Rauðafelli beina stefnu norður í afréttarlínu en frá þeirri línu ráði Brúará að austan suður að Strýtu-hólum. Með hliðsjón af landamerkjabréfi Úthlíðar þykir því rétt að skýra landamerkjabréf Efstadals þannig að um sé að ræða beina stefnu frá vestustu nípunni á Rauðafelli í upptök Brúarár við Rótarsand, þ.e. punkt 4082 en ekki punkt 3004, svo sem greinir á kröfulínukorti á skjali nr. 95 og sérkorti óbyggðanefndar á skjali nr. 249.

Vestan við Efstadal og að afrétti liggja Miðdalsjarðir. Í landamerkjabréfi fyrir Miðdal með hjáleigunum Ketilvöllum og Miðdalskoti, dags. 9. maí 1889 og þingl. 23. maí 1889, er landamerkjum jarðarinnar gagnvart afrétti og Efstadal lýst svo:

... þaðan gagnvart afrjetti, sjónhending í vestustu nýpuna á Rauðafelli; þaðan gagnvart Efstadal, sjónhending í Vatsnsheiðarvatn. ...

Landamerkjabréfum Efstadals og Miðdalsjarða ber því saman um að mörk jarðanna gagnvart afrétti á þessum stað miðist við vestustu nípuna á Rauðafelli.

Samkvæmt framangreindu bera landamerkjabréf Miðdalsjarða og Úthlíðar með sér að Efstadalur eigi sameiginlega punkta með afréttinum í vestustu nípuna Rauðafells að vestanverðu og við upptök Brúarár að austanverðu. Milli þessara punkta svo dregin bein lína.

Efstadalsjörðinni var skipt með yfirlandskiptagerð 1964. Var landi jarðarinnar skipt að gróður-mörkum eins og það er orðað í yfirlandskiptagerðinni. Skilgreindi yfirlandskiptanefnd gróðurmörk þannig að þau væru þar sem á loftmyndum væri sjáanlegt að skógur og annar samfelldur gróður næði. Þar fyrir ofan væri landið í óskiptri sameign. Í 1. gr. Landskiptalaga, nr. 46/1941, kemur fram að eftir lögunum geti komið til skipta að nokkru eða öllu leyti heimalönd sveitajarða og afréttarlönd, sem jöfnum höndum eru notuð til vetrarþeitar, ræktað land og fleira sem tvö eða fleiri býli hafi eða hafi áður haft til samnota. Þykir hvorki verða ráðið af ákvæðum landskiptalaga né niðurstöðu yfirlandskiptanefndar að landskiptagerðin hafi eignarréttarlega þýðingu í máli þessu.

Í Jarðabók Árna og Páls kemur fram að biskupsstóllinn í Skálholti hafi átt sel í Efstadalslandi og að goldinn hafi verið tollur fyrir selstöðuna. Jafnframt að selið hafi verið fært úr selstöðu jarðarinnar sjálfrar, sem svari bæjarleið, þó í land jarðarinnar. Að mati óbyggðanefndar þykir þetta benda til þess landrými jarðarinnar hafi verið mikið. Jafnframt að um eignarland var að ræða en samkvæmt Jónsbók mátti ekki gera sel í afréttum.

Hér að framan hefur verið rakið hvernig Efstadals er getið í heimildum allt frá 16. öld. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða, sbr. umfjöllun í kafla 10.4.2. Jafnframt eru líkur til þess að landsvæði það sem hér er til umfjöllunar sé innan upphaflegs landnáms í Laugardal.

Í kjölfar þess að landamerkjalögin taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir jörðina Efstadal. Eldri heimildir um landamerki jarðarinnar eru ekki fyrir hendi. Landamerkjabréfið hefur hlotið staðfestingu fyrirvarsmanna Miðdalsjarða og Böðmósstaða. Þá er landamerkjabréf Laugardals-hóla áritað um samþykki fyrirvarsmanna Efstadals. Landamerkjabréfi Efstadals ber jafnframt

saman við landamerkjalyýsingu Syðri-Reykja, Efri-Reykja, Brekku, Miðhúsa og Úthlíðar. Loks hefur ekkert komið fram sem mælir í mót þeirri lýsingu á mörkum við Laugardalsafreitt sem fram kemur í landamerkjabréfi Efstadals. Landamerkjalyýsingum Efstadals og aðliggjandi landsvæða, þar sem þær eru fyrir hendi, ber þannig saman.

Fyrirliggjandi gögn benda því til að landamerkjum Efstadals sé rétt lýst í landamerkjabréfi, dags. 21. maí 1887. Bréfið er þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðarinnar, án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna. Landamerkjabréf Laugardalshóla, Miðdalsjarða, Böðmódsstaða, Syðri-Reykja og Úthlíðar eru einnig þinglesin. Þetta bendir einnig til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að eigendur Efstadals hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst. Þeir formlegu ágallar sem á bréfinu eru verða því ekki taldir hafa efnislega þýðingu í þessu sambandi.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Efstidalur hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka, sem tilgreind eru 1887, hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Ekki verður annað séð en að það eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda sem þýðingu hafi. Engin gögn liggja fyrir um að land innan marka jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Þá verður fyrirkomulag smölunar ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín er meðal annars skráð í kaflann um Laugardalshóla: „Afrétt ut supra á Efstadal.“ Þetta mun tákna að jörðin eigi afrétt eins og að ofan greini um Efstadal. Efstidalur er fyrsta jörðin í Laugardal sem fjallað er um í jarðabókinni og er til þeirrar umfjöllunar vísað um ýmis atriði þegar fjallað er um aðrar jarðir í Laugardal síðar í bókinni, svo sem um sameiginlegan afrétt jarða í Grímsneshreppi, berjatínslu og skógartekju. Ekki er því rétt svo sem haldið er fram af hálfu íslenska ríkisins að í Jarðabók Árna og Páls segi að Laugardalshólar eigi afrétt í Efstadal.

Af hálfu íslenska ríkisins hefur ekki verið sýnt fram á að land innan tilgreindra landamerkja jarðarinnar Efstadals sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða, sbr. einnig umfjöllun í kafla 10.6., án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land jarðarinnar Efstadals, svo sem það er afmarkað í landamerkjabréfi frá 21. maí 1887, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

11.5. Eyvindartunga

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að þjóðlenduáhrifin liggi norðan þess lands sem samkvæmt landamerkjalyýsingu frá 22. október 1889, telst innan landamerkja jarðarinnar Eyvindartungu og taki því ekki til lands innan þeirra. Enginn ágreiningur er því með fjármálaráðherra f.h. ríkisins og Sigurði Jónssyni, þinglýstum eiganda Eyvindartungu, um eignarréttarlega stöðu þessa lands. Kröfum íslenska ríkisins í Laugardalshreppi er nánar lýst í kafla 3.1.1. og kröfum þinglýsts eiganda jarðarinnar í kafla 3.5.

Eyvindartunga er ein þeirra jarða sem taldar eru upp í tilkynningu óbyggðanefndar, dags. 1. mars 1999, þegar norðurhluti Árnessýslu var tekinn til meðferðar. Ástæða er því til að gera sérstaka grein fyrir athugun óbyggðanefndar á jörðinni, sbr. rannsóknarreglu 5. mgr. 10. gr. Þjóðlendlaga, nr. 58/1998.

Elsta heimild um Eyvindartungu er í jarðabók 1597 og er jörðin þá skráð eign Skálholtskirkju.

Eyvindartungu er einnig getið í jarðabókum 1686, 1695 og 1708. Jörðin er seld undan Skálholtskirkju á stólsjarðauppböðinu 19. ágúst 1788 og kemst þá í einkaeigu. Hennar er jafnframt getið í jarðabókum 1847 og 1861. Í þessum heimildum er ekkert fjallað um landamerki Eyvindartungu.

Fyrstu lýsinguna á landamerkjum jarðarinnar er að finna í landamerkjabréfi frá 22. október 1889. Þar lýsir umboðsmaður eiganda jarðarinnar landamerkjum hennar þannig:

Frá Laugarvatnsvatni, til vesturs eptir gömlum farveg (litlu áar) í Litluá, þaðan eptir ánni uppi gilmynnið, sem er á millum Nónhóls og Katrínarhóls. Úr gilmynninu bein stefna í vörðuna á Kolhól, þaðan sjónhending vestur í stóran stein á Markahrygg. Þaðan eptir Markahrygg suður í Blönduhálsklofa.

Úr Blönduhálsklofum ræður Djúpa alla leið austur í Laugarvatnsvatn.

Landamerkjabréf þetta er þinglesið 6. júní 1890 og innfært í landamerkjabók sýslumanns.

Að Eyvindartungu liggja jarðirnar Laugarvatn, Útey og Gröf. Er þá ekki tekið tillit til breytinga sem orðið hafa á aðliggjandi jörðum eftir gerð landamerkjabréfanna. Landamerkjabréf Eyvindartungu er áritað um samþykki vegna allra framangreindra jarða.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig Eyvindartungu er getið í heimildum allt frá 16. öld. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hafi verið að ræða, sbr. umfjöllun í kafla 10.4.2. Jafnframt eru líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms í Laugardal. Þá benda fyrirliggjandi gögn til þess að landamerkjum Eyvindartungu sé rétt lýst í landamerkjabréfi dags. 22. október 1889. Ekki eru heimildir um annað en að jörðin hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma.

Svo sem að framan greinir tekur þjóðlendukrafa íslenska ríkisins ekki til jarðarinnar Eyvindartungu. Jafnframt benda þau gögn, sem hér hafa verið reifuð ekki til annars en að þar sé um eignarland að ræða, sbr. einnig umfjöllun í kafla 10.6., án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæði það, sem afmarkað er í landamerkjabréfi Eyvindartungu frá 22. október 1889, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998.

11.6. Gröf og Lækjarhvammur

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að þjóðlendulínan liggja norðan þess lands sem samkvæmt landamerkjalytingu frá 24. maí 1886 telst innan landamerkja jarðarinnar Grafar og taki því ekki til lands innan þeirra. Stofnað var til nýbýlisins Lækjarhvamms í landi jarðarinnar eftir gerð landamerkjabréfsins. Enginn ágreiningur er því með fjármálaráðherra f.h. ríkisins og Gunnari G. Eyjólfssyni o.fl., þinglýstum eigendum Grafar og Lækjarhvamms, um eignarréttarlega stöðu þessa lands. Kröfum íslenska ríkisins í Laugardalshreppi er nánar lýst í kafla 3.1.1. og kröfum þinglýstra eigenda jarðanna í kafla 3.6.

Gröf og Lækjarhvammur eru meðal þeirra jarða sem taldar eru upp í tilkynningu óbyggðanefndar, dags. 1. mars 1999, þegar norðurhluti Árnessýslu var tekinn til meðferðar. Ástæða er því til að gera sérstaka grein fyrir athugun óbyggðanefndar á jörðunum, sbr. rannsóknarreglu 5. mgr. 10. gr. Þjóðlendulaga, nr. 58/1998.

Elsta heimildin um Gröf og landamerki hennar er að finna í vitnisburði um landamerki Úteyjar frá 27. nóvember 1568. Þar er m.a. lýst landamerkjum milli Úteyjar og Grafar:

J fyrstu fra Hölmavade og vt med ännu. og vppj Eyarskygner. vt epter þuj Griotgile, sem geingur vpp ad þessum Skygner. Vr Skijgner og j það griotgil. sem fyrer ofann hölenn geingur fyrer nedann Ey-

vindartungu. og j ána þá sem rennur j Laugarvatn. Enn sa gardur sem geingur yfer vmm þuera Tunguna. hafa menn halldid vordslugard. enn ongvan landamerckia Gard

Fyrstu heildstæðu lýsinguna á landamerkjum jarðarinnar er að finna í bréfabók Brynjólfs biskups Sveinssonar. Í landamerkjálýsingunni, sem undirrituð er 19. maí 1664, segir m.a.:

Úr Hólmavaði upp eftir Miðánni sem rennur miðlum Grafar og Eyvindartungu, úr Garðatjörn, og á jörðin í þá Garðatjörn. Síðan taka við þrír garðar, úr Garðatjörn og í Djúpá, á jörðin í miðgarðinn, því þetta hafa haldnir verið lýrittagarðar, og deila lönd miðlum Grafar og Úteyjar. So tekur við Djúpá, ræður hún so upp eftir öllu undir Blönduháls, so ræður landamerkjálágin í Blönduhálsi og út í Blöndu, úr Blöndu út í Reyðarbarminn þann minna, hvör mest allur hafi fylgt Gröf, og so móts við aðrar umliggjandi jarðir í Prasaborgir, so að beitivellir allir og Biskupsbrekkur hafa þessari jörðu til brúkonar fylgt. Item meðkennir hún, að hún hafði héðan frá Gröf í Blönduseli í þrjú ár, og so hafði í ytra selinu haft langafi hennar, Jón heitinn Sigurðsson, sem kallaður var refur, eignarmaður og ábúandi Grafar í þann tíma. Sjást enn nú þær seltóptir skammt frá hinum. Item Sæmundur sonur hans eftir hann hélt slíkt hið sama. Hafði hann hér tilvitað um sinn aldur allan en varð sjötugur maður. Og þetta bar og vissi dóttir hans, Guðrún Sæmundsdóttir, móðir þessarar Guðrúnar Jónsdóttur, og hefur so haldið maður eftir mann til þessa tíma úr Prasaborgum og í Moldbrekkur hinar efri eða norðari, úr þeim Moldbrekkum og í markasteininn sem stendur ofan til við gilið eður upptökin á Aurriðalæk, er kallast Aurriðalækjarbotnar, so fram eftir læknum fram í Grafará. Ber hún að í þann Aurriðalæk hafi netnæmir fiskar gengið. So ræður Grafará fram að ármótum þeirrar ár sem Djúpin kallast. Ráða so Djúpin merkjum miðlum Grafar og Úteyjar í Hólmavað.

Hinn 12. maí 1666 lögfesti Teitur Pétursson, í umboði Brynjólfs biskups Sveinssonar, jörðina Gröf, innan þessara landamerkja:

Úr Hólmavaði upp eftir miðánni, sem rennur í miðli Grafar og Eyvindartungu, í Garðatjörn. Taka síðan við þrír garðar, og á jörðin Gröf í miðgarðinn. Síðan tekur við Djúpá, ræður hún so upp undir Blönduháls. So ræður landamerkjum lágin í Blönduhálsi og út í Blöndu. Síðan á allt flata láglendið sem liggur í miðli Reyðarbarmsins og Lyngdalsheiðar í vesturátt að kljúfast í sundur í tvo hluti jafna, úr nefndri Blöndu vestur eftir allt so langt að réttlínis horfi við Prasaborgir. Á þá Laugarvatn allt að norðan en Gröf allt að sunnan til helminga hvor um sig móts við aðra af greindu láglendi, so lengi sem þessi lönd ná saman, sem er til réttrar sjónhendingar í Prasaborgir, úr Prasaborgum og í Moldbrekkur hinar efri eður norðari, úr þeim Moldbrekkum og í markasteininn sem stendur ofan til við Gilið eður upptökin á Aurriðalæk er kallast Aurriðalækjarbotnar, so fram eftir Aurriðalæk ofan í Grafará, so ræður Grafará fram að ármótum við þá á sem Djúpin kallast, ráða so Djúpin merkjum í miðli Grafar og Úteyjar í Hólmavað.

Grafar er einnig getið í jarðabókum 1686, 1695, 1708, svo og 1847 og 1861. Í þessum heimildum er ekkert fjallað um landamerki Grafar.

Landamerkjabréf Grafar er undirritað 24. maí 1886. Þar lýsa „eigendur og umráðamenn“ jarðarinnar landamerkjum hennar svo:

Frá minni Urreðalækjar ræður Urreðalækurinn út að Ýrákletti, þaðan bein stefna til vesturs í syðstu vörðuna á Grenjabrekkum, og svo áframhaldandi sjónhending vestur Lingdalsheiði í vörðu þar sem kemur að Laugarvatnslandi, sem er hornmark, þaðan bein stefna í Blönduhálsgil í Blönduhálsklofa, sem og svo er hornmark. Svo ræður Blönduhálsgil ásamt Djúpá austur að Garðatjörn, þaðan ræður Sognlækur ásamt Djúpánum austur í sporð, þaðan til suðvesturs ræður Grafará að áðurnefndu Urreðalækjarminni.

Landamerkjabréf þetta er þinglesið „sumarið 1887“ og innfært í landamerkjabók sýslumanns. Árið 1936 var nýbýlið Lækjarhvamur stofnað í landi Grafar og var landi jarðarinnar skipt árið 1971.

Að Gröf liggja jarðirnar Efra-Apavatn, Laugarvatn, Eyvindartunga og Útey. Landamerkjabréf Grafar er áritað um samþykki vegna allra framangreindra jarða.

Lýsingar á landamerkjum Grafar er þannig að finna í heimildum frá 1568, 1664, 1666 og 1886. Sú elsta er takmörkuð að því leyti að hún lýsir eingöngu mörkum jarðarinnar að Útey en ekki verður annað séð en að í öllum aðalatriðum sé samræmi með henni og yngri heimildum að því marki. Með þremur síðastgreindu heimildunum virðist ekki fullt samræmi. Í landamerkjalyðingunni frá 1664 og lögfestunni frá 1666 er gert ráð fyrir að mörk jarðarinnar nái mun lengra til vesturs en í landamerkjabréfinu frá 1886. Árið 1664 er þannig gert ráð fyrir að mörk jarðarinnar að vestanverðu séu úr Blöndu í Litla-Reyðarbarm, þaðan í Þrasaborgir og þá í nyrðri Moldbrekkur. Tveimur árum síðar er hins vegar gert ráð fyrir að þau nái nokkru skemur til vesturs, þ.e. miðja vega milli Reyðarbarms og Lyngdalsheiðar og þaðan í Þrasaborgir og þá í Moldbrekkur. Gögn um merki aðliggjandi jarða, þ.e. landamerkjabréf Eyvindartungu og Laugarvatns sem bæði eru frá 1890, vitnisburður um landamerki Laugarvatns frá 1618 og lögfesta fyrir Laugarvatn frá 1669 þykja hins vegar benda til þess að landamerkjum Grafar sé rétt lýst í landamerkjabréfi jarðarinnar frá 1886. Ekkert bendir til þess að það landsvæði, sem felst í fyrrnefndum mismun, sé í dag eigendalaust svæði heldur þvert á móti að umrætt landsvæði tilheyri nú aðliggjandi jörðum.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig Grafar er getið í heimildum allt frá 17. öld. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hafi verið að ræða, sbr. umfjöllun í kafla 10.4.2. Jafnframt eru líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms í Laugardal. Þá benda fyrirbyggjandi gögn til þess að landamerkjum Grafar sé rétt lýst í landamerkjabréfi dags. 24. maí 1886. Ekki eru heimildir um annað en að jörðin hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma.

Svo sem að framan greinir tekur þjóðlendukrafa íslenska ríkisins ekki til jarðanna Grafar og Lækjarhvamms. Jafnframt benda þau gögn, sem hér hafa verið reifuð, ekki til annars en að þar sé um eignarland að ræða, sbr. einnig umfjöllun í kafla 10.6., án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæði það, sem afmarkað er í landamerkjabréfi Grafar frá 24. maí 1886, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998.

11.7. Hjálmsstaðir I og II

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að þjóðlendulínan liggja yfir land sem samkvæmt landamerkjalyðingu frá 24. maí 1887 telst innan landamerkja Hjálmsstaða. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1.1. og kröfum þinglýsts eiganda jarðarinnar Hjálmsstaða I, Andrésar Pálssonar, og þinglýsts eiganda jarðarinnar Hjálmsstaða II, Ragnheiðar Sveinbjörnsdóttur, í kafla 3.7.

Af hálfu íslenska ríkisins er á það bent að mörk Hjálmsstaða að Laugardalsafretti séu ósamþykkt. Þá er því haldið fram að af frásögn Landnámu, nýtingarmöguleikum, staðháttum, víðáttu og gróðurfari megi ráða að land norðan kröfulínu íslenska ríkisins hafi ekki verið numið í öndverðu og sé því ekki undirorpið beinum eignarrétti. Við gerð landamerkjabréfa hafi merki jarða, sem land eigi að afretti, verið dregin einhliða langt inn í óbyggðir og þannig hafi ónumin landsvæði verið innlimuð í yfirráðasvæði jarðanna.

Af hálfu þinglýstra eigenda Hjálmsstaða I og II er því haldið fram að allt land jarðanna innan þinglýstra landamerkja sé undirorpið beinum eignarrétti þeirra. Þá er því haldið fram með vísan til tilgangs landamerkjalaganna, eftirlitsskyldu sýslumanna með framkvæmd þeirra, þinglýsingar landamerkjabréfanna og þess að enginn ágreiningur hafi verið um efni þeirra að landamerkjabréfin séu fullkomnar heimildir um landamerki jarða og eignarrétt þinglýstra eigenda þeirra. Sá sem dragi

í efa gildi fyrirbyggjandi þinglýstra eignarheimilda beri sönnunarbyrðina fyrir staðhæfingum sínum. Einnig er vísað til venjuréttar, hefðar og landnáms.

Elsta heimildin um Hjálmsstaði og landamerki þeirra er frá 3. ágúst 1574. Þar segir orðrétt:

J firstu skilldi ráða að nedanverdu Bitruósminni fram við ána þadan sionhendijng j östanverda Kringlumíri. Sjðan j vörðurnar sem giörðar voru. tuær ä hæðunum. þä j gnijpuna ä Miöadalsbrun hina vestari. og þä mann stendur við ösinn liggja öll þessi merki thil samans að Rettri sionhendijngu.

Landamerkjalyýsing þessi styðst við áreið sem gerð var þennan sama dag að frumkvæði lögmannsins, Þórðar Guðmundssonar.

Hjálmsstaða er einnig getið í jarðabókum 1686, 1695 og 1708 og voru þá í einkaeign. Þeirra er jafnframt getið í jarðabókum 1847 og 1861. Í heimildum þessum er ekkert fjallað um landamerki Hjálmsstaða.

Landamerkjum jarðarinnar er fyrst lýst heildstætt í landamerkjabréfi, dags. 24. maí 1887. Þar lýsir eigandi jarðarinnar landamerkjum hennar þannig:

Á millum Hjálmsstaða og Laugarvatns skilur sú svokallaða Hjálmsstaðaá þar sem hún rennur í Laugarvatnsvatn, þaðan frá og uppá millum Hjálmsstaða og Snorrastaða, ræður sú sama á allt til sinna upptaka við vestri Hryggssendann, það [svo] stefnu austan til yfir Fagradal og sama stefna yfir Mosana í Grensásinn vestan til á Jafnafelli norður í Afrjettarlínu, að austan verðu ræður Hnúkurinn á Mjóudalabrún vestri, þaðan sjónhending um vörðu niður á Hæðunum og austanverða Kringlumíri [svo] í Bitruós niður við Skillandsá, svo ræður áin niður að Miðdalsengjavaði, þaðan um göturnar vestur Rotubakkann sjónhending úr vestanverðum Hristanga í Ósfarið við Laugarvatnsvatn, svo ræður vatnið vestur að fyrnefndri Hjálmsstaðaá.

Landamerkjabréf þetta er þinglesið „sumarið 1887“ og innfært í landamerkjabók sýslumanns.

Lýsingu á landamerkjum Hjálmsstaða er þannig að finna í heimildum frá 1574 og 1887. Sú eldri er takmörkuð að því leyti að hún lýsir eingöngu mörkum jarðarinnar að austanverðu frá Bitruósmynni en lýsingin er í fullu samræmi við þá yngri að því marki.

Að Hjálmsstöðum liggja jarðirnar Miðdalur ásamt hjáleigunum Ketilvöllum og Miðdalskoti, Laugarvatn og Snorrastaðir, svo og Laugardalsafréttur. Er þá ekki tekið tillit til breytinga sem orðið hafa á aðliggjandi jörðum eftir gerð landamerkjabréfsins. Landamerkjabréf Hjálmsstaða er áritað um samþykki eigenda Miðdalsjarða og Snorrastaða. Þá er landamerkjabréf Laugarvatns, dags. 12. maí 1890 og þingl. 6. júní 1890, áritað um samþykki eigenda Hjálmsstaða. Landamerki Hjálmsstaða eru því samþykkt af fyrirsvarsmönnum allra aðliggjandi jarða.

Á landamerkjabréfi Hjálmsstaða er því sá galli að það hefur ekki hlotið formlega staðfestingu fyrirsvarsmanna Laugardalsafréttar. Við mat á þýðingu landamerkjalyýsingar Hjálmsstaða að óbyggðamörkum er því nauðsynlegt að kanna hvort efni hennar fær samrýmst öðrum gögnum um mörk afréttarins.

Norðan við Hjálmsstaði liggur Laugardalsafréttur. Fram kemur í kafla 11.12 að lýsingar á landamerkjum Laugardalsafréttar sé að finna í heimildum frá 1920, 1979, 1983, 1984 og 1996. Þar er ekki fjallað sérstaklega um mörk afréttarins og jarða í Laugardal. Landamerkjalyýsing var ekki gerð fyrir hinn upphaflega Grímsnesafrétt í kjölfar landamerkjalaganna 1882 nema að því er varðar skiptalínu afréttarins 1920, en hún liggur ekki að landi Hjálmsstaða.

Í landamerkjabréfi fyrir Miðdal með hjáleigunum Ketilvöllum og Miðdalskoti, dags. 9. maí 1889 og þingl. 23. maí 1889, er merkjum jarðarinnar gagnvart Hjálmsstöðum frá Bitruósi og gagnvart afrétti lýst þannig:

... frá Bitruós sjónhending um austanverða Kringlumýri og vörður í hæðunum upp af henni í hnúkinn á Mjóudalabrún vestri; þaðan sjónhending í hnúkinn á austanverðri Hrossadalsbrún; þaðan gagnvart afrjetti, sjónhending í vestustu nýpuna á Rauðafelli ...

Í landamerkjabréfi Laugarvatns, dags. 12. maí 1890 og þingl. 6. júní 1890, er merkjum jarðarinnar gagnvart afrétti og Snorrastöðum að Markagili lýst svo:

... úr Eldborgum sjónhending í háan hnúk á norðan og austan verðri Hrossadalsbrún, úr nefndum hnúk aptur sjónhending fram á fjallsbrúnina, þar sem hellisskúti er efst í Markagili ...

Í landamerkjabréfi Snorrastaða, dags. 24. maí 1887 og þingl. „sumarið 1887“, er merkjum jarðarinnar til fjalla lýst svo:

... um Markavík og Markalág upp í Markagilið upp í Fjallsbrún, þaðan sama sjónhending til Afrjettarlinu, frá sömu línu að austanverðu sjónhending um Grensásinn vestantil á Jafnafelli og suður yfir Mosana. ...

Samkvæmt framangreindu er mörkum Laugarvatns og Miðdals að afrétti á umræddum stað báðum lýst í hnúk á austanverðri Hrossadalsbrún sem er skammt norðan Grensáss. Einnig ber landamerkjabréfum Hjármsstaða og Snorrastaða saman um að mörk þeirra séu að afréttarlinu norðan Grensáss. Verður við það að miða að átt sé við fyrrnefndan hnúk á austanverðri Hrossadalsbrún. Landamerkjabréfum framangreindra fjögurra jarða ber því saman um að hornmark þeirra að afrétti sé á umræddum stað. Þá er fullt samræmi með landamerkjabréfi Hjármsstaða frá 24. maí 1887 og lýsingu á landamerkjum jarðarinnar frá 3. ágúst 1574 en í báðum þessum heimildum segir að mörk jarðarinnar að austanverðu séu upp í hnúk á Mjóudalabrún hinni vestari.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig Hjármsstaða er getið í heimildum allt frá 16. öld. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða, sbr. umfjöllun í kafla 10.4.2. Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það sem hér er til umfjöllunar sé innan upphaflegs landnáms í Laugardal.

Í kjölfar þess að landamerkjalog taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir jörðina Hjármsstaði. Því ber saman við einu eldri heimildina um landamerki jarðarinnar frá 1574 þótt takmörkuð sé. Jafnframt hefur landamerkjabréfið hlotið staðfestingu eigenda Snorrastaða og Miðdalsjarða. Þá hefur eigandi Hjármsstaða staðfest landamerkjabréf Laugarvatns. Landamerkjabréfum framangreindra fjögurra jarða ber og saman um að hornmark þeirra að afrétti sé norðan við Grensás, þ.e. hnúkur á austanverðri Hrossadalsbrún. Loks hefur ekkert komið fram sem mælir í mót þeirri lýsingu á mörkum við Laugardalsafrétt sem fram kemur í landamerkjabréfi Hjármsstaða. Landamerkjalyðingum Hjármsstaða og aðliggjandi landsvæða, þar sem þær eru fyrir hendi, ber þannig saman í öllum aðalatriðum.

Fyrirliggjandi gögn benda því til að landamerkjum Hjármsstaða sé rétt lýst í landamerkjabréfi dags. 24. maí 1887. Bréfið er þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðarinnar án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna. Landamerkjabréf Snorrastaða, Miðdalsjarða og Laugarvatns eru einnig þinglesin. Þetta bendir einnig til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að eigendur Hjármsstaða hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst. Þeir formlegu ágallar sem á bréfinu eru verða því ekki taldir hafa efnislega þýðingu í þessu sambandi.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Hjármsstaðir hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1887 hafa eigendur

jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Ekki verður annað séð en að það eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda sem þýðingu hafi. Engin gögn liggja fyrir um að land innan marka jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi.

Af hálfu íslenska ríkisins hefur ekki verið sýnt fram á að land innan tilgreindra landamerkjja jarðarinnar Hjálmsstaða sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða, sbr. einnig umfjöllun í kafla 10.6., án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land jarðarinnar Hjálmsstaða svo sem það er afmarkað í landamerkjabréfi frá 24. maí 1887 teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

11.8. Laugardalshólar og Hólabrekka

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að þjóðlendulínan liggja yfir land sem samkvæmt landamerkjabréfi frá 21. maí 1887 telst innan landamerkjja Laugardalshóla. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1.1. og kröfum þinglýsts eiganda jarðanna Laugardalshóla og Hólabrekku, Friðgeirs Smára Stefánssonar, í kafla 3.8.

Af hálfu íslenska ríkisins er því haldið fram að mörk jarðanna að óbyggðum séu ósamþykkt en þau gangi örlítið inn fyrir kröfulínu íslenska ríkisins á Efstadalsfjalli. Þá er því haldið fram að af frásögn Landnámu, nýtingarmöguleikum, staðháttum, víðáttu og gróðurfari megi ráða að land norðan kröfulínu íslenska ríkisins hafi ekki verið numið í öndverðu og sé því ekki undirorpið beinum eignarrétti. Við gerð landamerkjabréfa hafi merki jarða, sem land eigi að afrétti, verið dregin einhliða langt inn í óbyggðir og þannig hafi ónumin landsvæði verið innlimuð í yfirráðasvæði jarðanna.

Af hálfu þinglýsts eiganda Laugardalshóla og Hólabrekku er því haldið fram að allt land jarðanna innan þinglýstra landamerkjja sé undirorpið beinum eignarrétti þeirra. Þá er því haldið fram með vísan til tilgangs landamerkjialaganna, eftirlitsskyldu sýslumanna með framkvæmd þeirra, þinglýsingar landamerkjabréfanna og þess að enginn ágreiningur hafi verið um efni þeirra að landamerkjabréfin séu fullkomnar heimildir um landamerki jarða og eignarrétt þinglýstra eigenda þeirra. Sá sem dragi í efa gildi fyrirbyggjandi þinglýstra eignarheimilda beri sönnunarbyrðina fyrir staðhæfingum sínum. Einnig er vísað til venjuréttar, hefðar og landnáms.

Elsta heimild um Laugardalshóla er frá 1597 og var jörðin þá eign Skálholtsstóls. Hennar er einnig getið í jarðabókum 1686, 1695 og 1708. Laugardalshólar voru seldir í tvennu lagi á stólsjarðauppboðinu 19. ágúst 1788 og 18. júní 1790. Jarðarinnar er jafnframt getið í jarðabókum 1847 og 1861. Í þessum heimildum er ekkert fjallað um landamerki Laugardalshóla.

Fyrstu lýsingu á landamerkjum Laugardalshóla er að finna í landamerkjabréfi dags. 21. maí 1887. Þar lýsa eigendur jarðarinnar landamerkjum hennar þannig:

Frá Hólaá ræður Farið vestur í Farklofa, þaðan sjónhending um Markalækjarminni í vörðu á Smáholtum og vörðu á Markagarði austan við Miðdalskotstún í Gljúfursgil uppi í fjallsbrún, og sömu stefnu vestast í Prestshæð, verður þá landið oddmyndað norðan í fjallsbrúninni á móts við Vatnsheiðarvatn. Þaðan sjónhending til suðurs um stóran stein austan undir Grensás, suður af fjalli, niður um þrívörður í Grástein og frá Grásteini sjónhending um Maurholt suður í Hólaá, svo ræður Hólaá norður og vestur að áðurnefndu Fari.

Landamerkjabréf þetta er þinglesið „sumarið 1887“ og innfært í landamerkjabók sýslumanns. Landamerkjabréf Laugardalshóla tekur einnig til Hólabrekku en Hólabrekka var fyrst byggð árið

1858 og til hennar lagður fjórðungur af landi Laugardalshóla, en búseta þar er nú aflögð. Ekki er að sjá að formleg skipti hafi farið fram á landi jarðarinnar.

Að Laugardalshólum liggja Miðdalur ásamt hjáleigunum Ketilvöllum og Miðdalskoti, Efstidalur, Böðmódsstaðir og Útey handan Hólaár. Er þá ekki tekið tillit til breytinga sem orðið hafa á aðliggjandi jörðum eftir gerð landamerkjabréfsins. Landamerkjabréf Laugardalshóla er áritað um samþykki vegna Miðdalsjarða, Böðmódsstaða og Efstadals. Þá er landamerkjabréf Úteyjar, dags. 18. júní 1884 og þingl. 6. júní 1885, áritað um samþykki eiganda Laugardalshóla. Landamerki Laugardalshóla eru því samþykkt af fyrirsvarsmönnum allra aðliggjandi jarða.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig Laugardalshóla er getið í heimildum allt frá 16. öld. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða, sbr. umfjöllun í kafla 10.4.2. Jafnframt eru líkur til þess að landsvæði það sem hér er til umfjöllunar sé innan upphaflegs landnáms í Laugardal.

Í kjölfar þess að landamerkjalog taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir jörðina Laugardalshóla. Lýsing á landamerkjum jarðarinnar hefur hlotið staðfestingu fyrirsvarsmanna allra aðliggjandi jarða.

Fyrirliggjandi gögn benda því til þess að landamerkjum Laugardalshóla sé rétt lýst í landamerkjabréfi dags. 21. maí 1887. Bréf þetta er þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðarinnar, án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna. Landamerkjabréf Miðdalsjarða, Efstadals, Böðmódsstaða og Úteyjar eru einnig þinglesin. Þetta bendir einnig til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að eigendur Laugardalshóla og Hólabrekku hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Laugardalshólar hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1887 hafa eigendur jarðanna farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Ekki verður annað séð en að það eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda sem þýðingu hafi. Engin gögn liggja fyrir um að land innan marka jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi.

Af hálfu íslenska ríkisins hefur ekki verið sýnt fram á að land innan tilgreindra landamerkja jarðarinnar Laugardalshóla sé þjóðlenda. Rannsókn óbygðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða, sbr. einnig umfjöllun í kafla 11.6., án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbygðanefndar að land jarðarinnar Laugardalshóla svo sem það er afmarkað í landamerkjabréfi frá 24. maí 1887 teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

11.9. Laugarvatn

Laugarvatn skiptist nú í tvo hluta, þ.e. annars vegar jörðina Laugarvatn að undanskilinni „spildu á afrétti“ eins og segir í fasteignabók sýslumannsins á Selfossi og hins vegar „spildu úr afréttarlandi Laugarvatns“. Landamerkjabréf fyrir Laugarvatn var gert 12. maí 1890. Árið 1917 keypti Grímsneshreppur landspildu úr Laugarvatnsjörðinni sem nefnist „spilda úr afréttarlandi Laugarvatns“ í fasteignabók. Landspilda þessi er öll innan þeirra marka sem lýst er í landamerkjabréfinu frá 12. maí 1890.

Hér verður fjallað um Laugarvatn eins og jörðinni er lýst í áður nefndu landamerkjabréfi frá 1890. Þó er ekki til úrlausnar eignarréttarleg staða þess hluta jarðarinnar sem eins og áður greinir var seldur Grímsneshreppi. Í kaupsamningnum frá 1917 er hinu selda landi þannig lýst:

Markaðúfan á Biskupsbrekku, úr henni bein lína í Prasaborgir, þaðan sjónhending í norðurendann á Driptinni, þaðan um Hamarsshellir, Stóra-Dímon, Eldborgir og þaðan sjónhending í norðasta Kálfs-tind. Þaðan fram með fjallgarðinum fram í syðra Litlubarmshorn og þaðan sjónhending í áðurnefnda þúfu í Biskupsbrekku.

Um landsvæði þetta er fjallað í málinu nr. 2/2000, Grímsnes- og Grafningshreppur. Samhengis vegna verður þó fjallað um þennan hluta Laugarvatnsjarðarinnar í þessu máli að því marki sem saga svæðisins er samofin sögu jarðarinnar. Grímsnesingar nýta landið nú sem afrétt en það mun þó ekki hafa verið lagt formlega til afréttar samkvæmt lögum um afréttarmálefni og fjallskil.

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að þjóðlendulínan liggja yfir land sem samkvæmt landamerkjalyðingu frá 12. maí 1890 telst innan landamerkja Laugarvatns. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1.1. Engum kröfum hefur hins vegar verið lýst af hálfu þinglýsts eiganda Laugarvatns þrátt fyrir ítrekuð tilmæli óbyggðanefndar. Kröfur Grímsnes- og Grafningshrepps vegna þess hluta Laugarvatns, sem seldur var 1917, eru settar fram í máli nr. 2/2000 og er afstaða til þeirra tekin í því máli. Er vísað til urlausnar í máli nr. 2/2000 hvað þær snertir.

Af hálfu íslenska ríkisins er því haldið fram að af frásögn Landnámu, nýtingarmöguleikum, staðháttum, víðáttu og gróðurfari megi ráða að land norðan kröfulínu íslenska ríkisins hafi ekki verið numið í öndverðu og sé því ekki undirorpið beinum eignarrétti. Sú frásögn máldaga kirkjunnar að Laugarvatni um að kirkjan ætti í heimalandi sé sönnun þess að land Laugarvatns hafi skipst í heimaland og afrétt. Við gerð landamerkjabréfa hafi merki jarða, sem land eigi að afrétti, verið dregin einhliða langt inn í óbyggðir og þannig hafi ónúmer landsvæði verið innlimuð í yfirráðasvæði jarðanna. Landamerkjabréfi jarðarinnar beri ekki saman við lögfestu frá 1669. Þá megi ráða af heimildum um fjallskil og smölun að allt útlendi Laugarvatns á Lyngdalsheiði og Laugarvatnsvöllum svo og ofan fjallsbrúna sé smalað sem afréttur en ekki sem eignarland.

Laugarvatns er fyrst getið í Njálu en óvíst er hvort þar sé átt við vatnið sjálft eða bæ sem þar stóð hjá.

Í máldaga kirkjunnar að Laugarvatni, sem talinn er frá 1379, er sagt að kirkjan eigi 10 hndr. í heimalandi. Þetta er síðan endurtekið í Vilkinsmáldaga 1379 og máldaga Gísla biskups Jónssonar frá um 1570. Í þessum heimildum er ekkert fjallað um landamerki jarðarinnar.

Fyrsta lýsingin á landamerkjum Laugarvatns er frá 1497, að talið er, en þá var lýst landamerkjum milli Laugarvatns og Snorrastaða:

Þessi ero landa merki j mille lavgar vatz og snorastada.

vr hellinvm ofan vpp j brvnninne og sionhending ofan j rvnninn firir avstan hristanga þar sem lýr(i)tarn-er liggia vnder. og sionhending yfer j þvfvna er stendur hia divpaa. Enn mille eyvindar tvngv skilvr ain og nedann vnder gotvnrar firir vtann aana er ridit er vt a vollvna. og fra hnvkvm og vt til blondv og svo yfer vnder goturnar er ridit er vr skalholli. og vt epter heidinne sem goturnar liggia. og vp j stelpv steins helli og nordvr j sanndgýgi og þaðann nordvr j hrafna biorg.

Um landamerki Laugarvatns er einnig til vitnisburður frá 31. mars 1618. Vitnisburðurinn var síðan borinn fram í staðfestu afriti á manntalsþingi að Stóruborg 14. maí 1728 og í nýju afriti á manntalsþingi á sama stað 21. maí 1833. Samkvæmt síðara afritinu er landamerkjum lýst svo:

Í fyrstu á milli Laugarvatns og Ejevindartungu rædur litla áin (í sínum gamla farveg) allt upp fyrir Nónhólin sem kalladur er Nónhóll frá Laugarvatni og þaðan í Smalaskálan sem austan til á Hnúkaheijdi og sjónhending úr þeim Smalaskála og í stóra steinin á Blönduhálsi og úr þeim steini réttisýnis í Prasaborgir sem standa hæðst sudur á heijdinni og úr þeim Prasaborgum sjónhending í nordra Driftar

endan á þeirri vestustu Driftinni. Þaðan sjónhending og í Stelpusteinshellir vestur á hrauninu. Þaðan upp í sandgygjenn sem er í Hrafnabjargahálsi langt frá Reidarbarminum.

Jöðru lægi á millum Laugarvatns og Snorrastada. Fyrst sjónhending úr Markatanga (fyrir austan stóra Hristanga) og í Markagilskjaptin. Úr því ræður Markagilid þángað sem Hellirsskútinn er í fjallsbrúninni.

Jörðia máta úr fyrnefndum Markatanga sjónhending fram í Hialmstadaá. Þar sem ein fuglstapaþúfa er Hialmstada megin á arbackanum. Hún stendst á við Borgarstæðid á Lambhagaholti.

Lögfesta fyrir Laugarvatni var lesin upp á Alþingi 1669 og er hún á þessa leið:

Í fyrstu millum Laugarvatns og Eyvindartungu ræður litla áin í sínum gamla farveg allt upp yfir Nónhólinn, sem kallaður er Nónhóll frá Laugarvatni, og þaðan í Smalaskála, sem er austan til á Hnúkaheiði, og sjónhending úr þeim Smalaskála og í stóra steininn á Blönduhálsi, og úr þeim steini réttsýnis á Prasaborgir, sem standa hæst suður á heiðinni, og úr þeim Prasaborgum sjónhending í norðra Driftarendann á þeirri vestustu Driftinni, þaðan sjónhending og í Stelpusteinshellir vestur á hrauninu, þaðan og upp í sandgíginn, sem er í Hrafnabjargarhálsi langt frá Reyðarbarminum. Í öðru lagi millum Laugarvatns og Snorrastada: Fyrst sjónhending úr Markatanga fyrir austan stóra Hristanga og í Markagilskjaptinn. Úr því ræður Markagilid þángað sem hellisskútinn er í fjallbrúninni. Í þriðja máta úr fyrnefndum Markatanga sjónhending fram í Hjálmsstaðaá, þar sem ein fuglstapahruga er Hjálmsstaðamegin á árbakkanum. Hún stenz á við borgastykkið á Lambhagaholti.

Laugarvatns er getið í jarðabókunum 1686, 1695 og 1708. Eins og aðrar jarðir í hreppnum átti Laugarvatn afrétt „norður og vestur á fjöllum kringum Skjaldbreið“. Jarðarinnar er einnig getið í jarðabókunum 1847 og 1861. Ekki er fjallað um landamerki Laugarvatns í þessum heimildum.

Landamerkjabréf fyrir Laugarvatn var undirritað 12. maí 1890:

Milli Laugarvatns og Eivindartungu ræður litla áin í sínum gamla farvegi þángað til að gilið, sem er norðanundir Skógarhólnum kemur í hana, úr því gilmyggi beina stefnu í vörðu á Kolhól, þaðan sjónhending rjetta í stóra steininn á Blönduhálsi; þaðan beint fram í Blönduhálsklofa, þaðan sjónhending í vörðu á Biskupsbrekku; þaðan sjónhending rjetta í Prasaborgir, sem er hæsti hnjúkurinn á sunnanverðri Lingdalsheiði, þaðan sjónhending í nyrðri Driptarenda á vestustu Driptinni, þaðan sjónhending í Hamraselshelli, sem er langt vestur á hrauni, þaðan aptur beina sjónhending í Eldborgir á Hrafnabjargahálsi, úr Eldborgum sjónhending í háan hnjúk á norðan og austan verðri Hrossadalsbrún, úr nefndum hnjúk aptur sjónhending fram á fjallsbrúnina, þar sem hellisskúti er efst í Markagili; síðan ræður Markagil niður að mýrinni, en úr því sjónhending niður í Hjálmsstaðaá, þar sem Fuglstapaþúfa er, Hjálmsstaðameigin og stenz sú þúfa á við borgarstæðið á Lambhagaholti. Frá áður nefndri þúfu ræður Hjálmsstaðaá niður í Laugarvatn.

Landamerkjabréf þetta er þinglesið 6. júní 1890 og innfært í landamerkjabók sýslumanns.

Lýsingu á landamerkjum Laugarvatns er þannig að finna í heimildum frá 1497, 1618 (í afriti frá 1833), 1669 og 1890. Í heimildunum frá 1497, 1618 og 1669 er landamerkjum Laugarvatns gagnvart afrétti ekki lýst. Lýst er merkjum á milli Laugarvatns og Snorrastada frá hellisskúta í fjallsbrúninni og niður í Hjálmsstaðaá. Þá er lýst merkjum á milli Laugarvatns og Eyvindartungu og allt vestur að Stelpusteinshelli og þaðan norður í sandgíg á Hrafnabjargarhálsi. Í elstu heimildinni er merkjum lýst allt að Hrafnabjörgum. Eldri heimildirnar þrjár gera þannig ráð fyrir að land jarðarinnar hafi náð lengra til vesturs en ráð er fyrir gert í landamerkjabréfinu frá 1890. Skýringin á þessum mismun mun vera sú að einhvern tíma fyrir gerð landamerkjabréfsins keypti eigandi Gjábakka

jarðarpart úr Laugarvatnsjörðinni og lagði til jarðar sinnar en land Laugarvatns mun áður hafa náð vestur að Stelpusteinselli sem nú er í landi Gjábakka. Munu landamerkin þá hafa færst í Hamra-selshelli. Ekki hafa fundist aðrar heimildir um þessi kaup en þær sem skráðar eru í 2. bindi Sunnlenskra byggða en þar er ekki getið nákvæmlega um legu þessa landsvæðis. Að öðru leyti en því sem að framan greinir virðast hinar takmörkuðu landamerkjálýsingar frá 1497, 1618 og 1669 vera í samræmi við landamerkjabréfið frá 1890. Þrasaborga er þó ekki getið í þeirri elstu.

Að Laugarvatni liggja Snorrastaðir, Hjálmsstaðir, Eyvindartunga, Gröf og Efra-Apavatn, svo og Miðfell og Gjábakki í Þingvallasveit. Að jörðinni liggja einnig Laugardalsafréttur og Grímsnes-afréttur.

Landamerkjabréfið er staðfest af eigendum og ábúendum Miðfells, Gjábakka, Snorrastaða, Hjálmsstaða, Eyvindartungu, Grafar og Efra-Apavatns. Auk þess er landamerkjabréfið áritað af hálfu eigenda, ábúenda og umráðamanna Kaldárhöfða, Neðra-Apavatns, Búrfells og Klausturhóla en þær jarðir eru í Grímsneshreppi og eiga sameiginlegt hornmark með Laugarvatni í Þrasaborgum. Landamerkjabréfið er þannig áritað um samþykki vegna allra aðliggjandi jarða.

Á landamerkjabréfi Laugarvatns er sá ágalli að það hefur ekki hlotið formlega staðfestingu fyrirsvarsmanna Laugardalsafréttar og Grímsnesafréttar. Við mat á þýðingu landamerkjabréfs Laugarvatns að því er varðar lýsingu á landamerkjum jarðarinnar að óbyggðamörkum er því nauðsynlegt að kanna hvort efni hennar fær samrýmst öðrum gögnum um mörk afréttarins.

Norðan við Laugarvatn liggur Laugardalsafréttur. Fram kemur í kafla 11.12 að lýsingar á landamerkjum Laugardalsafréttar sé að finna í heimildum frá 1920, 1979, 1983, 1984 og 1996. Þar sé ekki fjallað sérstaklega um mörk afréttarins og jarða í Laugardal. Landamerkjálýsing hafi ekki verið gerð fyrir hinn upphaflega Grímsnesafrétt í kjölfar landamerkjagalaganna 1882 nema að því er varði skiptalínu afréttarins 1920. Í heimildum þessum er nokkuð fjallað um mörk afréttarins og Laugarvatns að norðvestanverðu.

Á fundi hreppsnefnda Grímsnes- og Laugardalshreppa 12. maí 1920 var ákveðið að skipta sameiginlegum afrétti hreppanna og að mörk þeirra yrðu eftirfarandi:

Kálfstindar ráða inn að Skefilfjallahorni, þaðan sjónhending um Skjaldbreið í Langafell, þaðan í svartan hnjúk vestan í Langjökli inn af Jökulkróknum.

Í ritinu *Sunnlenskar byggðir* er vesturmörkum afréttarins frá Skefilfjöllum lýst svo:

Síðan ráða Skefilfjöll meðan þau endast, en síðan úr suðvesturenda þeirra suðvestur í Kálfstinda sem fyrr var lýst, ráða þeir suður í Reyðarbarm.

Í ritinu *Göngur og réttir* er eftirfarandi lýsing á vesturmörkunum:

Þaðan austanvert í Skjaldbreið, um Sköflung, Langafell, Skriðuhnjúk, Skefilfjöll og í Klukkuskarð. Þaðan ráða svo landamerki Grímsnesinga og heimalands Laugarvatns fram með Reyðarbarmi og Litlabarmi að vestan, og úr syðra Litlabarmshorni í Biskupsbrekku norðanvert á Lyngdalsheiði.

Lýsing hreppstjórans í Laugardalshreppi 19. maí 1979 á vesturmörkum afréttarins er samhljóða framangreindri lýsingu.

Í 2. gr. fjallskilareglugerðar nr. 408/1996 segir „Afréttur Laugardalshrepps afmarkast af Skefilfjöllum í Klakk að vestan“.

Hafa verður í huga að framangreindar lýsingar á mörkum afréttarins eru allar settar á blað eftir að Grímsnesingar kaupa jarðarpartinn úr Laugarvatni og leggja óformlega til afréttar. Lýsingin í fjallskilareglugerð er í samræmi við skiptalínuna frá 1920 nema hvað fjallskilareglugerðin gengur

ekki jafnlangt suður og fyrrgreinda lýsingin. Lýsingin í ritinu, Göngur og réttir, og lýsing hreppstjórans á afréttinum frá 19. maí 1979 miðast við Laugarvatnslandið syðst. Ekki verður þó annað séð en að framangreindum lýsingum beri í öllum aðalatriðum saman við landamerkjabréf Laugarvatns.

Norðan við Laugarvatn liggur Grímsnesafréttur. Samkvæmt landamerkjabréfi Laugarvatns eru mörk jarðarinnar við hinn upphaflega Grímsnesafrétt, og um leið þann hluta hans sem Grímsneshreppur hélt eftir 1920, um línu sem dregin er úr Eldborgum og að skiptalínunni frá 1920, í stefnu á háan hnúk á norðan- og austanverðri Hrossadalsbrún. Eldri heimildir um landamerki Laugarvatns styðja þetta. Ákvæði 2. gr. fjallskilareglugerðar, þar sem Skefilfjöll eru tilgreind sem syðsti punktur austurmarka fær ágætlega samrýmst þessu. Mörkum Grímsnesafréttar og Laugarvatnsjarðarinnar er ekki lýst í öðrum heimildum um merki afréttarins en ekkert í þeim mælir gegn framangreindri lýsingu í landamerkjabréfi Laugarvatns. Jafnframt festir Grímsneshreppur kaup á hluta af landi Laugarvatns árið 1917 og við það tækifæri er norðurmörkum jarðarinnar lýst á mjög svipaðan hátt og landamerkjabréfi Laugarvatns 1890, þ.e. úr Eldborgum og þaðan sjónhending í norðasta Kálfstind, sem er lítið eitt sunnar en hnúkur á norðan- og austanverðri Hrossadalsbrún sem tilgreint landamerkjabréf miðar við. Samanburður á þessum tveimur lýsingum, þ.e. annars vegar landamerkjabréfi Laugarvatns og hins vegar lýsingu sem gerð var við kaup Grímsneshrepps á hluta af landi Laugarvatns, leiðir í ljós að til verður mjó landræma úr landi Laugarvatns sem skilur á milli Grímsnesafréttar og landsins sem hreppurinn keypti úr Laugarvatni 1917. Hér er nánar tiltekið um að ræða svæðið á milli framangreindra tveggja stefnulína úr Eldborgum og að skiptalínu hreppanna frá 1920, milli Kálfstinda og Skefilfjallahorns. Verður að líta svo á að landræma þessi sé innan lands Laugarvatnsjarðarinnar.

Austan við Laugarvatn liggja jarðirnar Snorrastaðir, Hjármsstaðir og Miðdalsjarðir, en allar eiga þessar jarðir mörk að afrétti. Í kafla 11.7. er komist að þeirri niðurstöðu að landamerkjabréfum þessara fjögurra jarða beri saman um að hornmark þeirra að afrétti sé hnúkur á austanverðri Hrossadalsbrún.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig Laugarvatns er getið í heimildum allt frá 16. öld. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða, sbr. umfjöllun í kafla 10.4.2. Jafnframt eru líkur til þess að landsvæði það sem hér er til umfjöllunar sé innan upphaflegs landnáms í Laugardal.

Í kjölfar þess að landamerkjalog taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir jörðina Laugarvatn. Ekki verður annað séð en að því beri saman við eldri heimildir um landamerki jarðarinnar, frá 1497, 1618 og 1669, enda þótt takmarkaðar séu. Jafnframt hefur landamerkjabréfið hlotið staðfestingu fyrirvarsmanna allra aðliggjandi jarða í Laugardalshreppi og Þingvallahreppi, sem og þeirra jarða í Grímsneshreppi, sem eiga sameiginlegt hornmark með Laugarvatni í Þrasaborgum. Þá verður ekki annað séð en að í öllum aðalatriðum sé samræmi með landamerkjabréfi Laugarvatns og þeim lýsingum sem til eru á mörkum Laugardalsfréttar. Við kaup Grímsneshrepps á hluta af landi Laugarvatns 1917 er og mörkum Laugarvatns að Grímsnesafrétti lýst á mjög svipaðan hátt og í landamerkjabréfi jarðarinnar.

Fyrirliggjandi gögn benda því til að landamerkjum Laugarvatns sé rétt lýst í landamerkjabréfi dags. 12. maí 1890. Bréfið er þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðarinnar án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna. Landamerkjabréf Snorrastaða, Hjármsstaða, Miðdalsjarða, Eyvindartungu, Grafar, Miðfells og Gjábakka eru einnig þinglýst. Þetta bendir einnig til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að eigendur Laugarvatns hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst. Þeir formlegu gallar sem á bréfinu eru verða því ekki taldir hafa efnislega þýðingu í þessu sambandi.

Fram kemur í ritinu *Göngur og réttir* að haustleitir á Laugardalsafrétti skiptist í vesturleit og

austurleit. Vesturleit komi niður Klukkuskarð á milli Klukkutinda og Skefilfjalla. Tveir menn úr byggð smali Laugarvatnsfjall fram á vesturbúnir. Þá sé svæðið á milli Kálfstinda og Hrossadalsbrúnar smalað niður í Laugarvatnsrétt ásamt norðaustanverðri Lyngdalsheiði og Laugarvatnsvöllum. Við skýrslutökur fyrir nefndinni kom einnig fram að vesturleitin kæmi niður í Laugarvatnsrétt og hefðu heimamenn þá notað tækifærið og smalað Laugarvatnslandið með fjallmönnum líkt og gert væri í Efstadal. Laugarvatnslandið hefði síðan verið smalað oftar á haustin eins og Efstadalslandið. Síðar hefði verið lagt til við fjallskil að smala Laugarvatnslandið eins og um afrétt væri að ræða til að koma til móts við þann ágang fjár sem jörðin varð fyrir.

Framangreint fyrirkomulag á smölun á landi Laugarvatns þykir ekki hafa eignarréttarlega þýðingu.

Tilgreining á hluta kirkjunnar að Laugarvatni í heimalandi Laugarvatns er í samræmi við það sem venja var í máldögum enda var það skilyrði þess að kirkja gæti tekið vígslu að hún ætti tiltekinn hluta þeirrar jarðar sem hún stóð á. Í þessari tilgreiningu felst hins vegar ekki sönnun þess að innan marka jarðarinnar hafi verið annars konar land með aðra stöðu að eignarrétti.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1890 hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Ekki verður annað séð en að það eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda. Engin gögn liggja fyrir um að land innan marka jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi.

Af hálfu íslenska ríkisins hefur ekki verið sýnt fram á að land innan tilgreindra landamerkjja jarðarinnar Laugarvatns sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða, án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar, sbr. einnig umfjöllun í kafla 10.6. að land jarðarinnar Laugarvatns svo sem það er afmarkað í landamerkjabréfi frá 12. maí 1890 teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998.

11.10. Miðdalstorfa (Miðdalur, Ketilvellir og Miðdalskot)

Miðdalstorfa skiptist nú í jörðina Miðdal ásamt Miðdalskoti og Ketilvöllum. Sameiginlegt landamerkjabréf er gert fyrir Miðdal ásamt hjáleigunum Ketilvöllum og Miðdalskoti 1889 án þess þó að innbyrðis merkjum sé þar lýst.

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að þjóðlendulínan liggja yfir land sem samkvæmt landamerkjabréfi fyrir Miðdal ásamt hjáleigunum Ketilvöllum og Miðdalskoti frá 9. maí 1889 telst innan landamerkjja Miðdalstorfunnar. Þá lýsir íslenska ríkið kröfum um beinan eignarrétt að Ketilvöllum og Miðdalskoti fyrir sunnan þjóðlendukröfulínu sína. Jafnframt er af hálfu ríkisins gerð krafa til viðurkenningar á rétti Miðdalskots og Ketilvalla til afréttarnota af landi því sem er innan merkja Miðdalstorfu samkvæmt landamerkjabréfi en norðan kröfulínu ríkisins. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1.1. og 3.1.2. Kröfum Félags bókagerðarmanna, þinglýsts eiganda jarðarinnar Miðdals, er lýst í kafla 3.9.

Af hálfu íslenska ríkisins er á það bent að mörk Miðdalstorfu að Laugardalsafrétti séu ósamþykkt. Þá er því haldið fram að af frásögn Landnámu, nýtingarmöguleikum, staðháttum, víðáttu og gróðurfari megi ráða að land norðan kröfulínu íslenska ríkisins hafi ekki verið numið í öndverðu og sé því ekki undirorpið beinum eignarrétti. Við gerð landamerkjabréfa hafi merki jarða, sem land eigi að afrétti, verið dregin einhliða langt inn í óbyggðir og þannig hafi ónumin landsvæði verið innlimuð í yfirráðasvæði jarðanna. Á það er bent að Ketilvellir og Miðdalskot séu eign kirkjujarðasjóðs og þar með íslenska ríkisins. Sameiginlegt landamerkjabréf hafi verið gert fyrir Miðdal

ásamt hjáleigunum Ketilvöllum og Miðdalskoti en formleg landskipti hafi ekki farið fram milli jarðanna.

Af hálfu þinglýsts eiganda Miðdals er því haldið fram að allt land jarðarinnar innan þinglýstra landamerkja og landamerkjalýsingar frá 1939 sé undirorpið beinum eignarrétti hans. Þá er því haldið fram með vísan til tilgangs landamerkjagalaganna, eftirlitsskyldu sýslumanna með framkvæmd þeirra, þinglýsingar landamerkjabréfanna og þess að enginn ágreiningur hafi verið um efni þeirra að landamerkjabréfin séu fullkomnar heimildir um landamerki jarða og eignarrétt þinglýstra eigenda þeirra. Sá sem dragi í efa gildi fyrirbyggjandi þinglýstra eignarheimilda beri sönnunarbyrðina fyrir staðhæfingum sínum. Einnig er vísað til venjuréttar, hefðar og landnáms.

Elsta heimild um Miðdal er í Vilkinsmáldaga frá 1397 og samkvæmt honum var kirkja í Miðdal sem átti „heimaland allt með gögnum og gæðum“. Í máldaga Gísla biskups Jónssonar frá síðari hluta 16. aldar er ítrekað að kirkjan eigi heimaland með gögnum og gæðum og jörðina Ketilvelli að auki. Þessi yfirlýsing er síðan skráð orðrétt í vísitasíubók Brynjólfs biskups Sveinssonar 1644. Miðdals er einnig getið í jarðabókum frá 1695, 1708, 1847 og 1861. Í þessum heimildum er ekkert fjallað um landamerki Miðdals.

Fyrstu lýsingu á landamerkjum Miðdalstorfu er að finna í landamerkjabréfi „fyrir kirkjujörðinni Miðdal ásamt hjáleigunum Ketilvöllum og Miðdalskoti“ dags. 9. maí 1889. Þar lýsir umboðsmaður jarðatorfunnar landamerkjum hennar svo:

Milli Hjálmsstaða og Miðdals eru þessi mörk: Ósfarið við Laugarvatnsvatn upp mosann í vestan verðum Hristanga, þaðan ráða götur þær sem liggja austur Rotubakkann sjónhending í svokallað Engjavað á Skillandsá; frá Engjavaði ræður áin að Bitruós, frá Bitruós sjónhending um austanverða Kringlumýri og vörður í hæðunum upp af henni í hnúkinn á Mjóudalabrún vestri; þaðan sjónhending í hnúkinn á austanverðri Hrossadalsbrún; þaðan gagnvart afrijetti, sjónhending í vestustu nýpuna á Rauðafelli; þaðan gagnvart Efstadal, sjónhending í Vatnsheiðarvatn; úr Vatnsheiðarvatni gagnvart Laugardalshólum sjónhending í Gljúfurgil á fjallsbrúninni og liggur sú stefna um Pretshæð [svo]; úr Gljúfurgilinu á fjallsbrúninni er bein sjónhending um vörður þær, sem hlaðnar eru á Markagarði, Smáholtum og við Markalæk í Farklofana; þaðan ræður Hólaá og Laugarvatnsvatn að fyrstnefndu Ósfari.

Landamerkjabréf þetta er þinglesið 23. maí 1889 og innfært í landamerkjabók sýslumanns.

Að Miðdalstorfu liggja Hjálmsstaðir, Efstidalur, Laugardalshólar og Laugardalsafreittur. Er þá ekki tekið tillit til breytinga, sem orðið hafa á aðliggjandi jörðum, eftir gerð landamerkjabréfsins. Landamerkjabréf Miðdals ásamt hjáleigunum Ketilvöllum og Miðdalskoti er áritað af ábúendum og eigendum Efstadals, Laugardalshóla og Hjálmsstaða, svo og Snorrastaða og Laugarvatns sem eiga sameiginlegan hornpunkt með Miðdalstorfu. Landamerkjabréf Miðdalstorfu hefur því hlotið staðfestingu fyrirsvarsmanna allra aðliggjandi jarða.

Lýsingu á landamerkjum Miðdalstorfu er þannig ekki að finna í eldri heimildum en landamerkjabréfi frá 1889. Þá er bréfið haldið þeim ágalla að það hefur ekki hlotið formlega staðfestingu fyrirsvarsmanna Laugardalsafreittar. Við mat á þýðingu landamerkjalyýsingar Miðdalstorfu að óbyggðamörkum er því nauðsynlegt að kanna hvort efni hennar fær samrýmst öðrum gögnum um mörk afréttarins.

Fram kemur í kafla 11.12 að lýsingar á landamerkjum Laugardalsafreittar sé að finna í heimildum frá 1920, 1979, 1983, 1984 og 1996. Þar er ekki fjallað sérstaklega um mörk afréttarins og jarða í Laugardal. Landamerkjalyýsing var ekki gerð fyrir hinn upphaflega Grímsnesafreitt í kjölfar landamerkjagalaganna 1882 nema að því er varðar skiptalínu afréttarins 1920 en hún liggur ekki að landi Miðdalstorfu.

Vestan við Miðdalstorfu liggja jarðirnar Snorrastaðir, Hjálmsstaðir og Laugarvatn en að austan

liggur jörðin Efstidalur en allar eiga þessar jarðir mörk að afrétti. Í kafla 11.7. er komist að þeirri niðurstöðu að landamerkjabréfum Laugarvatns, Snorrastaða, Hjálmsstaða og Miðdalstorfu beri saman um að hornmark þeirra að afrétti sé hnúkur á austanverðri Hrossadalsbrún. Þá ber landamerkjabréfum Miðdalstorfu og Efstadals, dags. 21. maí 1887 og þingl. „sumarið 1887“, saman um að mörk jarðanna gagnvart afrétti miðist við vestustu nípuna á Rauðafelli. Samkvæmt landamerkjabréfi Miðdalstorfu er síðan dregin bein lína á milli þessara punkta.

Lagt hefur verið fram í málinu byggingarbréf, dags. 26. maí 1928. Í því er landamerkjum Miðdals gagnvart Hjálmsstöðum, Ketilvöllum og Miðdalskoti lýst þannig:

1. Milli Miðdals og Hjálmsstaða: Úr markagerði á Vatnsbakkanum í markapúfu á Rotubakkanum, þaðan ráða götur á Rotubakkanum austur í Skillandsá, ræður svo Skillandsá uppeftir meðan lönd liggja saman.
2. Milli Kjetilvalla og Miðdals: Úr markapúfu niður á Skillandsárbakka, sjónhending á Hól að hundapúfu á Búðarholtshalajaðri eystri enda á Vörðufjalli, ræður svo Skillandsá uppeftir svo lengi sem lönd liggja saman.
3. Milli Miðdalskots og Miðdals: ræður Hökulækur austur eftir þar til Tóugil tekur við, og ræður það svo mörkum upp í fjallsbrúnina sjónhending um Vatnsheiði í vestra Rauðafellshorn þaðan afrjettarlinu sjónhending vestur í Skriðutinda, og þaðan niður eftir um Mjóudalsgil þar til Skillandsárupptök tekur við.

Byggingarbréfið er undirritað af Gunnari Gunnarssyni og Magnúsi Böðvarssyni. Magnús var á þeim tíma, sem byggingarbréfið var gert, ábúandi á Miðdal og framseldi ábúðarrétt með bréfinu til Gunnars.

Kröfugerð fyrir Miðdal byggist að hluta til á þessari lýsingu í byggingarbréfinu. Nánar tiltekið er kröfugerðin þannig úr garði gerð að tekin er upp lýsing úr landamerkjabréfi Miðdalstorfu frá 9. maí 1887 og síðan er þess krafist að landamerki jarðarinnar séu, annars vegar milli Ketilvalla og Miðdals og hins vegar milli Miðdalskots og Miðdals, ákvörðuð eins og þeim er lýst í 2. og 3. tl. byggingarbréfsins. Með því að byggja á mörkum Miðdalskots og Miðdals, svo sem þeim er lýst í 3. tl. byggingarbréfsins, er kröfugerðin þannig úr garði gerð hvað varðar mörk Miðdalstorfu við afréttinn, að kröfulínan er dregin úr Rauðafellshorni í Skriðutinda, þaðan um Mjóudalagil, þar til Skillandsárupptök taka við. Er þessi lýsing í verulegu ósamræmi við landamerkjabréf Miðdalstorfunnar en þar er dregin bein lína á milli hás hnúks á austan- og norðanverðri Hrossadalsbrún í vestustu nípú Rauðafells. Lýsing landamerkjabréfsins gengur því mun skemur til norðurs en í lýsingin í byggingarbréfinu. Við endurupptöku máls nr. 3/2000 þann 26. nóvember 2001 var lögmaður eiganda Miðdals inntur eftir þessu ósamræmi. Kom þar fram að ekki lægi fyrir á hvaða heimildum lýsing í byggingarbréfinu byggðist á en gerðar væru ýrtruðu kröfur í málinu.

Í byggingarbréfinu er landamerkjum jarðarinnar lýst einhliða af þáverandi eiganda og ábúanda Miðdals og er hvorki að sjá að eigendur Ketilvalla og Miðdalskots hafi samþykkt hana né heldur eigendur aðliggjandi jarða. Samkvæmt 14. gr. bréfsins skyldi það ekki taka gildi fyrr en sýslumaður hefði ritað á það samþykki sitt. Bréfið ber ekki með sér slíkt samþykki. Þá verður ekki heldur séð að skjalinu hafi verið þinglýst. Með vísan til framangreinds er tilvitnað byggingarbréf frá 26. maí 1928 að mati óbyggðanefndar haldið slíkum ágöllum að á því verður ekki byggt í máli þessu.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig Miðdalstorfu er getið í heimildum allt frá 14. öld. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hafi verið að ræða, sbr. umfjöllun í kafla 10.4.6. Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms í Laugardal.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir jörðina Miðdal, ásamt Ketilvöllum og Miðdalskoti. Eldri heimildir um landamerki jarðarinnar eru ekki fyrir hendi

og yngri heimildir verða samkvæmt framansögðu ekki taldar hafa neina þýðingu í máli þessu. Komið hefur fram að landamerkjabréfið er áritað um samþykki vegna allra aðliggjandi jarða. Þá hefur ekkert komið fram sem mælir í mót þeirri lýsingu á mörkum við Laugardalsaftrétt sem fram kemur í landamerkjabréfi fyrir Miðdalstorfú.

Fyrirliggjandi gögn benda því til að landamerkjum Miðdals ásamt Miðdalskoti og Ketilvöllum sé rétt lýst í landamerkjabréfi, dags. 9. maí 1889. Bréfið er þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðartorfunnar án þess að séð verði að fram hafi komið athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nággranna. Landamerkjabréf Efstadals, Laugardalshóla, Hjármsstaða, Snorrastaða og Laugarvatns eru einnig þinglesin. Þetta bendir einnig til að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að eigendur Miðdals hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst. Þeir formlegu gallar sem á bréfinu eru verða því ekki taldir hafa efnislega þýðingu í þessu sambandi.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka, sem tilgreind eru 1889, hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu, gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Ekki verður annað séð en að það eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda. Engin gögn liggja fyrir um að land innan marka jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi.

Af hálfu íslensku ríkisins hefur ekki verið sýnt fram á að land innan tilgreindra landamerkja Miðdalstorfunnar sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða, sbr. einnig umfjöllun í kafla 10.6, án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998. Með vísan til rannsóknarskyldu óbyggðanefndar, sbr. 4. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998, er þó óhjákvæmilegt að taka afstöðu til þess hvort fjármálaráðherra sé unnt að leggja til þjóðlendu land sem undirorpið er beinum eignarrétti íslenska ríkisins.

Í ákvæði 1. gr. laga nr. 58/1998 kemur skýrt fram að eðlismunur er á eignarlandi og þjóðlendu. Þjóðlenda er landsvæði utan eignarlanda. Ljóst er því að eignarland verður ekki gert að þjóðlendu með því að eigandi þess afsali sér eignarráðum sínum. Í því sambandi skiptir ekki máli hvort eigandinn er íslenska ríkið eða einhver annar. Þá hefur fjármálaráðherra ekki heimild til slíks afsals, sbr. 2. mgr. 40. gr. stjórnarskrárinnar, þar sem kveðið er á um að ekki megi selja eða með öðru móti láta af hendi neina af fasteignum landsins né afnotarétt þeirra nema samkvæmt lagaheimild. Ekki verður talið að slík heimild felist í 1. mgr. 11. gr. laga nr. 58/1998 þar sem kveðið er á um að fjármálaráðherra skuli fara með fyrirvar fyrir hönd ríkisins og stofnana á vegum þess vegna krafna um eignarréttindi innan þjóðlendna og við úrlausn um hvort land teljist til eignarlands eða þjóðlendu.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar, sbr. einnig umfjöllun í kafla 11.6., að land Miðdalstorfú, svo sem það er afmarkað í landamerkjabréfi frá 9. maí 1889, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998.

11.11. Snorrastaðir

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að þjóðlendulínan liggja yfir land sem samkvæmt landamerkjalyýsingu frá 24. maí 1887 telst innan landamerkja Snorrastaða. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1.1. og kröfum þinglýsts eiganda jarðarinnar, dánarbús Jóhanns Sveinbjörns-sonar, er nánar lýst í kafla 3.10.

Af hálfu íslenska ríkisins er á það bent að landamerkjabréf jarðarinnar sé einungis samþykkt vegna Laugarvatns. Þá er því haldið fram að af frásögn Landnámu, nýtingarmöguleikum, staðháttum, víðáttu og gróðurfari megi ráða að land norðan kröfulínu íslenska ríkisins hafi ekki verið numið í öndverðu og sé því ekki undirorpið beinum eignarrétti. Við gerð landamerkjabréfa hafi merki

jarða, sem land eigi að afrétti, verið dregin einhliða langt inn í óbyggðir og þannig hafi ónumin landsvæði verið innlimuð í yfirráðasvæði jarðanna.

Af hálfu þinglýsts eiganda Snorrastaða I og II er því haldið fram að allt land jarðanna innan þinglýstra landamerkja sé undirorpið beinum eignarrétti hans. Þá er því haldið fram með vísan til tilgangs landamerkjagalaganna, eftirlitsskyldu sýslumanna með framkvæmd þeirra, þinglýsingar landamerkjabréfanna og þess að enginn ágreiningur hafi verið um efni þeirra, að landamerkjabréfin séu fullkomnar heimildir um landamerki jarða og eignarrétt þinglýstra eigenda þeirra. Sá sem dragi í efa gildi fyrirbyggjandi þinglýstra eignarheimilda beri sönnunarbyrðina fyrir staðhæfingum sínum. Einnig er vísað til venjuréttar, hefðar og landnáms.

Elsta heimild þar sem Snorrastaða er getið er frá 15. öld en vitað er að á 17. öld var jörðin í einkaeigu. Hennar er einnig getið í jarðabókum 1686, 1695 og 1708. Í þessum heimildum er ekkert fjallað um landamerki Snorrastaða. Snorrastöðum mun hafa verið skipt í tvö býli 1886 en nú er þar búið á jörðinni óskiptri.

Fyrstu lýsingu á landamerkjum jarðarinnar er að finna í landamerkjabréfi, dags. 24. maí 1887. Þar lýsir eigandi jarðarinnar landamerkjum hennar þannig:

Á milli jarðanna Snorrastaða og Laugarvatns byrja landamerki, niður við Hjálmsstaðaá, þar sem bera saman vörðurnar á Flóðakeldubakka og ofantil á Vestraholti, fyrir sunnan ána, þaðan sjónhending í Markapítt um Markavík og Markalág upp í Markagilið uppi í Fjallsbrún, þaðan sama sjónhending til Afrjettarlínu, frá sömu línu að austanverðu sjónhending um Grensásinn vestantil á Jafnafelli, suður yfir Mosana og austantil yfir Fagradal í ána við vestri Hryggsendann, svo ræður áin niður að fyrst-nefndum vörðum.

Landamerkjabréf Snorrastaða er þinglesið sumarið 1887 og innfært í landamerkjabók sýslumanns.

Að Snorrastöðum liggja Laugarvatn, Hjálmsstaðir og Laugarvatnsafréttur. Vestan við Snorrastaði liggur jörðin Laugarvatn. Landamerkjabréf Laugarvatns er dags. 12. maí 1890 og þinglýst 6. júní 1890. Eigendur Snorrastaða og Laugarvatns árita hvor um sig landamerkjabréf hins. Að austan liggur jörðin Hjálmsstaðir. Landamerkjabréf Snorrastaða er ekki áritað af hálfu fyrirsvarmanna Hjálmsstaða en eigandi Snorrastaða áritar landamerkjabréf Hjálmsstaða sem er dags. 24. maí og þinglesið „sumarið 1887“. Landamerkjabréf Snorrastaða hefur því hlotið staðfestingu aðliggjandi jarða.

Lýsingu á landamerkjum Snorrastaða er þannig ekki að finna í eldri heimildum en landamerkjabréfi frá 1887. Þá er bréfið haldið þeim ágalla að það hefur ekki hlotið formlega staðfestingu fyrirsvarmanna Laugardalsafréttar. Við mat á þýðingu landamerkjalyýsingar Snorrastaða að óbyggðamörkum er því nauðsynlegt að kanna hvort efni hennar fær samrýmst gögnum um merki Laugardalsafréttar.

Norðan við Snorrastaði liggur Laugardalsafréttur. Fram kemur í kafla 11.12 að lýsingar á landamerkjum Laugardalsafréttar sé að finna í heimildum frá 1920, 1979, 1983, 1984 og 1996. Þar er ekki fjallað sérstaklega um mörk afréttarins og jarða í Laugardal. Landamerkjalyýsing var ekki gerð fyrir hinn upphaflega Grímsnesafrétt í kjölfar landamerkjagalaganna 1882 nema að því er varðar skiptalínu afréttarins 1920 en hún liggur ekki að landi Snorrastaða.

Vestan við Snorrastaði liggur jörðin Laugarvatn en að austan liggur jörðin Hjálmsstaðir en allar eiga þessar jarðir mörk að afrétti. Í kafla 11.7. er komist að þeirri niðurstöðu að landamerkjabréfum Laugarvatns, Snorrastaða, Hjálmsstaða og Miðdalstorfu beri saman um að hornmark þeirra að afrétti sé hnúkur á austanverðri Hrossadalsbrún.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig Snorrastaða er getið í heimildum allt frá 17. öld. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða, sbr. umfjöllun í kafla 10.4.2. Jafnframt

eru fremur líkur til þess að landsvæði það sem hér er til umfjöllunar sé innan upphaflegs landnáms í Laugardal.

Í kjölfar þess að landamerkjalog taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir jörðina Snorrastaði. Eldri heimildir um landamerki jarðarinnar eru ekki fyrir hendi. Landamerkjabréf Snorrastaða hefur hlotið staðfestingu fyrirsvarsmanns Laugarvatns. Þá hefur eigandi Hjálmstaða staðfest landamerkjabréf Snorrastaða. Landamerkjabréfum framangreindra þriggja jarða og Miðdalsjarða ber og saman um að hornmark þeirra að afrétti sé norðan við Grensás, þ.e. hnúkur á norðan- og austanverðri Hrossadalsbrún. Loks hefur ekkert komið fram sem mælir í mót þeirri lýsingu á mörkum við Laugardalsafrétt sem fram kemur í landamerkjabréfi Snorrastaða.

Fyrirliggjandi gögn benda því til að landamerkjum Snorrastaða sé rétt lýst í landamerkjabréfi, dags. 24. maí 1887. Bréfið er þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðarinnar án þess að séð verði að fram hafi komið athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna. Landamerkjabréf Laugarvatns, Hjálmstaða og Miðdalsjarða er einnig þinglesin. Þetta bendir einnig til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að eigendur Snorrastaða hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst. Þeir formlegu ágallar sem á bréfinu eru verða því ekki taldir hafa efnislega þýðingu í þessu sambandi.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Snorrastaðir hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka, sem tilgreind eru 1887, hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Ekki verður annað séð en að það eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda sem þýðingu hafi. Engin gögn liggja fyrir um að land innan marka jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi.

Af hálfu íslenska ríkisins hefur ekki verið sýnt fram á að land innan tilgreindra landamerkja jarðarinnar Snorrastaða sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða, sbr. einnig umfjöllun í kafla 10.6., án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land jarðarinnar Snorrastaða, svo sem það er afmarkað í landamerkjabréfi frá 24. maí 1887, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

11.12. Laugardalsafréttur

Land sunnan Langjökuls og ofan byggðar í Þingvalla-, Grímsnes-, Laugardals- og reyndar einnig Biskupstungnahreppi hefur lengi verið nýtt til sumarþeirra fyrir búfé. Þar á milli eru ekki skýr mörk af náttúrunnar hendi ef frá er talið Farið sem rennur úr Hagavatni í Sandvatn. Áður en svokölluð Hlíðalönd í Biskupstungum voru girt af og Farið varð að meiri farartálma en það hafði áður verið gat sauðfé runnið nokkuð hindrunarlaust frá Hvítá í austri allt vestur til Borgarfjarðardala. Af þessari ástæðu hafa upprekstraraðilar á svæðinu þurft að hafa samráð um smölun og fjallskil. Jafnframt eru lýsingar í eldri heimildum oft þannig að skýr mörk milli upprekstrarsvæða/afrétta einstakra hreppa verða ekki greind.

Laugardalsafréttur er eystri hluti hins upphaflega Grímsnesafréttar sem var skipt á milli Grímsneshrepps og Laugardalshrepps árið 1920. Laugardalshreppur var hluti Grímsneshrepps til 1906 og afrétturinn því hinn sami áður.

Hér verður fjallað um það landsvæði sem kom í hlut Laugardalshrepps er hinum forna Grímsnesafrétti var skipt á milli Grímsneshrepps og Laugardalshrepps 1920. Nánar tiltekið er um að ræða svæði sem að vestan afmarkast við línuna sem lögð var til grundvallar við samkomulag um skiptin-

gu afréttarins árið 1920. Að sunnan afmarkast afrétturinn við mörk aðliggjandi jarða svo sem gerð verður grein fyrir síðar í þessum kafla. Að austan ræður síðan land Úthlíðartorfu og hluti Biskupstungnahrepps, þ.e. frá Hagavatni og í Hagafell í Langjökli. Norðurmörk Laugardalsafreftar eru svo í syðsta hluta Langjökuls.

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir því að landsvæði þetta sé þjóðlenda, að viðurkenndum rétti afréttareigenda til allra lagalegra afréttarnota. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1.1. Af hálfu íslenska ríkisins er fullyrt að allur afrétturinn sé utan þess lands sem numið var samkvæmt Landnámu. Landnáma sé mjög glögg hvað þetta varðar. Krafa um þjóðlendulínu byggist á upplýsingum um landnám og upplýsingar um fjallskil mæli því ekki í mót. Þá séu landskiptagerðir í samræmi við kröfugerð þar sem þeirra njóti við. Jafnframt er því haldið fram að ráða megi af nytjum afréttarins að um þjóðlendu sé að ræða, meginreglan sé sú að land, sem nytjað hafi verið til beitar og smalað að frumkvæði fjallskilastjórnar, sé þjóðlenda. Því er einnig haldið fram að landamerkjabréf og þinglýsing þess sanni ekki beinan eignarrétt heldur sé fyrst og fremst um afmörkun yfirráðasvæðis að ræða.

Af hálfu Laugardalshrepps fyrir hönd eigenda jarða í Laugardalshreppi er þess krafist að viðurkennt verði að eigendur lögbýla í Laugardalshreppi eigi beinan eignarrétt að öllum Laugardalsafrefti að öðru leyti en því sem umsamdar kvaðir á landinu greina og að viðurkennt verði að heildarlandamerki afréttarins séu eins og þeim er nánar lýst í kafla 3.11. Af hálfu jarðeigenda er á því byggt að það landsvæði, sem Laugardalshreppur „hafi ekki eignast sem lögpersóna með kaupum“, sé á grundvelli náms í öndverðu og síðar venju, sameign eigenda þeirra lögbýla í Laugardalshreppi sem upprekstrarrétt eiga á afréttinn. Því er haldið fram að afrétturinn hafi verið nytjaður af eigendum jarða í Grímsneshreppi og síðar Laugardalshreppi allt frá landnámsöld. Hann hafi verið nýttur til fulls eftir því sem mögulegt var hverju sinni, s.s. til beitar, grastekju, veiða, skógarhöggs, kola-gerðar, námutöku og í ferðapjónustu. Efnislegar kröfur varðandi afréttarlandið byggja jarðeigendur einnig á landamerkjalyfingu afréttarins.

Um kröfugerð Landsvirkjunar á svæðinu og úrlausn óbyggðanefndar um hana vísast til kafla 3.12. og 12.

Elsta heimild um hinn upphaflega Grímsnesafreft er Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1709. Í lýsingu á jörðinni Efstadal segir svo:

Afrjett á jörðin ásamt öllum Grímsnesingum norður og vestur á fjöll kringum Skjaldbreið, og var þá síður að reka þangað sem heitir Lambahraun. Sá afrjettur er nú aflagður fyrir nær því 40 árum; síðan ganga lömb í búfjárhögum, sem til fjalls vita, og með því jörðin á mikið land til fjalls, þiggja stundum fleiri, stundum færri, sumarhaga fyrir lömb sín af ábúandanum fyrir einhvorn góðvilja eftir því sem um semur.

Í sóknarlýsingu sr. Halldórs Jónssonar á Mosfelli, frá 1840, segir svo um afrétt sóknarmanna:

Í Kræklur og Lambahraun, sem eg heyri sagt, að liggja muni á landamerkjum Þingvalla og Laugardalsjarða (Laugarvatns og Miðdals), en nú í langan tíma ei brúkaðan. Mun helst grasleysi valda, og fé rennur þaðan víðs vegar, so tapast að öllu leyti, hvorsvegna nokkrir sóknarbændur hafa leigt nú um nokkurn tíma Hestfjall af Skálholtseiganda til lambauppreksturs.

Á fundi hreppsnefnda Grímsnes- og Laugardalshreppa 12. maí 1920 var tekin sú ákvörðun að skipta afréttinum þannig á milli hreppanna:

Kálfstindar ráða inn að Skífilfjallahorni, þaðan sjónhending um Skjaldbreið í Langafell, þaðan í svar-
tan hnjúk vestan í Langjökli inn af Jökulkróknum.

Fundargerð þessa fundar var þinglesin og innfærð í landamerkjabók sýslumanns. Á hana verður því að líta sem fullgilt landamerkjabréf að þessu leyti.

Heildarkerkjum afréttarins er fyrst lýst í yfirlýsingu Þóris Þorgeirssonar, hreppstjóra í Laugardalshreppi, þann 19. maí 1979. Þar lýsir hreppstjórinn afréttinum svohljóðandi:

Austurmörk afréttar Laugardalshrepps, þar sem Úthlíð í Biskupstungnahreppi á land á móti, eru þessi:

Úr Brúarárskörðum, sem eru endamörk í Efstadalssandi, um Hagavatn í Hagafell, þar sem það skerst fram úr Langjökli.

Þá liggja afréttarmörk inn með Langjökli um vesturhorn Lambahlíðar og Hrúðukatla við Langjökul.

Þaðan austanvert í Skjaldbreið um Sköflung, Langafell, Skriðuhnjúk, Skefilfjöll og í Klukkuskarð. Þaðan ráða svo landamerki Grímsnesinga og heimalands Laugarvatns fram með Reyðarbarmi og Litlabarmi að vestan, og úr Syðra Litlabarmshorni í Biskupsbrekku norðanvert á Lyngdalsheiði.

Bréfi þessu mun ekki hafa verið þinglýst.

Í ritinu *Sunnlenskar byggðir* (3. b.), sem gefið var út 1983, er mörkum afréttarins lýst á þessa leið:

Að vestan og norðvestan eru þau um Langafell, þaðan í Sköflung, þaðan suður í Skriðuhnúk og þaðan vestan við Skriðuna í Skefilfjallahnúk. Síðan ráða Skefilfjöll meðan þau endast, en síðan úr suðvesturenda þeirra suðvestur í Kálfstinda sem fyrr var lýst, ráða þeir suður í Reyðarbarm. Að norðaustan ræður bein lína úr upptökum Brúarárskarða um Eldborgir á Lambahrauni og inn í Hagavatn.

Í ritinu *Göngur og réttir* (2. b.), sem gefið var út 1984, er tekið fram að aðalafréttarlönd Laugdælinga séu Sköflungsháls, Hlöðufell og Skjaldbreiður og svo hin gróðurriku heimalönd Efstadals og Laugarvatns „sem alltaf eru smöluð sem afréttir til rétta“.

Í fjallskilasamþykktum segir ekkert um merki afréttarins fyrr en í þeirri sem nú gildir, sbr. 2. gr. fjallskilasamþykktar fyrir Árnessýslu austan vatna, nr. 408/1996, þar sem segir svo:

Afréttur Laugardalshrepps afmarkast af Skefilfjöllum í Klakk að vestan og að austan frá Brúarárskörðum um eldborgir í Hagafell í Langjökli.

Lýsingar á landamerkjum Laugardalsafréttar er þannig að finna í heimildum frá 1920, 1979, 1983, 1984 og 1996.

Þannig var ekki gerð landamerkjalyking fyrir hinn upphaflega Grímsnesafrétt í kjölfar landamerkjagagna árið 1882 nema að því er varðar skiptalínu afréttarins 1920. Jafnframt árituðu fyrirsvarsmenn þáverandi Grímsneshrepps ekki þau landamerkjabréf sem gerð voru fyrir aðliggjandi landsvæði. Yfirlýsing hreppstjóra frá 19. maí 1979 er fyrsta heildstæða lýsingin á merkjum núverandi Laugardalsafréttar. Yfirlýsing hreppstjórans er samin tæpri öld eftir gildistöku landamerkjagaga, nr. 5/1882, og ekki verður séð að hún hafi fengið þá meðferð sem landamerkjalög mæla fyrir um varðandi landamerkjabréf. Með hliðsjón af lögskipuðu hlutverki hreppstjóra sem umboðsmanns sýslumanns verður ekki talið að í lýsingu hans felist yfirlýsing af hálfu hreppsins. Að auki er ekki nema að mjög takmörkuðu leyti fjallað um mörk afréttarins við jarðir þær sem liggja sunnan við hann. Eina lögformlega lýsingin á merkjum Laugardalsafréttar er í 2. gr. fjallskilareglugerðar nr. 408/1996. Ekki er þar heldur að finna lýsingu á mörkum afréttarins við aðliggjandi jarðir sunnan við afréttinn heldur er aðeins um að ræða lýsingu á austur- og vesturmörkum afréttarins. Við mat á

þýðingu þeirrar lýsingar, sem fram kemur í 2. gr. Fjallskilareglugerðarinnar, er nauðsynlegt að kanna hvort efni hennar fær samrýmst öðrum gögnum um merki afréttarins eða aðliggjandi landsvæða. Með því móti verður annars vegar reynt að skilgreina merki hins upphaflega Grímsnesafréttar og hins vegar þess lands sem kom í hlut Laugardalshrepps við skiptingu afréttarins árið 1920.

Að Laugardalsafrétti liggur Grímsnesafréttur að vestan. Að sunnan eru það jarðirnar Laugarvatn, Snorrastaðir, Hjálmsstaðir, Miðdalur og Efstidalur. Að austan liggja að afréttinum Úthlíðartorfa í Biskupstungnahreppi og hluti Biskupstungnahrepps, þ.e. þar sem mörkum Laugardalsafréttar við Úthlíðartorfu sleppir og að Hagafelli í Langjökli. Norðurmörk Laugardalsafréttar er Langjökull.

Vestan við Laugardalsafrétt liggur Grímsnesafréttur. Svo sem fyrr hefur verið rakið var ákveðið að skipta hinum forna Grímsnesafrétti milli Grímsneshrepps og Laugardalshrepps á fundi hreppsnefnda þann 12. maí 1920. Mörkunum var lýst þannig: „Kálfstindar ráða inn að Skefilfjallahorni, þaðan sjónhending um Skjaldbreið í Langafell, þaðan í svartan hnjúk vestan í Langjökli inn af Jökulkróknum.“ Í 2. gr. fjallskilareglugerðar, nr. 408/1996, segir: „Afréttur Laugardalshrepps afmarkast af Skefilfjöllum í Klakk að vestan.“ Er sú lýsing í samræmi við skiptalínuna frá 1920 nema hvað fjallskilareglugerðin gengur ekki jafnlangt til suðurs og fyrrgreinda lýsingin. Mörk Grímsnesafréttar og Laugardalsafréttar fyrir sunnan Skefilfjöll og norðan Laugarvatnslands ráðast af því hvaðan stefna er tekin að sunnan í Skefilfjöll þar sem lýsing fjallskilareglugerðarinnar hefst. Skiptalínan frá 1920 miðar við Kálfstinda, án nánari tilgreiningar, en hreppstjóri Grímsneshrepps miðar á árinu 1979 við Hrutafjöll. Við þetta síðastnefnda kennileiti er nú miðað í skipulagi bæði Grímsneshrepps og Laugardalshrepps og því eðlilegt að leggja það til grundvallar sem samkomulag hreppanna um skiptingu afréttarins.

Fyrr í þessum úrskurði, í köflum nr. 11.3., 11.6., 11.8., 11.9. og 11.10. hefur mörkum eignarlandanna Efstadals, Hjálmsstaða, Laugarvatns, Miðdalstorfu og Snorrastaða verið lýst. Þar hefur verið komist að þeirri niðurstöðu að landamerkjabréfum tilgreindra jarða sé rétt lýst. Um mörk gagnvart afrétti bera umrædd landamerkjabréf með sér að jarðirnar eiga sameiginlegan punkt með afréttinum í háum hnúk á austanverðri Hrossadalsbrún, vestustu nípu Rauðafells og við upptök Brúarár. Milli ádurgreindra punkta er svo dregin bein lína, sbr. landamerkjabréf Laugarvatns þar sem segir „úr Eldborgum sjónhending í háan hnjúk á norðan og austan verðri Hrossadalsbrún“, landamerkjabréf Miðdalstorfu þar sem segir „á Mjóudalabrún vestri; þaðan sjónhending í hnúkinn á austanverðri Hrossadalsbrún; þaðan gagnvart afrétti, sjónhending í vestustu nýpuna á Rauðafelli“ og loks landamerkjabréf Efstadals þar sem segir: „í vestustu nýpuna á Rauðafelli og þaðan beina stefnu norður í Afréttarlínu, frá þeirri sömu línu ræður Brúará að austan“. Undir landamerkjabréfin hefur þó ekki verið ritað af hálfu Laugardalsafréttar. Ekki er fyrir að fara landamerkjabréfi fyrir afréttinn sjálfan og gögn um hann gagnvart jörðum sem liggja sunnan hans eru fáorð um mörkin við jarðirnar. Engin fyrirliggjandi gögn benda til að rétt sé að miða mörk jarða, sem liggja sunnan við afréttinn, norðar en mörkunum er lýst í landamerkjabréfum þeirra jarða. Verður því við úrlausn óbyggðanefndar byggt á norðurmörkum jarðanna svo sem þeim hefur verið lýst í köflunum hér að framan.

Austan við Laugardalsafrétt liggur Úthlíðartorfa í Biskupstungnahreppi og hluti af Biskupstungnahreppi.

Landamerkjabréf Úthlíðar var undirritað 14. maí 1885 og þinglýst 8. júní sama ár. Bændur og ábúendur á aðliggjandi jörðum staðfestu bréfið auk eigenda og ábúenda Úthlíðar. Í bréfinu er vísað til vísitásiubóka biskupanna Brynjólfs Sveinssonar og Steingríms Jónssonar en landamerkjalyking bréfsins er þar þó mun nákvæmari:

Að vestan milli Miðhúsa og Úthlíðar, frá Djáknasteini sjónhending í Fögrubrekku miðja fyrir norðan Hríthagasel úti Kálfá stefnu í Arnarhól sem ræður fram í Brúará, Brúará ræður að upptökum vestur á

miðjan Rótasand, þaðan sjónhending norður í Hagavatn, síðan þaðan vatnsfall sem kallast Far og rennur úr Hagavatni í Sandvatn ...

Landamerkjabréf Úthlíðartorfu er ekki áritað af hálfu Laugardalsafréttar en samrýmist á hinn bóginn lýsingu á austurmörkum Laugardalsafréttar í yfirlýsingu hreppstjóra Laugardalshrepps dags. 19. maí 1979 þar sem segir: „Úr Brúarárskörðum, sem eru endamörk í Efstadalslandi, um Hagavatn í Hagafell, þar sem það skerst fram úr Langjökli.“ Er því hornmark Laugardalsafréttar, Efstadals og Úthlíðartorfu í Brúarárskörðum. Í 2. gr. Fjallskilasamþykktar, nr. 408/1996, er á hinn bóginn að finna ónákvæmari lýsingu sem lýsir austurmörkum afréttarins svo að þau séu „[frá] Brúarárskörðum um eldborgir í Hagafell í Langjökli ...“

Til er lýsing oddvita Biskupstungnahrepps á Biskupstungnaafrétti frá 15. apríl 1979. Þar segir m.a.:

Framafrétturinn nefnist einu nafni allt afréttarlandið sunnan Langjökuls, frá Hagafelli austur að Hvítavatni og niður með Hvítá allt niður að Sandá. Hagavatn ræður mörkum milli afréttar Biskupstungnahrepps og Laugardals við Langjökul. Úr Hagavatni ræður Farið mörkum milli heimalanda og afréttar, þá Sandvatnið, og Sandá þaðan austur í Hvítá.

Lýsing þessi er ekki í fullu samræmi við áður nefnda fjallskilasamþykkt, nr. 408/1996, en vesturmörkum Biskupstungnaafréttar er lýst svo í 2. gr. fjallskilasamþykktarinnar:

Afréttur Biskupstungnahrepps úr Brúarárskörðum að vestan um Eldborgir í Hagafell um Langjökul.

Í bréfi Héraðsnefndar Árnesinga dags. 29. nóvember 2001 kemur fram, í tilefni fyrirspurnar Ólafs Björnssonar hrl., dags. 27. s.m., að þau mistök hafi orðið við gerð fjallskilareglugerðar, nr. 408/1996, að röng landamerkjalyking var á framafrétti Biskupstungnahrepps. Rétt væru mörkin samkvæmt lýsingu oddvita Biskupstungnahrepps frá 15. apríl 1979. Þessi lýsing oddvitans er rakin hér að framan.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig Laugardalsafréttar hefur verið getið í skriflegum heimildum allt frá 18. öld. Af þeim heimildum verður ráðið að um afrétt hafi þá verið að ræða án þess að inntak eignarréttinda í því sambandi sé skýrt, sbr. umfjöllun í kafla 10.6.

Frá því fyrstu heimildir greina og fram á þennan dag hefur hinn upphaflegi Grímsnesafréttur, og þ.á m. núverandi Laugardalsafréttur, verið nýttur til sameiginlegrar sumarþeitar fyrir búþening. Óbyggðanefnd telur lýsingu Landnámu ekki styðja þann skilning að afrétturinn hafi í neinu verulegu lagið innan upphaflegs landnáms.

Af hálfu eigenda jarða í Laugardalshreppi hefur ekki verið sannað að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé eignarland, hvorki fyrir nám, löggerninga né með öðrum hætti. Eins og notkun landsins hefur verið háttáð hefur ekki heldur verið sýnt fram á að eignarhefð hafi verið unnin á því. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um þjóðlendu að ræða.

Í máli þessu er ekki sýnt fram á annað en að réttur til núverandi Laugardalsafréttar hafi í öndverðu orðið til á þann veg að íbúar á landsvæði hins forna Grímsneshrepps hafi tekið afréttarlandið til sumarþeitar fyrir búþening og ef til vill annarrar takmarkaðrar notkunar. Um afréttarnotkun og fjallskil voru snemma settar opinberar reglur sem sveitarstjórnnum var falið að annast framkvæmd á.

Innan þeirra marka sem að framan hafa verið tilgreind sem afréttarmörk Laugardalsafréttar hafa ábuundur og eigendur Laugardalshrepps haft hefðbundin afréttarnot, undir umsjón hreppsins, á sama hátt og gildir um samnotaafrétti almennt. Ekki verður annað séð en að það fyrirkomulag hafi verið ágreinings- og athugasemdalaust. Engin gögn liggja fyrir um að land innan marka afréttarins hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi.

Óbyggðanefnd fellst á kröfu jarðeigenda í Laugardalshreppi að þeir eigi hefðbundinn rétt til nýtingar á afréttinum eins og hann hefur hér verið skilgreindur að framan.

Ljóst er að einstakir hlutar þeirra landsvæða, sem hér hafa verið skilgreind sem afréttur, eru misjafnlega fallin til beitar. Beitar svæði taka þó breytingum, auk þess sem þau eru ekki endilega samfelld. Land það, sem hér er til umfjöllunar, verður því í heild sinni talið falla undir skilgreininguna „landsvæði ... sem að staðaldri hefur verið notað til sumarbeitar fyrir búfé“, sbr. 1. gr. Laga, nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Laugardalsafréttar, svo sem það er afmarkað hér á eftir, teljist til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998. Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið eru mörk Laugardalsafréttar sem hér segir:

Að sunnan frá upptökum Brúarár við Rótasand í vestustu nýpu Rauðafells og þaðan sjónhending í háan hnúk á norðan- og austanverðri Hrossadalsbrún. Þaðan sjónhending í Eldborgir þar sem línan sker skiptalínu Grímsneshrepps og Laugardalshrepps sem hugsast dregin frá Hrutafjöllum í Skefilfjallhorn. Þaðan sjónhending um Skjaldbreið í Langafell, þaðan í svartan hnjúk vestan í Langjökli inn af jökulkróknum (Klakk í Langjökli). Að norðan ræður svo Langjökull í Hagafell við Langjökul. Að austan úr Hagafelli í Hagavatn sem ræður mörkum milli afréttar Laugardals og Biskupstungnahrepps. Úr Hagavatni um Eldborgir í upptök Brúarár við Rótasand.

Um mörk afréttarins að því leyti sem hann liggur að Langjökli er það að segja að óbyggðanefnd telur að ákvarða þurfi þau til frambúðar, sbr. b-lið 7. gr. laga nr. 58/1998. Ljóst er að jaðrar jökla taka breytingum, ýmist ganga fram eða hopa. Með hliðsjón af því að hér er um einhliða ákvörðun afréttarmarka að ræða en ekki mörk tveggja afrétta eða afréttar og eignarlands telur óbyggðanefnd þó fullnægjandi að miða við jaðar jökulsins eins og hann var við gildistöku laga nr. 58/1998, sbr. 3. mgr. 1. gr. laganna. Ekki verður séð að frekari rannsókn á þessu atriði hafi hagnýta þýðingu í þessu sambandi enda er eingöngu um beitarréttindi að ræða sem ráðast af gróðurfari og hefur ekki þýðingu í öðru sambandi. Álitaefnið horfir þó að sjálfsögðu öðruvísi við þegar um eignarland er að ræða.

Sama landsvæði er afréttur Laugardalshrepps í skilningi 1. gr. og b-liðar 7. gr. laga nr. 58/1998. Um rétt til upprekstrar á afréttinn og annarra hefðbundinna nota sem afréttareign fylgja fer eftir ákvæðum laga þar um, sbr. 5. gr. laga nr. 58/1998. Þar ber sérstaklega að nefna 7. gr. laga um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 21/1986, og 5. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

Eftirtaldir hlutar þess svæðis sem hér hefur verið lýst þjóðlenda og afréttur Laugardalshrepps eru háðir sérstökum eignarréttarlegum takmörkunum samkvæmt lögum um náttúruvernd, nr. 44/1999, sbr. nánari skilgreiningu í náttúruminjaskrá: „Brúará og Brúarskörð“, og „Skjaldbreiður“. Þessi landsvæði njóta verndar samkvæmt lögum um náttúruvernd, nr. 44/1999.

12. LANDSVIRKJUN

Í máli þessu gerir Landsvirkjun kröfur vegna Hrauneyjafosslínu, fyrirhugaðrar Sultartangalínu 3 og mælistöðva sem fyrirtækið kveðst eiga í hreppnum. Hér á eftir verður í fyrstu vikið að því hvað felst í þeim heimildum sem Landsvirkjun byggir kröfur sínar á og því næst tekin til úrlausnar einstök mannvirki sem kröfur eru gerðar um.

12.1. Almenn

Fyrir óbyggðanefnd liggur að kveða á um og skera úr um réttindi Landsvirkjunar á grundvelli III. kafla laga nr. 58/1998, sbr. 7. gr., sbr. 1. gr. laganna. Við það mat er öðru fremur tekið mið af fyrir-mælum a- og c-liða 7. gr. laganna. Úrlausn óbyggðanefndar er fyrst og síðast eignarréttarlegs eðlis, í hefðbundinni stjórnskipulegri merkingu, sbr. 72. gr. stjórnskrár, nr. 33/1944, sbr. 10. gr. laga nr.

97/1995. Sætir Landsvirkjun hvað það varðar sömu stöðu og aðrir við það mat sem fram fer á grundvelli 7. gr. tilvitnaðra laga og fellur utan valdsviðs óbyggðanefndar að kveða á um og skera úr um önnur réttindi, sbr. orðalag c-liðar 7. gr. Þjóðlendulaga, sbr. og 1. mgr. 2. gr. og 2. mgr. 5. gr. laganna.

Kröfur Landsvirkjunar í máli þessu byggjast á tvíþættum grundvelli. Annars vegar er byggt á framsali á grundvelli einkaréttarlegra heimilda. Hins vegar byggir Landsvirkjun réttindi sín á lagaheimildum og leyfum stjórnvalda veittum á grundvelli þeirra.

12.2. Kröfur byggðar á einkaréttarlegum heimildum

Að því leyti sem réttindi Landsvirkjunar eru byggð á löggerningum, þ.e. einkaréttarlegu framsali fasteignaréttinda, þá felst greining á inntaki þeirra réttinda fyrst og fremst í túlkun og mati á viðkomandi gerningum sem eignarheimildum, hvaða réttindi verið sé að yfirfæra að eignarrétti og svo því hvaða eignarréttarlegu heimildum sá sem afsalar réð í raun yfir.

Hér kemur einkum til skoðunar bótasamningur sem Landsvirkjun hefur gert við Laugardalshrepp vegna lagningar orkuveitu (háspennulínu) um afrétt hreppsins. Þann 22. júní 1979 undirrituðu Landsvirkjun og oddviti Laugardalshrepps, f.h. hreppsins, yfirlýsingu vegna lagningar orkulínu um afrétt Laugardalshrepps.¹ Í 1. gr. kom fram að Landsvirkjun væri heimilt hreppsins vegna að reisa eða láta reisa 36 stauravirki til að bera háspennna rafmagnslínu í afrétti Laugardalshrepps norðan Hlíðufells. Skyldu Landsvirkjun eða þeir sem fyrirtækið fæli slík störf hafa óhindraðan aðgang að stauravirkjum og rafmagnslínunum í landinu, bæði að því er varðaði byggingarframkvæmdir og venjulegt eftirlit og viðhald síðar, sbr. 2. gr. yfirlýsingarinnar. Þá var því lýst yfir í 3. gr. að Landsvirkjun hefði greitt að fullu gjald vegna réttinda sem um ræddi í yfirlýsingunni og mættu mannvirknin standa í afréttinum óátalin af hálfu hreppsins. Í 4. gr. kemur fram að Landsvirkjun skuldbindur sig til að jafna allt jarðrask af völdum línuframkvæmda, bæði við möstur og vegaslóðir. Enn fremur að sáð og borið yrði á öll gróðursár og áburði dreift á öll gróðursár ári eftir sáningu. Jafnframt lofaði Landsvirkjun samkvæmt sömu grein að gera hlið á vegaslóðir til að fyrirbyggja óþarfaumferð um vegaslóðir með fram háspennulínunni. Í 5. gr. var því lýst yfir að yrðu spjöll á eignum hreppsins við framkvæmdir háspennulínunnar ætti hreppurinn rétt til bóta vegna þess. Í 7. gr. kom svo fram að samkomulag sem í yfirlýsingunni fólst væri gert án þess að afstaða væri tekin af hálfu Landsvirkjunar til eignarréttar að landinu.

Ljóst þykir af orðalagi tilvitnaðrar yfirlýsingar Landsvirkjunar og Laugardalshrepps að ekki er um að ræða framsal eignarréttinda á afréttinum til handa Landsvirkjunar heldur er verið að semja um greiðslu bóta vegna hugsanlegs tjóns sem rétthafar að afréttinum verða fyrir vegna þeirrar röskunar sem hljótast kann af því að háspennulínan er lögð á landsvæði afréttarins. Verður því ekki byggt á yfirlýsingunni sem stuðningi fyrir eignaryfirfærslu til handa Landsvirkjun.

12.3. Kröfur byggðar á lagaheimildum

Þá koma í annan stað til almennrar skoðunar og eignarréttarlegs mats þau réttindi sem Landsvirkjun byggir á lagaheimildum sem gilda og gilt hafa um starfsemi Landsvirkjunar og koma þá jafnframt til skoðunar framkvæmdaleyfi ráðherra gefin út á grundvelli þeirra sömu lagaheimilda. Í köflum 12.2. og 12.3. í máli nr. 7/2000, þar sem fjallað er um Þjóðlendumörk í Gnúpverjahreppi o.fl., gefur að finna tæmandi úttekt á þeirri löggjöf sem hefur tekið til starfsemi Landsvirkjunar og þess sem henni tengist. Ekki eru efni til þess í þessu máli að taka þá umfjöllun upp í heild sinni.

Sá háttur hefur frá upphafi verið hafður á að mælt er fyrir með löggjöf um heimildir Landsvirkjunar til þess að reisa og/eða reka ákveðin raforkuver, aðalorkuveitur og til þess að gera, m.a. með mannvirkjagerð, nauðsynlegar ráðstafanir á viðkomandi vatnasvæði til þess að tryggja rekstur

1 Skjal 153.

viðkomandi raforkuvers. Sýnist hin formlega lagalega tilhögun hvað þetta varðar hafa verið sú sama frá upphafi, sbr. 6. gr. laga nr. 59/1965, um Landsvirkjun, sbr. nágildandi lög um Landsvirkjun, nr. 42/1983, með síðari breytingum, sem og samkvæmt lögum um raforkuver, nr. 60/1981, með síðari breytingum. Í annan stað hafa framkvæmdir þessarar gerðar útheimt sérstakt leyfi ráðherra og/eða ríkisstjórnar áður en í þær hefur verið ráðist. Þá hafa viðkomandi lög á hverjum tíma haft að geyma eignarnámsheimild til handa Landsvirkjun til þess að taka eignarnámi vatnsréttindi, lönd, mannvirki og önnur réttindi sem nauðsynleg séu til þeirra framkvæmda sem Landsvirkjun eru heimilaðar og ætlaðar lögum samkvæmt.

Það skal þó þegar áréttað að utan umfjöllunar óbyggðanefndar, sbr. 7. gr., sbr. og 1. mgr. 2. gr. og 2. mgr. 5. gr. laga nr. 58/1998 falla áform um virkjanir, vatnsmiðlanir og aðrar framkvæmdir sem ekki er beinlínis mælt fyrir um í lögum eða hafa þegar verið heimilaðar af stjórnvöldum á grundvelli gilda lagaheimilda.

Óbyggðanefnd hefur gert ítarlega rannsókn á viðkomandi lagaheimildum og í því sambandi kannað tiltæk lögskýringargögn; lagafrumvörp, greinargerðir og athugasemdir með þeim, ásamt því að fara yfir allar umræður um viðkomandi lagafrumvörp. Í tilvitnuðum lögum og lögskýringargögnum er hvergi að finna áform í þá veru að með umræddum lögum hafi tilætlanin verið sú að stofna til hefðbundinna eignarréttarheimilda Landsvirkjun til handa að lands- og/eða vatnsréttindum. Með vísan til þeirrar rannsóknar er það mat óbyggðanefndar að með tilvitnuðum lagaheimildum hafi ekki verið stofnað til beinna eignarréttarheimilda í einkaeignarréttarlegum og stjórnskipulegum skilningi, sbr. og orðalag c-liðs 7. gr. laga nr. 58/1998, Landsvirkjun til handa, að fasteignarréttindum þeim sem liggja utan eignarlanda í skilningi 1. gr. laga nr. 58/1998. Um er að ræða nokkurs konar og að öðru leyti óskilgreindan nýtingarrétt sem stofnað er til í skjóli valdheimilda íslenska ríkisins og á grundvelli fullveldisréttar þess. Þau réttindi, sem mælt er fyrir um í tilvitnuðum lögum, verða eðli málsins samkvæmt túlkuð með þröngum hætti. Aðild ríkisins og framsal í formi lagaheimilda er fölgð í fullveldisrétti, yfirráða- eða umráðarétti, en ekki stofnun eignarréttar í hefðbundinni og stjórnskipulegri merkingu.

Til frekari stuðnings þessari niðurstöðu vísast til þess að í upphaflegu lögnum um Landsvirkjun, nr. 59/1965, er beinlínis gert ráð fyrir því, sbr. t.d. 4. og 5. gr. laganna, sbr. 6. gr. þeirra, að Landsvirkjun séu lögð til ákveðin eignarréttindi, þar með talin vatnsréttindi, en það er gert með einkaeignarréttarlegri tilvísun til sameignarsamnings frá 1. júlí 1965 milli landbúnaðarráðuneytisins og Landsvirkjunar þar sem afhent eru þau réttindi sem af hálfu ríkisins höfðu verið keypt af skilanefnd a/s Titan, sbr. 3. tl. A-liðar 2. gr. samningsins. Samanburður á 4. gr., 6. gr. og 18. gr. laga nr. 59/1965, styður eindregið þá niðurstöðu að lögbundnar heimildir til handa Landsvirkjun til þess að reisa og reka raforkuver ásamt nauðsynlegum búnaði og tilfæringum, svo sem aðalorkuveitum, verði ekki skýrðar svo að með þeim heimildum hafi verið tilætlan löggjafans að stofna til hefðbundinna einkaeignarréttarlegra heimilda í skilningi 72. gr. stjórnarskrár. Hefði tilætlan löggjafans verið sú var engin þörf á því að kveða á um yfirfærslu þeirra eignarréttinda sem ríkið var komið að fyrir einkaréttarlega samninga, sbr. 4. gr. laganna, né að mæla fyrir um sérstaka eignarnámsheimild skv. 18. gr. laganna. Þá má enn fremur benda á tilhögun hinna yngri lagaheimilda, sbr. 2. mgr. 1. gr. laga nr. 60/1981, um raforkuver, þar sem kveðið er á um heimildir ríkisins til þess að semja við Landsvirkjun um að reisa og reka virkjanir í Blöndu í Blöndudal, Jökulsá í Fljótsdal og Héraðsvötnum við Villinganes. Íslenska ríkið og Landsvirkjun sömdu um það, sbr. 3. gr. sameignarsamnings frá 11. ágúst 1982, að áður en rekstur hvernir virkjunar hæfist skyldi gera sérstakt samkomulag um greiðslur til handa ríkinu vegna þeirra vatnsréttinda sem væru í umráðum ríkisins, hvort sem væri vegna lögbýla í eigu ríkisins, annarra eignarlanda eða vegna vatnsréttinda á almenningum og afréttarlöndum. Var réttur ríkisins til gjaldtöku vegna þessa staðfestur með dómi Hæstaréttar í málinu nr. 413/2000, Landsvirkjun gegn íslenska ríkinu, sem dæmt var í Hæstarétti þann 29. mars 2001.

Af þessu má ráða að í lagaheimild til byggingar og reksturs virkjunar, aðalorkuveitu og/eða til

framkvæmda og mannvirkjagerðar á viðkomandi svæði, felst ekki áform um stofnun eignarréttarlegra heimilda að vatni, landi eða öðrum fasteignaréttindum. Landsvirkjun er því hvorki eigandi vatns- eða landsréttinda í skilningi 1. 2. eða 7. gr. laga nr. 58/1998, sbr. og 2. gr. og 49. gr. vatnalaga í þeim tilvikum að heimildir fyrirtækisins styðjast eingöngu við lagaheimildir og leyfi veittum á grundvelli þeirra. Íslenska ríkið er því eigandi umræddra fasteignaréttinda, vatns- og landsréttinda, sbr. 1. mgr. 2. gr. laga nr. 58/1998. Ótvírætt er að Landsvirkjun er eigandi þeirra mannvirkja sem fyrirtækið hefur byggt og komið fyrir á umræddum svæðum. Hvað þau mannvirki varðar, þar með talið vegi, háspennulínur, varnargarða, skurði, uppistöðulón, vatnsmiðlunarmannvirki o.fl., er það að segja að þó svo fyrirtækið sé eigandi mannvirkjanna og framkvæmdanna sem slíkra þá á það ekki beinan eignarrétt að því landi sem þær standa á né að því vatni sem nýtt er til orkuvinnslunnar.

Eins og að framan er rakið hefur löggjafinn í skjóli valdheimilda sinna veitt Landsvirkjun með lögum nr. 59/1965, sbr. síðar lög nr. 42/1983, ákveðinn en þó óskilgreindan nýtingarrétt á svæði því sem um ræðir í máli þessu. Samkvæmt c-lið 7. gr. laga nr. 58/1998 er það hlutverk óbyggðanefndar að úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna. Þau sérstöku réttindi, sem löggjafinn hefur veitt Landsvirkjun, falla í öllum meginatriðum utan þeirrar hefðbundnu eignarréttarlegu skilgreiningar sem liggur nefndu lagaákvæði til grundvallar, sbr. og skilgreining eignarréttinda skv. 1. gr. laga nr. 58/1998. Með lögum nr. 58/1998 hefur nú verið stofnað til eignarréttar íslenska ríkisins að öllu því landi sem við gildistöku laganna var eigendalaust og ríkið fer með viðkomandi eignarheimildir í samræmi við 2. kafla laga nr. 58/1998. Lögtaka laganna hafði þannig grundvallarbreytingu í för með sér á hefðbundinni eignarréttarlegri stöðu Landsvirkjunar á þeim landsvæðum. Það er hins vegar á færi til þess bærri handhafa ríkisvalds að mæla nú nánar fyrir um og/eða skilgreina frekar réttarstöðu Landsvirkjunar að breyttri réttarskipan.

Undir framangreindum kringumstæðum fer íslenska ríkið því óskorað með eignarheimildir á því landi sem úrskurðað verður sem þjóðlenda, sbr. 2. kafli laga nr. 58/1998.

12.4. Einstök mannvirki

Í köflunum sem hér koma á eftir verður fjallað um mannvirki Landsvirkjunar sem staðsett eru í Laugardalshreppi eða munu rísa í hreppnum og fyrirtækið gerir tilkall til á grundvelli laga nr. 58/1998. Gerð verður grein fyrir þeim mannvirkjum sem um er að ræða, hvar þau eru staðsett, í þeim tilvikum sem það liggur fyrir, og á hvaða grundvelli kröfur Landsvirkjunar byggjast. Loks verður tekin afstaða til þeirra krafna sem Landsvirkjun hefur uppi vegna mannvirkjanna.

12.4.1. Hrauneyjafosslína

Hér er um að ræða háspennulínu Landsvirkjunar sem hefur flutningsgetu upp á 220 kV spennu og liggur frá Hrauneyjafossvirkjun í Rangárvallasýslu yfir í Gnúpverjahrepp við Sultartangavirkjun og þaðan þvert yfir Gnúpverjafrétt í stefnu norðan Háafoss í Fossá. Þaðan liggur svo línan allt austur að Brennimmel í Hvalfirði. Línan er því staðsett að hluta í afrétti Laugardalshrepps, nánar tiltekið frá mörkum afréttarins við Úthlíð í Biskupstungnahreppi fyrir norðan Eldborgir og í mörk Laugardals- afréttar og Grímsnesafréttar fyrir norðan Sköflung og sunnan Langafells. Hrauneyjafosslína var reist á grundvelli heimildar í 7. gr., sbr. 6. gr. laga nr. 59/1965, sbr. 2. tl. 1. mgr. 4. gr. laga nr. 37/1971 og leyfi iðnaðarráðherra sem dagsett er þann 30. desember 1976. Var hún tekin í notkun á árinu 1982. Landsvirkjun og oddviti Laugardalshrepps undirrituðu 22. júní 1979 yfirlýsingu um bæt- ur vegna lagningar línunnar yfir land Laugardalsafréttar. Hrauneyjafosslína hefur í kröfugerð Lands- virkjunar gengið undir því nafni en undir rekstri málsins einnig verið kölluð Sultartangalína 1.

Landsvirkjun byggir þannig kröfur sínar um landsréttindi vegna Hrauneyjafosslínu á 7. gr., sbr. 6. gr. laga nr. 59/1965, sbr. 2. tl. 1. mgr. 4. gr. laga nr. 37/1971, leyfi iðnaðarráðherra sbr. bréf dags. 30. desember 1976 og bótasamningum við einstakar jarðir og hreppa í Árnassýslu. Sú niðurstaða er fyrir rökstudd, sbr. kafli 12.3. að í lögbundnum heimildum Landsvirkjunar til byggingar og rekst-

urs virkjana, aðalorkuveitna og/eða til framkvæmda og mannvirkjagerðar á nánar tilgreindu svæði, felst ekki tilætlun um stofnun eignarréttarlegra heimilda að vatni, landi eða öðrum fasteignaréttindum. Landsvirkjun sé því hvorki eigandi vatns- eða landsréttinda í skilningi 1. 2. eða 7. gr. laga nr. 58/1998, sbr. og 2. gr. og 49. gr. vatnalaga í þeim tilvikum að heimildir fyrirtækisins styðjast eingöngu við lagaheimildir og leyfi veittum á grundvelli þeirra þó svo ótvírætt sé að Landsvirkjun er eigandi þeirra mannvirkja sem fyrirtækið hefur byggt og komið fyrir á umræddum svæðum og njóti lögvarins réttar til orkunýtingar. Þá fela bótageiðslur til handa Laugardalshreppi á grundvelli samningsins frá 22. júní 1979 ekki heldur í sér innlausn eða yfirfærslu á eignarréttindum til handa Landsvirkjun.

Með vísan til þessa er það niðurstaða óbyggðanefndar að Landsvirkjun sé eigandi orkuveitu þeirrar sem tilgreind hefur verið sem Hrauneyjafosslína og fyrirtækið hefur komið fyrir og njóti lögvarins réttar til nýtingar hennar. Hins vegar er Landsvirkjun hvorki eigandi lands né annarra réttinda á svæði því sem orkuveitan liggur um, sbr. 1. gr., 2. gr. og 7. gr. laga nr. 58/1998.

12.4.2. Sultartangalína 3

Hér er um að ræða fyrirhugaða háspennulínu Landsvirkjunar með áætlaða flutningsgetu upp á 400 kV spennu sem á að liggja samsíða Hrauneyjafosslínu frá Sultartangavirkjun að Brennimer í Hvalfirði. Línan verður því staðsett að hluta í afrétti Laugardalshrepps, nánar tiltekið frá mörkum afréttarins við Úthlíð í Biskupstungnahreppi fyrir norðan Eldborgir og í mörk Laugardalsafreittar og Grímsnesafreittar fyrir norðan Sköflung og sunnan Langafells. Sultartangalína 3 verður reist á grundvelli almennrar heimildar í 7. gr., sbr. 6. gr. laga nr. 42/1983 og 2. gr. laga nr. 60/1981, enn fremur á leyfi iðnaðarráðherra dags. 12. mars 1997. Væntanleg háspennulína Landsvirkjunar, sem hér hefur verið fjallað um, er nefnd Sultartangalína 3 í kröfugerð fyrirtækisins en undir rekstri málsins var farið að nefna þessa háspennulínu Sultartangalínu 3.

Landsvirkjun byggir þannig kröfur sínar um landsréttindi vegna Sultartangalínu 3 á 7. gr., sbr. 6. gr. laga nr. 42/1983 og 2. gr. laga nr. 60/1981 og einnig leyfi iðnaðarráðherra dags. 12. mars 1997. Sú niðurstaða er fyrir rökstudd, sbr. kafli 12.3., að í lögbundnum heimildum Landsvirkjunar til byggingar og reksturs virkjana, aðalorkuveitna og/eða til framkvæmda og mannvirkjagerðar á nánar tilgreindu svæði, felst ekki tilætlun um stofnun eignarréttarlegra heimilda að vatni, landi eða öðrum fasteignaréttindum. Landsvirkjun sé því hvorki eigandi vatns- eða landsréttinda í skilningi 1. 2. eða 7. gr. laga nr. 58/1998, sbr. og 2. gr. og 49. gr. vatnalaga í þeim tilvikum að heimildir fyrirtækisins styðjast eingöngu við lagaheimildir og leyfi veitt á grundvelli þeirra. Enn fremur er það utan valdsviðs óbyggðanefndar að ákvarða aðilum réttindi að landi vegna mannvirkja sem ekki hafa enn verið reist. Heimild til byggingar Sultartangalínu 3 er að finna í lagaheimildum og leyfi ráðherra sem eru svo almenns eðlis að ekki þykir fært að ákvarða sérstök réttindi á grundvelli þeirra þegar mannvirkin hafa ekki enn verið byggð. Styðst sú niðurstaða enn fremur við þá staðreynd að ekki hefur verið tilgreind nákvæm staðsetning orkulínunnar.

Samkvæmt framansögðu er Landsvirkjun því ekki handhafi neinna réttinda á svæðinu vegna fyrirhugaðra framkvæmda við Sultartangalínu 3.

12.4.3. Mælistöðvar

Hér er um að ræða ótiltekinn fjölda mælistöðva sem Landsvirkjun hefur að sögn reist í Laugardalshreppi og er ætlað til mælinga á vatnshæð, veðri og ísingu á virkjunarsvæði félagsins. Landsvirkjun krefst þess að landsréttindi og umferðarréttindi, sem þurfi til vegna reksturs mælistöðva fyrirtækisins, verði viðurkennd. Umræddar kröfur Landsvirkjunar sýnast byggjast á þeim sérstöku lögum sem heimila Landsvirkjun byggingu og rekstur virkjana, orkuveitna og vatnsveitna, þ.e. lögum nr. 59/1965 og lögum nr. 42/1983 með áorðnum breytingum.

Sú niðurstaða er fyrir rökstudd, sbr. kafli 12.3., að í lögbundnum heimildum Landsvirkjunar til

byggingar hvers kyns mannvirkja í tengslum við starfsemi fyrirtækisins á nánar tilgreindu svæði, felst ekki tilætlun um stofnun eignarréttarlegra heimilda að vatni, landi eða öðrum fasteignaréttindum. Landsvirkjun sé því hvorki eigandi vatns- eða landsréttinda í skilningi 1. 2. eða 7. gr. laga nr. 58/1998, sbr. og 2. gr. og 49. gr. vatnalaga í þeim tilvikum að heimildir fyrirtækisins styðjast eingöngu við lagaheimildir og leyfi veitt á grundvelli þeirra. Með vísan til þessa er það niðurstaða óbyggðanefndar að Landsvirkjun sé eigandi þeirra mælistöðva sem fyrirtækið hefur komið fyrir í tengslum við einstök virkjunarmannvirki sem fullnægjandi heimildir eru fyrir að lögum og njóti þá lögvarins réttar til nýtingar mælistöðvanna. Hins vegar er Landsvirkjun ekki eigandi þess lands sem mælistöðvarnar standa á.

Við rekstur máls þessa ber þess hins vegar að gæta að ekki hefur verið upplýst hverjar né hversu margar þær mælistöðvar eru sem um er að ræða, né heldur hvar þær eru. Eru því ekki efni til þess af hálfu óbyggðanefndar að nein afstaða sé tekin til meintra eða mögulegra réttinda þeim tengdum.

13. ÚRSKURÐARORÐ¹

Land innan eftirfarandi merkja er þjóðlenda og jafnframt afréttur Laugardalshrepps:

Að sunnan frá upptökum Brúarár við Rótasand í vestustu nípu Rauðafells og þaðan sjónhending í háan hnúk á norðan- og austanverðri Hrossadalsbrún. Þaðan sjónhending í Eldborgir þar sem línan sker skiptalínu Grímsneshrepps og Laugardalshrepps sem hugsast dregin frá Hrítafjöllum í Skefilfjallahorn. Þaðan sjónhending um Skjaldbreið í Langafell, þaðan í svartan hnjúk vestan í Langjökli inn af jökulkróknum (Klakk í Langjökli). Að norðan ræður svo Langjökull í Hagafell við Langjökul. Að austan úr Hagafelli í Hagavatn sem ræður mörkum milli afréttar Laugardals og Biskupstungnahrepps. Úr Hagavatni um Eldborgir í upptök Brúarár við Rótasand.

Landsvirkjun er ekki eigandi landsréttinda, þ.m.t. vatnsréttinda, á svæðinu í skilningi 1., 2. og 7. gr. laga nr. 58/1998 en á svæði þessu fer Landsvirkjun með eignarrétt að Hrauneyjafosslínu sem nánar hefur verið fjallað um í úrskurðinum og nýtur lögvarins réttar til nýtingar hennar.

Kostnaður málsaðila, annarra en fjármálaráðherra vegna íslenska ríkisins og Landsvirkjunar, ákveðst sameiginlega 980.095 krónur er greiðist úr ríkissjóði, þar af þóknun lögmanns sem ákveðst 800.000 krónur og útlagður kostnaður 180.095 krónur, þegar endurgreiddur úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998. Kostnaður Landsvirkjunar, þ.e. þóknun lögmanns, ákveðst 150.000 er greiðist úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998.

Gerður er fyrirvari um hnitasetningu að liðnum málsskotsfrestum eða að fenginni dómsniðurstöðu. Þá getur skipan þjóðlendu innan staðarmarka sveitarfélaga komið til endurskoðunar.

Kristján Torfason

Allan V. Magnússon

Ragnheiður Bragadóttir

¹ Sjá til skýringar fylgiskjal nr. I (kort).

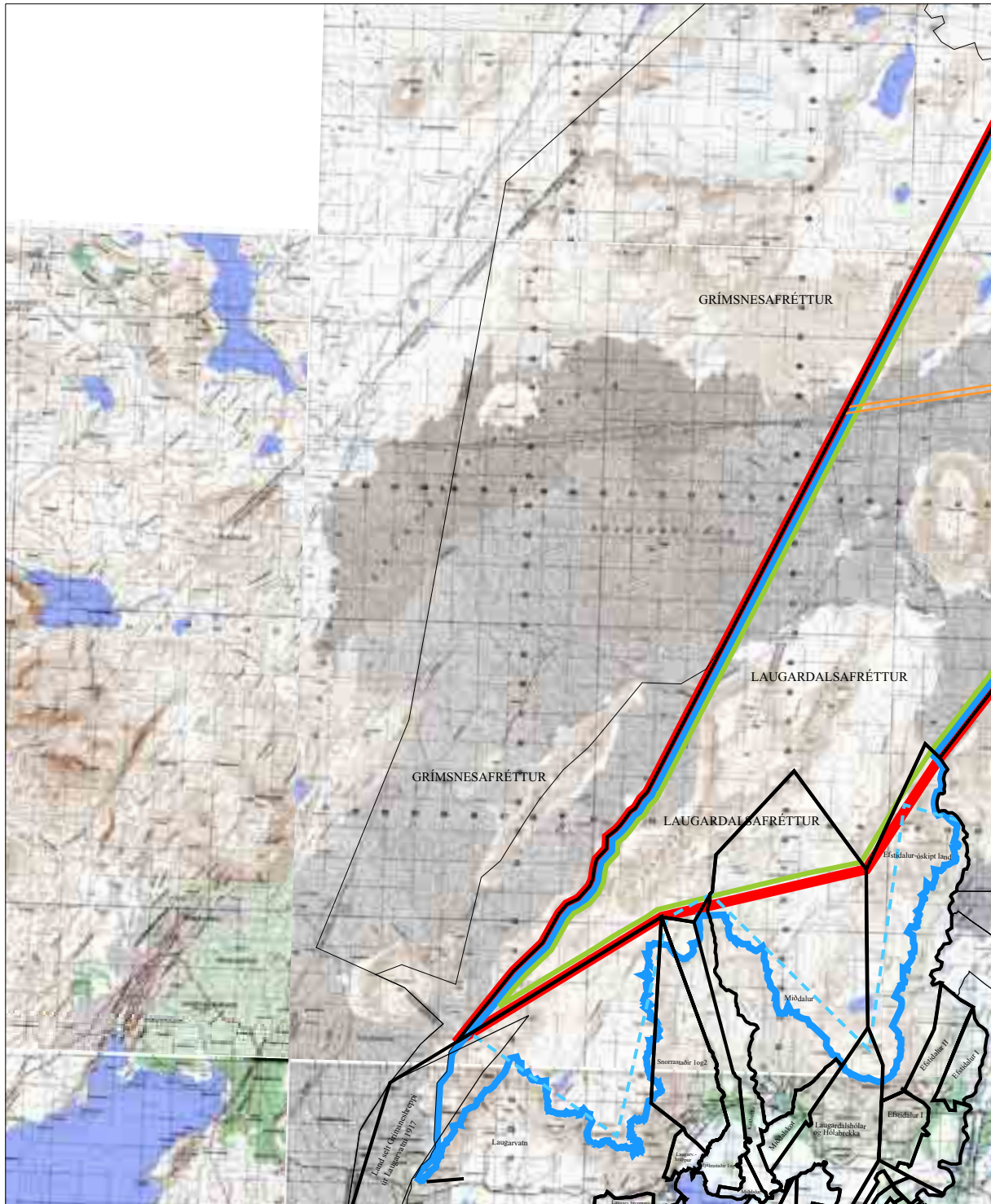
14. FYLGISKJÖL

I. Kort

II. Skjalaskrá

III. Aðilaskrá (einstakar jarðir)

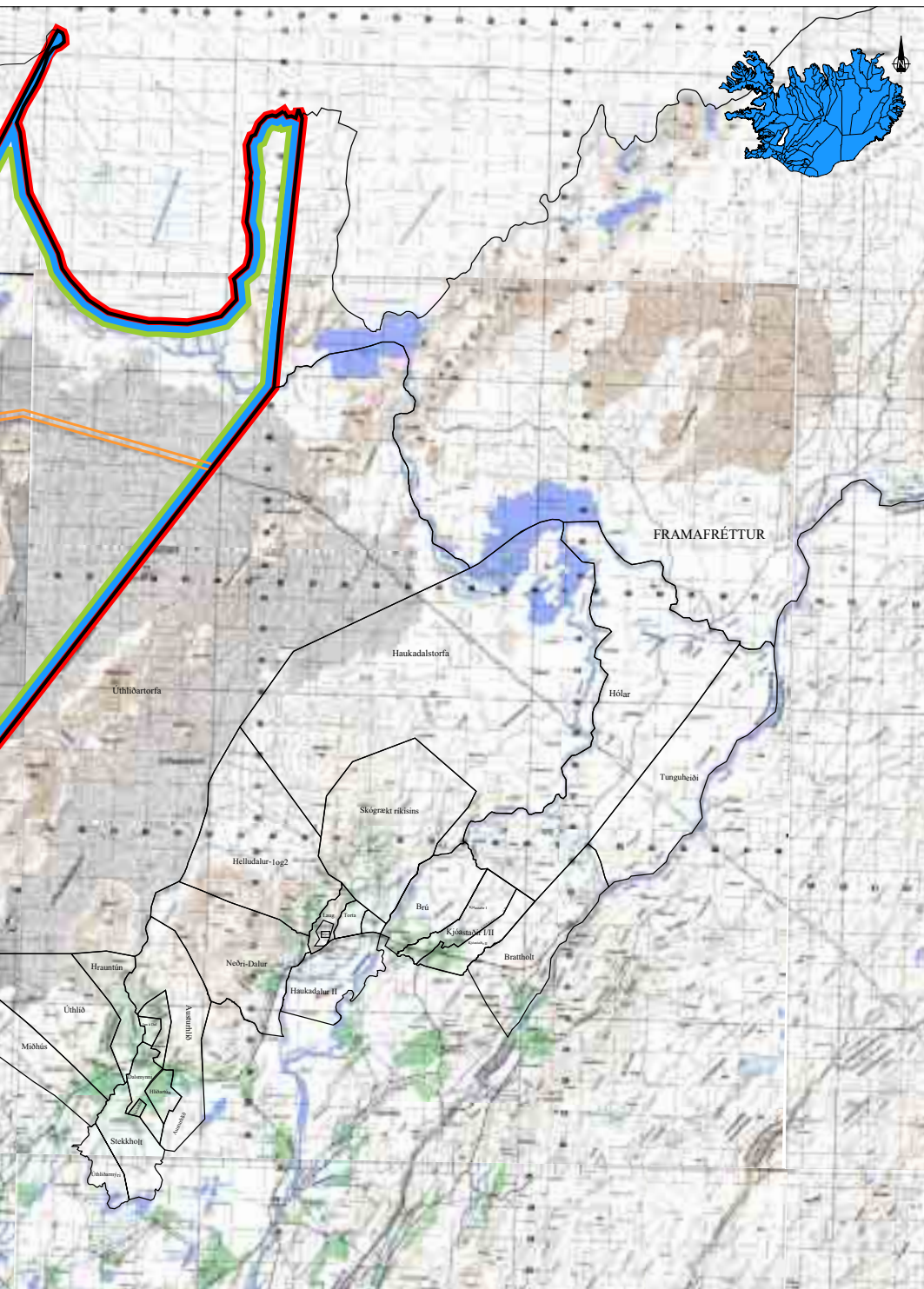
IV. Aðilaskrá (afréttur)

ÞJÓÐLENDULÍNA

Mál nr. 3/2000; Laugardalsfréttur og efstu jarðir í Laugardalshreppi.

- Þjóðlendulína óbyggðanefndar
- Afréttarlína óbyggðanefndar
- Kröfulína jarðeigna

- Aðalkröfulína ríkisins
- Varakröfulína ríkisins
- Kröfulína Landsvirkjunar

II. Skjalaskrá

Lagt fram af Ólafi Sigurgeirssyni hrl. f.h. fjármálaráðherra:

- 1 Kröfulýsing íslenska ríkisins um þjóðlendumörk í Laugardalshreppi, dags. 18.6.1999.
- 2 „Göngur og réttir“ eftir Braga Sigurjónsson bls. 252-254, 269-271, 282, og 292-293.
- 3 „Árnesþing á landnáms- og söguöld“ eftir Einar Arnórsson bls. 124-125 og 165-167.
- 4 a-b Landakort m/ kröfulínum í mkv. 1:50 000.
- 5 Bréf óbyggðanefndar til fjármálaráðuneytisins vegna frests til að skila kröfulýsingu, dags. 4.6.1999.
- 6 Bréf fjármálaráðuneytisins til óbn. vegna 2. hluta kröfugerðar, dags. 21.6.1999,
- 7 Bréf óbyggðanefndar til fjármálaráðuneytisins, vegna móttækinnu kröfulýsinga, dags. 12.8.1999.
- 8 Bréf óbyggðanefndar til fjármálaráðuneytisins, drög að kröfulínukorti, dags. 12.10.1999.
- 9 Bréf fjármálaráðuneytisins til óbn., vegna svars á óskum um skýringar á aðild og fyrrisvari, dags. 22.10.1999.
- 10 Bréf óbyggðanefndar til fjármálaráðuneytisins, vegna yfirlitskorts og skrá yfir lýstar kröfur á svæði nr. 1, dags. 4.11.1999.

Lagt fram af Ólafi Sigurgeirssyni hrl.:

- 11 Bréf fjármálaráðuneytisins til óbn., svar vegna bréf frá 12. ágúst 1999 vegna frágang framlagðra skjala, dags. 15.9.1999.
- 12 Lýsing íslenska ríkisins á afréttarlöndum í Laugardalshreppi, dags. 18.6.1999.

Lagt fram af Sigurði Jónssyni hrl. vegna Efra-Apavatns I og II:

- 13 Kröfulýsing dags. 26.6.1999.
- 14 Landamerkjaskrá fyrir Neðra-Apavatn, dags. 2.6.1890.
- 15 Landamerkjaskrá fyrir Gröf, dags. 24.5.1886.
- 16 Landamerkjaskrá fyrir Laugarvatn, dags. 12.5.1890.
- 17 a-d Veðbókarvottorð fyrir Efra-Apavatn I og II.
- 18 Fasteignamatsvottorð fyrir Efra-Apavatn I og II.
- 19 Landakort í mkv. 1:50 000 með dregnum landamerkjálínum.
- 20 Land- og hornpunktaskrá jarða og afrétta í Laugardalshreppi
- 21 Afsal Helga Guðmundssonar til Guðmundar Kristins Helgasonar, Jóns Sölva Helgasonar og Baldurs Júlíusar Guðmundssonar á jörðinni Apavatni o.fl., dags. 13.4.1950.
- 22 Skiptayfirlýsing vegna dánarbús Guðmundar Kristins Helgasonar, dags. 1.6.1996.
- 23 Skiptayfirlýsing vegna dánarbús Ásmundar Guðmundssonar og Jóhönnu Þorkeldsdóttur, dags. 12.7.1989.
- 24 Sameignar- og félagssamningur um jörðina Apavatn II, dags. 18.4.1971.
- 25 Bréf óbn. til Sigurðar Jónssonar, hrl. Athugasemdir við formlegan frágang einstakra kröfulýsinga, dags. 14.7.1999.
- 26 Bréf óbn. til Sigurðar Jónssonar, hrl. vegna drög að kröfulínukorti af svæði nr. 1, dags. 12.10.1999.
- 27 a-c Bréf Landforms ehf. til Ólafs Björnssonar og Sigurðar Jónssonar, vegna yfirlustrar og athugasemda á korti, ásamt 2 kortum í mkv. 1:25 000, dags. 21.10.1999.
- 28 Bréf Ólafs Björnssonar og Sigurðar Jónssonar til óbn. vegna athugasemdir Odds Hermannssonar við kröfulínukort, dags. 26.10.1999.

Lagt fram af Páli Lýðssyni vegna Sigurðar Jónssonar hrl.:

- 29 Bréf Páls Lýðssonar til óbn., dags. 23.6.1999.
- 30 Úr bókinni „The Old Icelandic Land Registers“. Titilblað og bls. 112-113.
- 31 Hluti af skrá yfir jarðeignir Skálholtsstóls í lok 18. aldar.
- 32 Hluti af skrá yfir seldar Skálholtsstólsjarðir í samantekt Páls Lýðssonar.
- 33 Ljós. af bls. 324-325 og titilblaði, í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns.

Lagt fram af Sigurði Jónssyni hrl. vegna Grafar og Lækjarhvamms:

- 34 Kröfulýsing, dags. 26.6.1999.
- 35 Landamerkjaskrá fyrir Gröf, dags. 24.5.1886.
- 36 a-b Veðbókarvottorð fyrir Gröf.
- 37 Fasteignamatsvottorð fyrir Lækjarhvamm.
- 38 Landakort í mkv. 1:50 000 með kröfulínum.
- 39 Afsal Eiríks Grímssonar til Björgólfs Eyjólfssonar á 1/8 hluta jarðarinnar Gröf, dags. 5.6.1971.
- 40 Afsal eigenda og umboðsmanna eigenda að 6/8 hluta jarðarinnar Gröf til Björgólfs Eyjólfssonar og Gunnars G. Eyjólfssonar, dags. 27.3.1972.

Lagt fram af Páli Lýðssyni vegna Sigurðar Jónssonar hrl.:

- 41 Bréf Páls Lýðssonar til óbn., dags. 23.6.1999.
- 42 Úr Bókinni „The Old Icelandic Land Registers“. Titilblað og bls. 112-113.
- 43 Hluti af skrá yfir jarðeignir Skálholtsstóls í lok 18. aldar.
- 44 Hluti af skrá yfir seldar Skálholtsstóls jarðir í samantekt Páls Lýðssonar.
- 45 Titilblað og bls. 324-325 í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns.

Lagt fram af Sigurði Jónssyni hrl. vegna Eyvindartungu:

- 46 Kröfulýsing, dags. 26.6.1999.
- 47 Landamerkjaskrá fyrir Eyvindartungu, dags. 22.10.1889.
- 48 a-b Veðbókarvottorð fyrir Eyvindartungu.
- 49 Fasteignamatsvottorð fyrir Eyvindartungu.
- 50 Landakort í mkv. 1:50 000 með kröfulínum.
- 51 Afsal Jóns Teitssonar á óðalsrétti til Sigurðar Jónssonar, dags. 8.3.1999.

Lagt fram af Páli Lýðssyni vegna Sigurðar Jónssonar hrl.:

- 52 Úr bókinni „The Old Icelandic Land Registers“. Titilblað og bls. 112-113.
- 53 Hluti af skrá yfir jarðeignir Skálholtsstóls í lok 18. aldar.
- 54 Hluti af skrá yfir seldar Skálholtsstóls jarðir í samantekt Páls Lýðssonar.
- 55 Titilblað og bls. 320-321 í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns.

Lagt fram af Sigurði Jónssyni hrl. vegna Snorrastaða I og II:

- 56 Kröfulýsing, dags. 26.6.1999.
- 57 Landamerkjaskrá fyrir Snorrastaði, dags. 24.5.1887.
- 58 a-f Veðbókarvottorð fyrir Snorrastaði I og II.
- 59 Fasteignamatsvottorð fyrir Snorrastaði I og II.
- 60 Landakort í mkv. 1:50 000 með dregnum landamerkjalinum.
- 61 Afsal Njáls Sveinbjörnssonar til Jóhanns Sveinbjörnssonar á jörðinni Skógar á jörðinni Snorrastaðir, dags. 28.6.1965.
- 62 Afsal Tryggva Sveinbjörnssonar til Jóhanns Sveinbjörnssonar á 1/3 hluta jarðarinnar Snorrastaða, dags. 1.7.1965.

Lagt fram af Páli Lýðssyni vegna Sigurðar Jónssonar hrl.:

- 63 Úr bókinni „The Old Icelandic Land Registers“. Titilblað og bls. 112-113.

- 64 Hluti af skrá yfir jarðeignir Skálholtsstóls í lok 18. aldar.
 65 Hluti af skrá yfir seldar Skálholtsstóls jarðir í samantekt Páls Lýðssonar.
 66 Titilblað og bls. 318-319 í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns.

Lagt fram af Sigurði Jónssyni hrl. vegna Hjálmsstaða I og II:

- 67 Kröfulýsing, dags. 26.6.1999.
 68 Landamerkjaskrá fyrir Hjálmsstaði, dags. 24.5.1887.
 69 a-d Veðbókarvottorð fyrir Hjálmsstaði I og II.
 70 Fasteignamatsvottorð fyrir Hjálmsstaði I og II.
 71 Landakort í mkv. 1:50000 með kröfulínum.
 72 Kaupsamningur og afsal Páls Guðmundssonar til Andrésar Pálssonar og Pálma Pálssonar á jörðinni Hjálmsstaðir o.fl., dags. 16.5.1942.
 73 Leyfi til handa Ragnheiði Sveinbjörnsdóttur til setu í óskiptu búi útg. 24.3.1992.

Lagt fram af Páli Lýðssyni vegna Sigurðar Jónssonar hrl.:

- 74 Úr bókinni „The Old Icelandic Land Registers“. Titilblað og bls. 112-113.
 75 Hluti af skrá yfir jarðeignir Skálholtsstóls í lok 18. aldar.
 76 Hluti af skrá yfir seldar Skálholtsstóls jarðir í samantekt Páls Lýðssonar.
 77 Titilblað og bls. 317-318 í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns.

Lagt fram af Sigurði Jónssyni hrl. vegna Miðdals:

- 78 Kröfulýsing, dags. 26.6.1999.
 79 Landamerkjabréf fyrir Miðdal ásamt hjáleigunum Miðdalskoti og Ketilvöllum, dags. 9.5.1889.
 80 Landamerkjalyýsing Miðdals, ódags. og óstaðfest.
 81 Byggingarbréf hreppstjóra Laugardalshrepps til Magnúsar Böðvarssonar útg. 26.5.1928.
 82 Afsal Magnúsar Böðvarssonar til Hins íslenska prentarafélags á jörðinni Miðdal, dags. 17.10.1941.
 83 a-b Veðbókarvottorð fyrir Miðdal.
 84 Fasteignamatsvottorð fyrir Miðdal.
 85 Landakort í mkv. 1:50 000 með kröfulínum.
 86 Yfirlýsing um sameiningu Bókbindarafélags Íslands, Grafíska sveinafélagsins og Hins íslenska prentarafélags í eitt félag, Hið íslenska prentarafélag, dags. 12.2.1988.

Lagt fram af Páli Lýðssyni vegna Sigurðar Jónssonar hrl.:

- 87 Úr bókinni „The Old Icelandic Land Registers“. Titilblað og bls. 112-113.
 88 Hluti af skrá yfir jarðeignir Skálholtsstóls í lok 18. aldar.
 89 Hluti af skrá yfir seldar Skálholtsstóls jarðir í samantekt Páls Lýðssonar.
 90 Titilblað og bls. 315-316 í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns.

Lagt fram af Sigurði Jónssyni hrl. vegna Efstadals I og II:

- 91 Kröfulýsing dags. 26.6.1999.
 92 Landamerkjaskrá fyrir Efstadal dags. 21.5.1887.
 93 a-e Veðbókarvottorð fyrir Efstadal.
 94 Fasteignamatsvottorð fyrir Efstadal.
 95 Landakort í mkv. 1:50 000 með kröfulínum.
 96 Kaupsamningur Indriða Guðmundssonar og Vilmundar Indriðasonar, dags. 1.5.1948.
 97 Afsal Sigurðar Sigurðssonar til Snæbjörns Sigurðssonar á hluta jarðarinnar Efstadal II, dags. 22.12.1992.

Lagt fram af Páli Lýðssyni vegna Sigurðar Jónssonar hrl.:

- 98 Úr bókinni „The Old Icelandic Land Registers“. Titilblað og bls. 112-113.

- 99 Hluti af skrá yfir jarðeignir Skálholtsstóls í lok 18. aldar.
 100 Hluti af skrá yfir seldar Skálholtsstóls jarðir í samantekt Páls Lýðssonar.
 101 Titilblað og bls. 312-314 í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns.
 102

Lagt fram af Sigurði Jónssyni hrl. vegna Laugardalshóla og Hólabrekku:

- 103 Kröfulýsing, dags. 26.6.1999.
 104 Landamerkjaskrá fyrir Laugardalshóla, dags. 21.5.1887.
 105 a-d Veðbókarvottorð fyrir Laugardalshóla og Hólabrekku.
 106 Fasteignamatsvottorð fyrir Laugardalshóla og Hólabrekku.
 107 Landakort í mkv. 1:50 000 með kröfulínum.
 108 Afsal Kristínar Stefánsdóttur og Böðvars Inga Ingimundarsonar til Friðgeirs Stefánssonar á eignarhluta í jörðunum Laugardalshólum og Hólabrekku, dags. 1.3.1981.

Lagt fram af Páli Lýðssyni vegna Sigurðar Jónssonar hrl.:

- 109 Úr „The old Icelandic Land Registers“. Titilblað og bls. 112-113.
 110 Hluti af skrá yfir jarðeignir Skálholtsstóls í lok 18. aldar.
 111 Hluti af skrá yfir seldar Skálholtsstóls jarðir í samantekt Páls Lýðssonar.
 112 Titilblað og bls. 315 í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns.

Lagt fram af Sigurði Jónssyni hrl. vegna afréttarlands Laugdæla:

- 113 Kröfulýsing, dags. 4.7.1999.
 114 Landamerkjaskrá hreppstjóra fyrir Laugardalsafrétt, dags. 19.5.1979.
 115 a-b Landakort í mkv. 1:50 000 með kröfulínum.
 116 Skrá yfir landamerkjapunkta.
 117 Skrá yfir kennitölur eigenda.

Lagt fram af Þórði Bogasyni hdl. vegna Landsvirkjunar:

- 118 Kröfulýsing Landsvirkjunar, dags. 24.6.1999.
 119 [1] Sameignarsamningur milli ríkisstjórnar Íslands og Reykjavíkurborgar um Landsvirkjun, dags. 1.7.1965.
 120 [2] Sameignarsamningur milli ríkisstjórnar Íslands, Reykjavíkurborgar og Akureyrarbæjar um Landsvirkjun, dags. 27.2.1981.
 121 [3] Sameignarsamningur milli ríkisstjórnar Íslands, Reykjavíkurborgar og Akureyrarbæjar um Landsvirkjun, með breytingum gerðum 28.10.1996.
 122 [4] Eignarnámsheimild landbúnaðarráðherra, dags. 29.8.1966, vegna virkjunar Þjorsár við Búrfell.
 123 [5] Heimild atvinnumálaráðherra, dags. 23.2.1968, til virkjunar Þjorsár við Búrfell.
 124 [6] Heimild iðnaðarráðherra, dags. 8.6.1970, til að framkvæma vatnsmiðlun úr Þórisvatni.
 125 [7] Heimild iðnaðarráðherra, dags. 7.7.1971, til stíflugerðar í Þórisós og Köldukvísl og veitu árinna í Þórisvatn og þaðan í Tungnaá um Vatnsfellsvatn.
 126 [8] Heimild iðnaðarráðherra, dags. 8.3.1973, til að framkvæma virkjun í Tungnaá við Sigöldu.
 127 [9] Virkjunarleyfi iðnaðarráðherra, dags. 30.12.1976, fyrir fyrri áfanga Hrauneyjafoss-virkjunar, 140 MW virkjun ásamt aðalorkuveitum.
 128 [10] Heimild iðnaðarráðherra, dags. 1.7.1981, til að kaupa þriðju aflvél og stækka Hrauneyjafossvirkjun í 210 MW afl.
 129 [11] Heimild iðnaðarráðherra, dags. 8.1.1982, til byggingar Sultartangastíflu.
 130 [12] Ályktun Alþingis 6.5.1982 um virkjunarframkvæmdir og orkunýtingu.
 131 [13] Auglýsing menntamálaráðherra, dags. 10.11.1987, um friðland í Þjorsárverum.
 132 [14] Leyfi iðnaðarráðherra, dags. 4.12.1991, til 1) stækkunar Búrfellsvirkjunar í allt að 310 MW afl ásamt tilheyrandi flutningslínum og aðveitustöðvum, 2) hækunar stíflna og

- gerð veitumannvirkja við Þórisvatn þannig að hækka megi vatnsborð Þórisvatnsmiðlunar í allt að 581 m yfir sjávarmál og 3) lúkningar 5. áfanga Kvíslaveitu.
- 133 [15] Leyfi iðnaðarráðherra, dags. 12.3.1997, til allt að 125 MW Sultartangavirkjunar á ármótum Þjórsár og Tungnaár ásamt aðalorkuveitum.
- 134 [16] Leyfi forsætisráðherra, dags. 12.4.1999, samkvæmt lögum nr. 58/1998 um þjóðlendur, til að reisa virkjun samkvæmt 1. tölulið 1. mgr. laga nr. 60/1981, um raforkuver, sbr. 1. gr. laga nr. 48/1999, og annarra framkvæmda af því tilefni á svonefndum Holtamannafrétti.
- 135 [17] Leyfi iðnaðarráðherra, dags. 8.6.1999, fyrir Vatnsfellsvirkjun með allt að 110 MW afli ásamt aðalorkuveitum.
- 136 [18] Bréf atvinnumálaráðuneytis, dags. 20.6.1955, til stjórnar Sogsvirkjunar um miðlun í Þingvallavatni og virkjun Efra-Sogs.
- 137 [19] Samningur milli Landsvirkjunar annars vegar og hreppsnefndar Gnúpverjahrepps hins vegar varðandi bætur vegna Sultartangalóns og Sultartangavirkjunar, dags. 29.5.1997.
- 138 [20] Samningur milli Landsvirkjunar annars vegar og Gnúpverjahrepps hins vegar varðandi bætur vegna umhverfisbreytinga vegna Sultartangalóns og Sultartangavirkjunar, dags. 16.5.1986.
- 139 [21] Yfirlýsing, dags. 22.6.1979. Ársæll Jónasson eigandi jarðarinnar Tortu í Biskupstungnahreppi, Árnassýslu og Landsvirkjun.
- 140 [22] Yfirlýsing vegna lagningar háspennulínu, dags. 15.6.1979. Björn Sigurðsson eigandi jarðarinnar Úthlíð í Biskupstungnahreppi, Árnassýslu og Landsvirkjun.
- 141 [23] Yfirlýsing vegna lagningar háspennulínu, dags. 22.6.1979. Gísli Einarsson, Kjarnholtum, oddviti Biskupstungnahrepps í Árnassýslu og Landsvirkjun.
- 142 [24] Yfirlýsing vegna lagningar háspennulínu, dags. 24.1.1979. Haukur Þórðarson, eigandi jarðarinnar Hrauntún í Biskupstungnahreppi, Árnassýslu og Landsvirkjun.
- 143 [25] Yfirlýsing vegna lagningar háspennulínu, dags. 22.6.1979. Kristbergur Jónsson, ábúandi jarðarinnar Laugar (ríkiseign) í Biskupstungnahreppi, Árnassýslu og Landsvirkjun.
- 144 [26] Yfirlýsing vegna lagningar háspennulínu, dags. 13.6.1979. Sigurður Greipsson, forsvarsmáður jarðanna Haukadalur II og Bryggja í Biskupstungnahreppi, Árnassýslu og Landsvirkjun.
- 145 [27] Yfirlýsing vegna lagningar háspennulínu, dags. 24.1.1979. Steinar Þórðarson eigandi jarðarinnar Hrauntún í Biskupstungnahreppi, Árnassýslu og Landsvirkjun.
- 146 [28] Bréf hreppsnefndar Biskupstungnahrepps, dags. 23.6.1979, varðandi fyrirhugaða byggingu háspennulínu frá Hrauneyjafossi að Grundartanga.
- 147 [29] Yfirlýsing vegna lagningar háspennulínu, dags. 15.6.1979. Ásmundur Eiríksson, Ásgarði, oddviti Grímsneshrepps í Árnassýslu og Landsvirkjun.
- 148 [30] Fundargerð hreppsnefndar Grímsneshrepps 18.1.1979, vegna fyrirhugaðrar línulagningar frá Hrauneyjafossi að Brennimel í Hvalfirði o.fl.
- 149 [31] Yfirlýsing vegna lagningar háspennulínu, dags. 18.6.1979. Steinþór Ingvarsson, Þrándarlundi, oddviti Gnúpverjahrepps í Árnassýslu og Landsvirkjun.
- 150 [32] Bréf hreppsnefndar Gnúpverjahrepps, dags. 21.1.1979, um háspennulínulögn frá Hrauneyjafossvirkjun að Brennimel í Hvalfirði.
- 151 [33] Yfirlýsing vegna lagningar háspennulínu, dags. 22.6.1979. Daníel Guðmundsson, Efra-Seli, oddviti Hrunamannahrepps í Árnassýslu og Landsvirkjun.
- 152 [34] Bréf hreppsnefndar Hrunamannahrepps, dags. 23.1.1978, um fyrirhugaða raflínulögn frá Hrauneyjafossi að Brennimel.
- 153 [35] Yfirlýsing vegna lagningar háspennulínu, dags. 22.6.1979. Þórir Þorgeirsson, Laugarvatni, oddviti Laugardalshrepps í Árnassýslu og Landsvirkjun.
- 154 [36] Bréf hreppsnefndar Laugardalshrepps, dags. 29.1.1979, um nýja háspennulínu frá Hrauneyjafossvirkjun að Brennimel á Hvalfjarðarströnd.

- 155 [37] Yfirlýsing vegna lagningar háspennulínu, dags. 22.6.1979. Ingólfur Guðmundsson, Miðfelli, oddviti Þingvallahrepps í Árnassýslu og Landsvirkjun.
- 156 [38] Bréf hreppsnefndar Þingvallahrepps, dags. 21.2.1979, um lagningu háspennulínu frá Hrauneyjafossi að Brennimel í Hvalfirði.
- 157 [39] Bréf Landsvirkjunar, dags. 29.10.1990, varðandi greiðslur vegna lagningar Hrauneyjafosslínu til Grímsnes-, Gnúpverja- og Hrunamannahrepps.
- 158 [40] Bréf iðnaðarráðuneytis, dags. 24.7.1991, um leyfi til að reisa og reka 220 kV Búrfellslínu 3A.
- 159 [41] Bréf iðnaðarráðuneytis, dags. 7.8.1997, þar sem staðfest er leyfi fyrir Búrfellslínu 3A til flutnings raforku með 400 kV spennu.
- 160 [42] Samningur milli Landsvirkjunar annars vegar og Ása-, Djúpár-, Holtamanna- og Landmannahrepps, Rangárvallassýslu, hins vegar varðandi umhverfismál og bætur fyrir skerðingu hagsmuna á afréttum hreppanna, þ.e. Holtamannaafrétti og Landmannaafrétti, dags. 3.7.1981.
- 161 [43] Staðfesting á samningi milli Landsvirkjunar annars vegar og Ása-, Djúpár-, Holtamanna- og Landmannahrepps, Rangárvallasýslu, hins vegar varðandi umhverfismál og bætur fyrir skerðingu hagsmuna á afréttum hreppanna, þ.e. Holtamannaafrétti og Landmannaafrétti, dags. 3.7.1981. Staðfestingin er dags. 24.7.1981.
- 162 [44] Um eignarrétt að miðlunarlónum. Greinargerð prófessors Sigurðar Líndal, dags. 22.6.1987.
- 163 [45] Bréf Landsvirkjunar til oddvita Ásahrepps um veiðirétt í miðlunarlónum, dags. 8.7.1987.
- 164 [46] Bréf Landsvirkjunar til Veiðifélags Holtamannaafréttar, dags. 31.1.1992, um veiðirétt í miðlunarlónum.
- 165 [47] Bréf Landsvirkjunar til oddvita Ásahrepps, dags. 3.2.1992, um veiðirétt í miðlunarlónum.
- 166 [48] Fundargerð fundar fulltrúa Ásahrepps, Djúpárhrepps, Holtamannahrepps og Landmannahrepps, frá 2.6.1992 um fiskveiði á Holta- og Landmannaafrétti, dags. 22.6.1992.
- 167 [49] Þjósárvirkjanir, mynsturáætlun um orkunýtingu á vatnasviði Þjósársár niður fyrir Búrfell, dags. í október 1980.
- 168 [50] Ekkert skjal ber þetta númer
- 169 [51] Kort 1 - Skjaldbreiður 1:50 000.
- 170 [52] Kort 2 - Hengill 1: 50 000.
- 171 [53] Kort 3 - Haukadalur 1:50 000.
- 172 [54] Kort 4 - Geldingafell 1:50 000
- 173 [55] Kort 5 - Þjósárdalur 1:50 000.
- 174 [56] Kort 6 - Nyrði-Háganga 1:50 000.
- 175 [57] Kort 7 - Gnúpverjahreppur. Aðalskipulag 1993-2013. 1:50 000.
- 176 Bréf óbyggðanefndar, um drög að kröfulínukorti af svæði nr. 1, dags. 12.10.1999.
- 177 Bréf Landsvirkjunar, um drög að kröfulínukorti af svæði nr. 1, dags. 19.10.1999.
- 178 Bréf óbyggðanefndar, um yfirlitskort og skrá yfir lýstar kröfur á svæði 1, dags. 4.11.1999.
- 179 Bréf Landsvirkjunar um athugasemdir vegna kröfulýsingu, dags. 30.12. 1999.
- 180 Efri Þjósá. Samanburður virkjunarkosta, útg. í desember 1992, unnið af Almennu verkfræðistofunni hf.

Lagt fram af Ólafi Sigurgeirssyni hrl.:

- 181 Greinargerð fjármálaráðuneytisins fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 8. 3.2000.
- 182 Kort sem sýnir varakröfulínu ríkisins.

Lagt fram af Sigurði Jónssyni hrl.:

- 183 Greinargerð eigenda afréttarlands í Laugardalshreppi.

Lagt fram af Þórði Bogasyni hdl.:

- 184 Greinargerð Landsvirkjunar.

Lagt fram af Ólafi Sigurgeirssyni hrl.:

- 185 Ljósrit af bls. 63 (Miðdalskot) í Sunnlenskum byggðum III.
 186 Ljósrit af bls. 61 (Ketilvellir) í Sunnlenskum byggðum III.
 187 Yfirlandskiptagerð vegna Efstadals, dags. 19.2.1964 (Landskiptabók Árnessýslu III, bls. 33-37).
 188 Yfirlandskiptagerð vegna Efra-Apavatns, dags. 14.12.1967 (Landskiptabók Árnessýslu III, bls. 67-68).
 189 Landskiptafundargerðir vegna Grafar og Lækjarhvatns, dags. 3.9.1971, 4.9.1971, 31.1.1972 og 8.3.1972 (Yfirlandskiptabók Árnessýslu III, bls. 110-119).

Lagt fram af óbyggðanefnd:

- 190 a-b Skilabréf Þjóðskjalasafns (a), dags. 23.10.2001, sbr. minnisblað Þjóðskjalasafns (b), dags. 23.5.2000, ásamt tilgreindum fylgiskjölum nr.1-4.
 191 Umfjöllun um Grímsneshrepp/Laugardalshrepp í „ÍSLEIF“, gagnagrunni Fornleifastofnunar Íslands ehf., ásamt 3 fylgiskjölum (bréf Fornleifastofnunar ehf., dags. 27.3.1999, heimildaskrá, kort).
 192 Minnisblað starfsmanns óbyggðanefndar varðandi upplýsingaleit í Alþingisbókum Íslands, dags. 29.5.2000, ásamt ljósriti af bls. 251-253 úr I. bindi og bls. 153-154 úr VII. bindi.
 193 Minnisblað starfsmanns óbyggðanefndar varðandi upplýsingaleit í Íslensku fornbréfasafni, dags. 29.5.2000, ásamt ljósriti af bls. 343 úr III. bindi, bls. 38-39 og 90-91 úr IV. bindi, bls. 324-325 úr VII. bindi, bls. 6-7 úr XII. bindi og bls. 646-647 og 162-163 úr XV. bindi.
 194 Minnisblað starfsmanns óbyggðanefndar varðandi upplýsingaleit í Jarðatali á Íslandi gefnu út af J. Johnsen, dags. 5.6.2000, ásamt ljósriti af bls. 70-71 og bls. 80-81.
 195 Minnisblað starfsmanns óbyggðanefndar varðandi upplýsingaleit í Jarðabréfum frá 16. og 17. öld - útdráttum Gunnars F. Guðmundssonar, dags. 7.6.2000.
 196 Minnisblað starfsmanns óbyggðanefndar varðandi upplýsingaleit í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, dags. 5.6.2000.
 197 Minnisblað Kristjáns Torfasonar, formanns óbyggðanefndar, varðandi rannsókn þinglýsingabóka hjá Sýslumanninum á Selfossi, dags. 8.6.2000, ásamt tilgreindum fylgiskjölum nr. 1-5.
 198 Greinargerð Gunnars F. Guðmundssonar sagnfræðings um máldaga og heimildargildi þeirra, dags. 9.6. 2000.
 199 Greinargerð Gunnars F. Guðmundssonar sagnfræðings um heimildargildi Landnámu, dags. 9.6.2000.
 200 Stutt umfjöllun Ingva Þorsteinssonar náttúrufræðings um gróðurfar á kröfuvæði ríkisins í Laugardalshreppi, dags. 15.6.2000.
 201 Bréf Ögmundar Helgasonar, forstöðumanns handritadeildar Landsbókasafns, til óbyggðanefndar, dags. 13.6.2000, varðandi upplýsingaleit í Bréfabók Brynjólfs biskups Sveinssonar ásamt tilgreindum fylgiskjölum nr. 1-3.
 202 Bréf Héraðsskjalasafns Árneseinga, dags. 5.6.2000, ásamt fylgiskjölum sem tilgreind eru í bréfinu nr. 1, 2, 3, 4, 6, 9, 11, 13, 14 og 15.
 203 Sjá skjal nr. 237.
 204 Gögn Þjóðskjalasafns: Fasteignamat 1916 (bls. 141-142, 144-149, 153-155 og 159).
 205 Minnisblað starfsmanns óbyggðanefndar varðandi upplýsingaleit í Lovsamling for Island og Stjórnartíðindum Íslands frá 1874-1918, dags. 20.6.2000.

Lagt fram af Ólafi Sigurgeirssyni hrl.:

- 206 Bókun Ólafs Sigurgeirssonar vegna Ketilvalla og Miðdalskots, dags. 19.6.2000.
 207 Afsal dóms- og kirkjumálaráðherra á kirkjujörðinni Miðdal, Laugardalshreppi í Árnessýslu, til Magnúsar Böðvarssonar, dags. 5.1.1930.

Lagt fram af Sigurði Jónssyni hrl.:

- 208 Bréf Tryggva Gunnarssonar til hreppsnefndar Laugardalshrepps, dags. 20.9.1995 varðandi fjallskil vegna jarðarinnar Laugarvatns.
- 209 Greinargerð fjallskilanefndar Laugardalshrepps vegna bréfs Tryggva Gunnarssonar til hreppsnefndar Laugardalshrepps varðandi fjallskil Laugarvatnsjarðarinnar, dags. 9.11.1995.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

- 210 Minnisblað óbyggðanefndar varðandi heimildaleit í skjalasafni biskups, dags. 6.4.2001.
- 211 Minnisblað óbyggðanefndar varðandi heimildaleit í ráðuneytum, dags. 5.6.2001.
- 212 Minnisblað óbyggðanefndar varðandi athugun á bréfabók Guðbrands biskups Þorlákssonar, dags. 23. janúar 2001.
- 213 Minnisblað óbyggðanefndar varðandi athugun á prentuðum fasteignabókum, ásamt ljósrítum úr fasteignabókum 1922, 1932, 1938 og 1957, dags. 22.10.2001.
- 214 Ljósrit af síðu úr veðbókarregistri Sýslumannsins á Selfossi fyrir Laugarvatn, dags. 29.10.2001.
- 215 Minnisblað óbyggðanefndar varðandi leit í dómum Landsyfírréttar og Hæstaréttar, dags. 29.6.2000.
- 216 Minnisblað óbyggðanefndar varðandi heimildaleit í Nýrri jarðabók 1861, dags. 22.10.2001.
- 217 Minnisblað óbyggðanefndar varðandi upplýsingaleit í 13. b. Jarðabókar Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, dags. 22.10.2001.
- 218 Ljósrit af síðu úr veðbókarregistri Sýslumannsins á Selfossi fyrir Laugardalshóla, dags. 29.10.2001.
- 219 Ljósrit af síðu úr veðbókarregistri Sýslumannsins á Selfossi fyrir Ketilvelli, dags. 29.10.2001.
- 220 Ljósrit af síðu úr veðbókarregistri Sýslumannsins á Selfossi fyrir Hólabrekku, dags. 29.10.2001.
- 221 Ljósrit af síðu úr veðbókarregistri Sýslumannsins á Selfossi fyrir Eyvindartungu, dags. 29.10.2001.
- 222 Ljósrit af síðu úr veðbókarregistri Sýslumannsins á Selfossi fyrir Snorrastaði, dags. 29.10.2001.
- 223 Ljósrit af síðu úr veðbókarregistri Sýslumannsins á Selfossi fyrir Efra-Apavatn, dags. 29.10.2001.
- 224 Ljósrit af síðu úr veðbókarregistri Sýslumannsins á Selfossi fyrir Efstadal, dags. 29.10.2001.
- 225 Ljósrit af síðu úr veðbókarregistri Sýslumannsins á Selfossi fyrir Gröf, dags. 29.10.2001.
- 226 Ljósrit af síðu úr veðbókarregistri Sýslumannsins á Selfossi fyrir Hjálmsstaði, dags. 29.10.2001.
- 227 Ljósrit af síðu úr veðbókarregistri Sýslumannsins á Selfossi fyrir Miðdal, dags. 29.10.2001.
- 228 Ljósrit af síðu úr veðbókarregistri Sýslumannsins á Selfossi fyrir Miðdalskot, dags. 29.10.2001.
- 229 Endurrit úr dómsmálabók Árnessýslu. Landamerkjadómur Árnessýslu í málinu nr. 23/1965.
- 230 Kaupsamningur um nýbýlið Reyðarmúla milli Böðvars Magnússonar og Símonar Símonarsonar, dags. 19.07.1919.
- 231 Kaupsamningur um landspildu í Laugarvatnslandi milli Magnúsar Böðvarssonar og hreppsnefndar í Grímsneshreppi, dags. 17.11.1917.
- 232 Jarðamat (fasteignamat) 1916.
- 233 Jarðamat 1804
- 234 Jarðatal á Íslandi. Gefið út af J. Johnsen í Khöfn 1847.
- 235 Minnisblað um gagnaöflun óbyggðanefndar hjá Sýslumanninum á Selfossi, dags. 10.10.2001.

- 236 Skiptafundur hreppsnefnda Grímsneshrepps og Laugardalshrepps, dags. 12.5.1920.
- 237 Jarðamat 1849-1850.
- 238 Bréf Þjóðskjalasafns til óbn. með ljósritum af gögnum er varða skiptingu Grímsneshrepps í Grímsnes- og Laugardalshrepp, dags. 14.8.2001.
- 239 Landamerki jarðarinnar Miðhús, dags. 22.10. 1883.
- 240 Landamerki jarðarinnar Brekku, dags. 23.10. 1883.
- 241 Landamerki jarðarinnar Efri-Reykir, dags. 26.10.1883.
- 242 Landamerki jarðarinnar Böðmódsstaðir, dags. 20.5.1887.
- 243 Veðbókarvottorð fyrir ríkisjörðina Ketilvellir.
- 244 Veðbókarvottorð fyrir ríkisjörðina Miðdalskot.
- 245 Veðbókarvottorð fyrir spilldu úr afréttarlandi Laugarvatns.
- 246 Veðbókarvottorð fyrir jörðina Laugarvatn að undanskilinni spilldu úr afrétti.
- 247 Þinglýsingarvottorð fyrir jörðina Ketilvellir.
- 248 Símskeyti frá Stjórnarráðinu til sýslumanna og fossanefndar varðandi niðurstöðu fossanefndar um vatnsréttindi, dags. 3.4.1918.
- 249 Sérkort óbyggðanefndar: Laugardalshreppur (Lýstar kröfur á svæði nr. 1), dags. 29.10.1999. Mælikvarði 1:100 000.
- 250 Minnisblað óbn. um yfirlit yfir frumgögn sem könnuð hafa verið vegna máls nr. 3/2000, dags. 19.11.2001.
- 251 a-h Fundargerðir (5 fyrirtökur, aðalmeðferð, endurupptaka og lokafyrirtaka máls nr. 3/2000).
- 252 Bréf óbyggðanefndar til lögmanna varðandi endurupptöku máls nr. 3/2000, dags. 19.11.2001.

Lagt fram af Sigurði Jónssyni hrl.:

- 253 Minnisblað Sigurðar Jónssonar hrl. til óbn. varðandi svör við spurningum við endurupptöku, dags. 26.11.2001.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

- 254 Landamerkjabréf Úteyjar, dags. 6.5.1884.
- 255 Landamerkjabréf Úthlíðar, dags. 14.5.1885.
- 256 Landamerkjabréf Syðri-Reykja, dags. 11.12.1889.
- 257 Landamerkjabréf Miðfells, dags. 7.9.1883.
- 258 Landamerkjabréf Gjábakka, dags. 10.5.1890.
- 259 Samningur ríkisins og Héraðsnefndar Árnesinga o.fl., dags. 5.1.1996, um skiptingu eigna á Laugarvatni.
- 260 Kaupsamningur og afsal, dags. 30.12.1996, milli Héraðsnefndar Árnessýslu, Laugardalshrepps og Selfoss vegna eigna á Laugarvatni.
- 261 Bréf Héraðsnefndar Árnesinga, dags. 29.11.2001. Leiðrétting fjallskilareglugerðar frá 10.7.1996.
- 262 Bréf óbyggðanefndar til Þórðar Bogasonar hdl. um Sigöldulínur 1-3 og Sultartangalínu 1, dags. 24.1.2002. Tölvupóstur, dags. 24.1.2002, 28.1.2002, 5.2.2002, 11.2.2002 milli óbyggðanefndar og Þórðar Bogasonar hdl. um þetta efni.

III. Aðilaskrá (einstakar jarðir)

Efra-Apavatn I lóð	Jón Sölvi Helgason
Efra-Apavatn I lóð	Auðunn Sæmundsson
Efra-Apavatn I lóð	Baldur Guðmundsson
Efra-Apavatn I lóð	Lisa Thomsen
Efra-Apavatn II	Ágúst Karl Guðmundsson
Efra-Apavatn II	Jónína Ásmundsdóttir
Efra-Apavatn II	Guðmundur Ásmundsson
Efra-Apavatn II	Ingi Þór Ásmundsson
Efra-Apavatn II	Sigrún Björg Ásmundsdóttir
Efra-Apavatn II	Valur Guðmundsson
Efra-Apavatn II	Db. Þorsteins Guðmundssonar
Efra-Apavatn II	Snorri Laxdal Karlsson
Efra-Apavatn II	Magnús Guðmundsson
Efra-Apavatn II	Arnheiður Lilja Guðmundsdóttir
Efstidalur I	Vilmundur Indriðason
Efstidalur II	Snæbjörn Sigurðsson
Eyvindartunga	Sigurður Jónsson
Gröf	Gunnar G. Eyjólfsson
Gröf	Björgólfur Eyjólfsson
Hjálmstaðir I	Andrés Pálsson
Hjálmstaðir II	Ragnheiður Sveinbjörnsdóttir
Hólabrekka	Friðgeir Smári Stefánsson
Ketilvellir	Ríkisbókhald
Laugardalshólar	Friðgeir Smári Stefánsson
Laugarvatn	Ríkisbókhald
Lækjarhvammur	Gunnar G. Eyjólfsson
Lækjarhvammur	Björgólfur Eyjólfsson
Miðdalskot	Jarðeignir ríkisins
Miðdalur	Félag bókagerðarmanna
Snorrastaðir I	Db. Jóhanns Sveinbjörnssonar
Snorrastaðir II	Db. Jóhanns Sveinbjörnssonar

IV. Aðilaskrá (afréttur)¹

Apavatn 1 lóð	Jón Sölvi Helgason
Apavatn 1 lóð	Auðunn Sæmundsson
Apavatn 1 lóð	Baldur Guðmundsson
Apavatn 1 lóð	Lisa Thomsen
Apavatn 2	Ágúst Karl Guðmundsson
Apavatn 2	Jónína Ásmundsdóttir
Apavatn 2	Guðmundur Ásmundsson

¹ Sjá kafla 3.11.

Apavatn 2	Ingi Þór Ásmundsson
Apavatn 2	Sigrún Björg Ásmundsdóttir
Apavatn 2	Valur Guðmundsson
Apavatn 2	Db. Þorsteins Guðmundssonar
Apavatn 2	Snorri Laxdal Karlsson
Apavatn 2	Magnús Guðmundsson
Apavatn 2	Arnheiður Lilja Guðmundsdóttir
Austurey 1	Kjartan Lárusson
Austurey 2	Snæbjörn Smári Þorkelsson
Austurey 3	Kjartan Lárusson
Austurey lóð	Þorkell Kjartansson
Böðmódsstaðir	Auðunn Árnason
Böðmódsstaðir	Njáll Guðmundsson
Böðmódsstaðir	Laugardalshreppur
Böðmódsstaðir	Maria Cecilie Wang
Böðmódsstaðir 1	Árni Guðmundsson
Böðmódsstaðir 2	Hörður Guðmundsson
Efsti-Dalur 1	Vilmundur Indriðason
Efsti-Dalur 2	Sigurður Sigurðsson
Efsti-Dalur 2	Snæbjörn Sigurðsson
Eyvindartunga	Sigurður Jónsson
Hjálmstaðir 1	Andrés Pálsson
Hjálmstaðir 2	Ragnheiður Sveinbjörnsdóttir
Hólabrekka	Friðgeir Stefánsson
Ketilvellir	Ríkisbókhald
Laugardalshólar	Friðgeir Stefánsson
Laugarvatn	Ríkisbókhald
Leynir 1	Guðmundur O. Ingimundarson
Leynir 1	Guðrún Ingimundardóttir
Leynir 1	Svanheiður Ingimundardóttir
Leynir 1	Fjóla Ingimundardóttir
Leynir 2	Guðmundur O. Ingimundarson
Lækjarhvammur	Gunnar G. Eyjólfsson
Lækjarhvammur	Björgólfur Eyjólfsson
Miðdalskot	Jarðeignir ríkisins
Miðdalur	Félag bókagerðarmanna
Snorrastaðir 1	Db. Jóhanns Sveinbjörnssonar
Snorrastaðir 2	Db. Jóhanns Sveinbjörnssonar
Stekká	Karl J. Stefánsson
Útey 1	Skúli Hauksson
Útey 1	Haukur Hauksson
Útey 1	Vigdís Hauksdóttir
Útey 1	Guðrún Hauksdóttir
Útey 2	Olav Davíð Davíðsson
Útey 2	Sigríður Árnadóttir
Útey 2	Þórdís Skaptadóttir
Útey 2	Dagmar Davidson Gröntvedt